

Ogród za oknem

Przyszłość
ogrodów działkowych
w miastach

MONOGRAFIA

sztuka 3 [13]
ogrodu
sztuka 2015
krajobrazu

www.sztukakrajobrazu.pl

ISSN 2084-6150

Recenzenci:

dr hab. inż. arch. Jeremi T. Królikowski, prof. SGGW

prof. dr hab. Jan Rylke

Redakcja tomu dr hab. Beata J. Gawryszewska

Druk: Fabryka Druku, ul. Zgrupowania AK "Kampinos" 6
01-943 Warszawa

Warszawa 2015

Rada Naukowa:

prof. Włodzimierz Dreszer

dr hab. Beata J. Gawryszewska

dr Narcyz Piórecki

prof. Jan Rylke (przewodniczący)

prof. Jan St. Wojciechowski

prof. Agata Zachariasz

Spis treści

Wstęp	4
Ludwik Biegański - Czy ogrody działkowe powinny być tematem polityki zagospodarowania przestrzennego?	5
Janusz Owsiany - Ogródki działkowe - jak przetrwać kryzys w mieście?	20
Eugeniusz Kondracki - Rodzinne ogrody działkowe w miastach dzisiaj i jutro - wyzwania i funkcje	24
Jan M. Korytkowski - Dostojny jubileusz 80-lecia założenia Ogrodu „Sady Żoliborskie” – kontynuacja czy zmierzch jego egzystencji?!	33
Anna Potempska - Ogródki społecznościowe w New York City - sprawozdanie	39
Izabela Dymitryszyn, Małgorzata Urban - Tereny zieleni, w tym ogrody działkowe w mieście jako narzędzie ochrony przyrody	47
Halina Galera - Inwazje roślin z ogrodów działkowych – jak temu zapobiec?	57
Renata Giedych, Monika Łatkowska - Miejskie ogrody działkowe – przedmiot polskich badań naukowych w odniesieniu do programu COST TU 1201	71
Maciej Aleksandrowicz, Janina Dutko, Joanna Ćwik, Zbigniew Gerasik, Kamila Kopiś, Anna Kubuj, Izabela Myszk-Stąpór - Koncepcja zmian w ogrodzie im. Gen. Józefa Sowińskiego w Warszawie	88
Gabriela Alibożek, Joanna Ślipczuk, Tomasz Fic, Agata Kuła, Wojciech Kamiński, Filip Paruzel, Anna Jędrzejko - Przyszłość ogrodów działkowych w miastach w ujęciu ekonomiczno-planistycznym na przykładzie krakowskiego ROD "Nad Dłubnią"	98
Ilona Małuszyńska, Beata J. Gawryszewska, Amelia Kaczor - „BIELANY-CO-NIEDZIELA” – zrównoważony ogród łączący pokolenia	110
Dominika Dymek, Aneta Grzyb, Antoni Kostrzewa, Karolina Wlazło-Malinowska, Weronika Mielcarek - Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju Rodzinnego Ogrodu Działkowego im. Obrońców Pokoju w Warszawie	122

Seminarium naukowe i warsztaty projektowe „Przyszłość ogrodów działkowych w miastach”

11-12 kwietnia 2014 r.

Z wielką radością zapraszam Państwa do zapoznania się z wynikami seminarium dotyczącego przyszłości ogrodów działkowych w miastach. Dlaczego tym razem zajęliśmy się działkami?

Powierzchnie działek prawie zupełnie przestały dostarczać produktów rolnych. Przeważają rośliny ozdobne i gęste trawniki dostosowane do wypoczynkowego spędzania czasu. Zakaz palenia ognisk, przebywania po zmierzchu i inne ograniczenia regulaminowe powodują, że z działek niemal wyłącznie korzystają osoby starsze. Należy uznać to za ważny argument za zachowaniem dotychczasowej formy zagospodarowania i użytkowania ogrodów, zwłaszcza tych położonych w niedużym oddaleniu od osiedli mieszkaniowych, w zasięgu komunikacji miejskiej.

Dlatego warto zastanowić się na tym, jak przekształcić ogrody działkowe, by stanowiły wartościową przestrzeń publiczną w mieście, bez uszczerbku dla dotychczasowych użytkowników, ale jednocześnie z pożytkiem dla pozostałych mieszkańców miasta.

Podczas seminarium dyskutowaliśmy i badaliśmy narzędziami projektowymi różne rozwiązania, które będą możliwe w nowej rzeczywistości funkcjonowania działek w mieście, w tym w świetle ustawy z dnia 13 grudnia 2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych, która weszła w życie od 2014 roku (Dz.U. 2014 poz. 40.).

Na seminarium wygłoszone zostały referaty ekspertów, m.in. architektów krajobrazu, urbanistów, ogrodników, w tym działkowców. Oprócz tego odbyły się warsztaty projektowe w grupach łączących interesariuszy ogrodów działkowych – naukowców, praktyków, ekonomistów i urzędników decydujących o ładzie przestrzeni w Warszawie. Ich wyniki, a także wybrane teksty referatów, prezentujemy w tym tomie.

W imieniu Organizatorów,

Beata J. Gawryszewska

Ludwik Biegański

Towarzystwo Urbanistów Polskich, Warszawa

Czy ogrody działkowe powinny być tematem polityki zagospodarowania przestrzennego?

Does the allotment gardens be a subject of land development policies?

Streszczenie: W nowych warunkach ustrojowych, zwłaszcza na terenie dużych miast, ogrody działkowe stały się tematem konfliktowym. Skutkiem jest unikanie w polityce przestrzennej decyzji co do ich przyszłego zagospodarowania. Artykuł pokazuje tę sytuację na przykładzie Warszawy i postuluje obligatoryjne włączenie problematyki ogrodów działkowych do dokumentów opisujących politykę przestrzenną samorządów miast po dokonaniu szczegółowych badań tego tematu.

Słowa kluczowe: ogrody działkowe, polityka przestrzenna, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, zieleń miejska, zieleń urządzona, System Przyrodniczy Warszawy.

Abstract: The allotment gardens, under new political conditions, borne serious conflicts, especially in greater cities. The local governments, aiming not to be a side of the conflict, rather prefer to avoid it than solve. The Author describes the case on city of Warsaw example and claim to involve obligatory allotment gardens in spatial policy documents after comprehensive studies of the problem.

Key words: allotment gardens, land development policies, study of preconditions and directions of land management; local development plan, cities' greenery, Warsaw Natural System.

Wstęp

Od 14 stycznia 2014 roku działalność ogrodów działkowych w Polsce regulują nowe przepisy¹. Ma to o tyle znaczenie, że wskazują one jednoznacznie, że to gmina odpowiada za istnienie i rozwój ogrodów na swoim terenie. Ważne skutki dla przyszłości ogrodów może mieć także zarządzanie nimi przez stowarzyszenia ogrodowe, co zmniejsza lub przynajmniej zmienia, monopolistyczną dotąd rolę Polskiego Związku Działkowców.

Przyszłość ogrodów działkowych zależy nie tylko od zasad ich prowadzenia. Zwłaszcza w dużych miastach, gdzie zajmują znaczące powierzchnie, zlokalizowane często na atrakcyjnych inwestycyjnie obszarach, zależy ona od sposobu prowadzenia polityki przestrzennej przez władze samorządowe. Polityka zagospodarowania przestrzennego jest obligatoryjnie zapisana w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, które realizują wymiar przestrzenny strategii rozwoju gminy. Dla konkretnych decyzji w terenie

¹ Ustawa z dnia 13 grudnia 2013 roku o rodzinnych ogrodach działkowych.

ma to o tyle znaczenie, że prawo lokalne nie może być sprzeczne z zapisami studium. Nie miejsce tutaj, by dyskutować skuteczność tej zasady, trzeba jednak zauważyć, że znaczna część podejmowanych decyzji tej zasady przestrzega. Dlatego nie jest bez znaczenia, czy w strukturze funkcjonalnej miasta wyróżnia się jakąś formę użytkowania czy nie.

Do 2005 roku tereny ogrodów działkowych, zgodnie z prawem, należały do gruntów rolnych. Po tym roku, nowa ustawa zaliczyła je do „terenów zielonych w rozumieniu innych ustaw”² i ten zapis obowiązuje dzisiaj. O skutkach zmiany tej kwalifikacji, w odniesieniu do Warszawy, będzie mowa w dalszej części artykułu.

Określenie przyszłości terenów zajmowanych przez ogrody działkowe nie jest dla dużych miast sprawą prostą. Wynika to z wielu przyczyn: nieuregulowanych stosunków własnościowych, standardu zagospodarowania, sposobu zarządzania, izolowania się od przestrzeni miasta, zajmowania przestrzeni potrzebnej miastu na cele rozwojowe itp. Dlatego wiele miast zamiast próbować systemowo uporządkować sprawę, unika jej przez ogólne, niejasne zapisy zostawiające możliwość dowolnego działania administracyjnego, nie skrepowanego przez dokumenty polityki przestrzennej. Stąd też spotyka się najczęściej zapisy o przekształceniu ogrodów w „zielen miejską” lub „zielen urzędową”. Może to oznaczać zarówno pozostawienie ogrodu w stanie obecnym jak też jego likwidację i zamianę na dowolną funkcję realizowaną w zieleni.

Przeszłość ogrodów działkowych w Warszawie

Pierwszy ogród działkowy powstał w Warszawie w 1902 roku i istnieje do dziś przy ul. Odyńca pod nazwą „Im. Obrońców Pokoju” (Gawryszewska, 2006; Wiech, 2014). Leży na terenach pofortecznych systemu obronnego rozwiniętego przez rosyjskich zaborców w XIX wieku. Późniejsze ogrody, powstające po I wojnie światowej, zakładano często na przedpolach uwolnionych od funkcji obronnych dzieł fortecznych, które były własnością skarbu państwa. W chwili wybuchu II wojny światowej w Warszawie istniało ok. 10 ogrodów działkowych zrzeszonych w Towarzystwie Ogrodów i Osiedli Działkowych. W czasie wojny powstało kilka nowych, które swoją agendę miały w Radzie Głównej Opiekuńczej (PolKO Warszawa-Miasto) (Nietubyc, Zawadka, 2014).

Na dalsze losy ogrodów decydujący wpływ miały dwa wydarzenia. Pierwsze, to wydanie w 1945 roku Dekretu Bieruła, który komunalizował wszystkie nieruchomości gruntowe leżące w granicach administracyjnych przedwojennej

² Ustawa z dnia 8 lipca 2005 roku o rodzinnych ogrodach działkowych (Dz. U. Nr 169, poz. 1419).

Warszawy³. Drugie, to dekret z 1946 roku o ogrodach działkowych, który regulował zasady ich zakładania, nie tylko w Warszawie⁴. Pierwszy dekret otwierał przestrzeń do zagospodarowania, a drugi wskazywał, że „dla każdego osiedla, w którym co najmniej 20% ludności zamieszkuje domy zbiorowe, pozbawione ogrodów, będą utworzone stałe ogrody działkowe” (Art. 5) oraz że „obowiązek zakładania ogrodów działkowych ciąży na gminach” (Art. 6, ust. 1). Jak się później okazało, większe znaczenie miał zapis w drugim ustępie tego artykułu, który mówił, że „zakłady pracy, zatrudniające więcej niż 200 osób, obowiązane są (...) zakładać i utrzymywać ogrody działkowe stałe dla swych pracowników i ich rodzin.”

W Warszawie powstające nowe osiedla, z początku położone blisko centrum, nie miały dogodnych warunków do tworzenia nowych ogrodów i korzystały z obiektów przedwojennych. Zdecydowanie wśród założycieli nowych przeważały zakłady pracy, a później w scentralizowanej, państwowej gospodarce, ich centrale i zjednoczenia. W 1949 roku towarzystwa ogrodowe przekazano pod kuratelę Centralnej Rady Związków Zawodowych, czyli, mówiąc potocznie, upaństwowiono⁵.

Po rozwiązaniu w 1980 roku Zrzeszenia Związków Zawodowych i CRZZ, dnia 6 maja 1981 roku została uchwalona ustawa o Pracowniczych Ogrodach Działkowych, na podstawie której Polski Związek Działkowców przejął ogrody działkowe na zasadzie wyłączności⁶. W tej ustawie podtrzymano zaliczenie pracowniczych ogrodów działkowych do gruntów rolnych (Art. 6 ust.2), co aż do 2009 roku miało istotne znaczenie, z racji szczególnej ochrony, z jakiej grunty te korzystały, także na obszarze miast⁷. Równocześnie, zwłaszcza w latach 80. XX wieku, na terenie Warszawy zaczęto spontanicznie uprawiać ziemię, nie tylko na niezagospodarowanych gruntach osiedlowych (np. Osiedle Służew nad Dolinką), ale na prywatnych gruntach rolnych (np.: grunty dawnej wsi Szopy na Mokotowie), często bez żadnych umów cywilno-prawnych. Działki te miały wyłącznie służyć uprawie warzyw, zwłaszcza nowalijek, których brakowało na rynku, m.in. z powodu „polityki niedoboru” stosowanej przez władze państwowe.

³ Dekret Krajowej Rady Narodowej z dnia 26 października 1945 roku o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze m. st. Warszawy (zwany potocznie „Dekretem Bieruta”).

⁴ Dekret Rady Ministrów z dnia 25 czerwca 1946 roku o ogrodach działkowych (Dz.U. nr 34, poz. 208).

⁵ Ustawa z dnia 9 marca 1949 r. o pracowniczych ogrodach działkowych (Dz. U nr 18 poz. 117), przekazując zarząd nad nimi CRZZ a w Art. 13 stwierdzając, że „stowarzyszenia prowadzące ogrody działkowe ulegają likwidacji.”

⁶ http://pl.wikipedia.org/wiki/Zrzeszenie_Zwi%C4%85zk%C3%B3w_Zawodowych.

⁷ Ustawa z 19 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz.U. nr 237, poz. 1657); przepisy tej ustawy, które obowiązują od 1 stycznia 2009 r., upraszczają znacznie procedurę „odrolnienia” gruntu w granicach miast.

Prawdopodobnie ten stan odzwierciedla mapa zamieszczona w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania z 2006 roku⁸, oraz tekst „w Warszawie działa 277 ogrodów działkowych, które zajmują powierzchnię ok. 1700 ha” (s.33).⁹ Natomiast według Wikipedii w „1990 roku w stolicy odnotowano 1.819 ha ogródków działkowych, z czego 1.211 ha stanowiły ogródki zarejestrowane w PZD, a 608 ha – ogródki dzikie”¹⁰.

Warszawskie działki dzisiaj

Okazało się więc, że ustalenie stanu istniejącego, czyli rzeczywistej liczby ogrodów działkowych na terenie Warszawy nie jest proste. Wszelkie źródła, do jakich uzyskano dostęp, podawały dane znacznie się od siebie różniące, a pierwsze obserwacje terenowe potwierdziły, że chcąc osiąść choćby ogólną, aktualną wiedzę będzie konieczne dokonanie inwentaryzacji w terenie¹¹. W okresie 15 lipca – 19 września 2013 roku oraz 8 marca – 2 kwietnia 2014 roku, posługując się także materiałami kartograficznymi i obrazami satelitarnymi pozyskanymi z Google¹² zlokalizowałem i określiłem w przybliżeniu granice oraz stan zagospodarowania 76 terenów (zespołów) ogrodowych¹³. Istotną niedogodnością w zgromadzeniu pełniejszych danych o ogrodach był brak publicznego dostępu do nich oraz zwykle nieobecność osoby, która mogłaby ten dostęp zapewnić. Tylko w czterech przypadkach ogrody nie były zamknięte dla odwiedzających¹⁴.

⁸ Uchwała nr LXXXII/2746/2006 Rady m.st. Warszawy z 10.10.2006 r. w sprawie przyjęcia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego; część I – uwarunkowania; rys. 3: Środowisko przyrodnicze – uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego.

⁹ Mapa Topograficzna Polski 1 : 10 000, Główny Geodeta Kraju, Warszawa 1993; przedstawia sytuację aktualną na 1992 rok i rejestruje na terenie Warszawy liczne działki zlikwidowane w czasie ostatnich 20 lat.

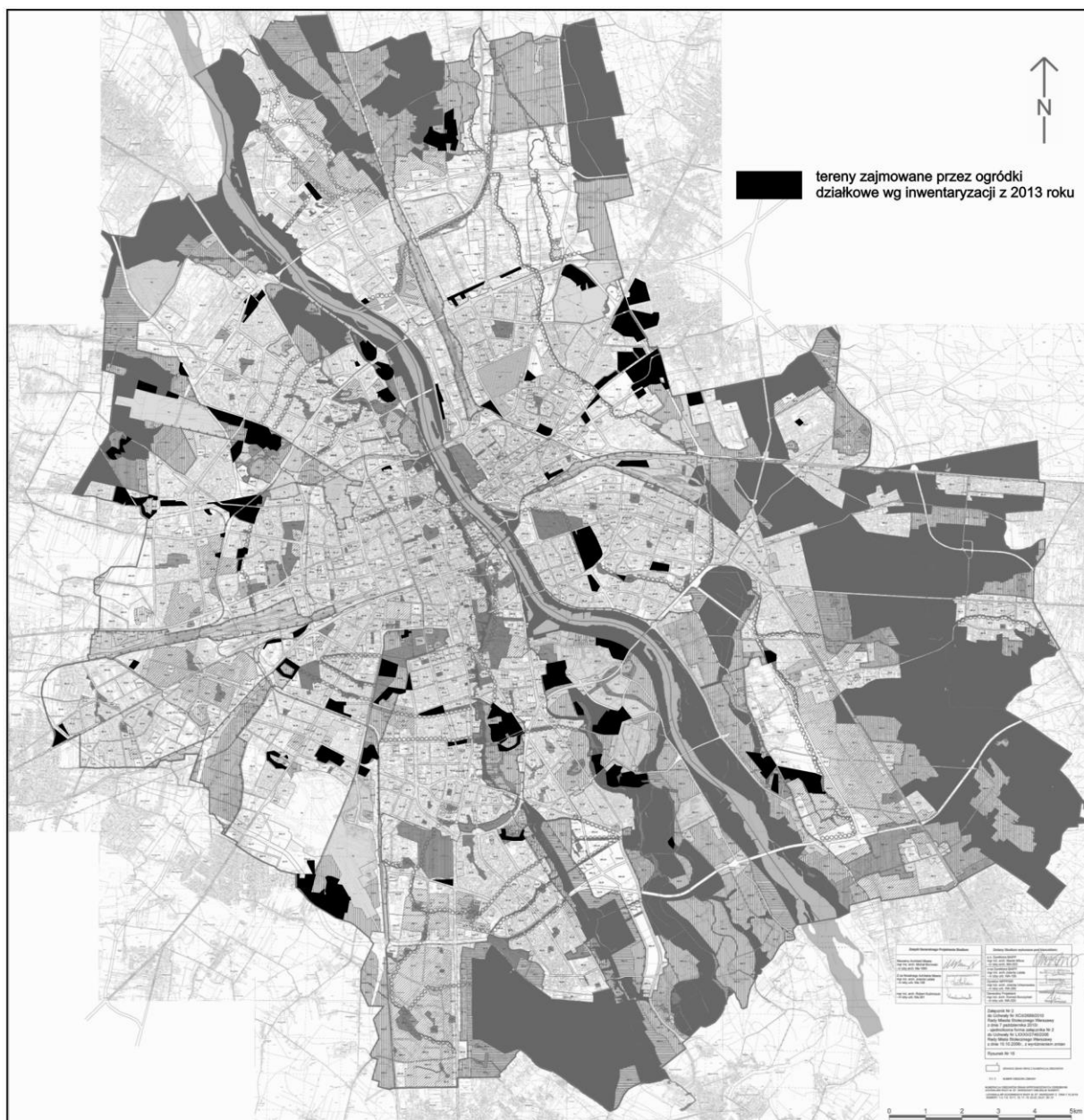
¹⁰ http://pl.wikipedia.org/wiki/Ogr%C3%B3dki_dzia%C5%82kowe_w_Warszawie 130713

¹¹ Na prośbę skierowaną na początku roku na piśmie do PZD o podanie podstawowych danych statystycznych dotyczących ogrodów działkowych na terenie Warszawy nie otrzymałem odpowiedzi; a na stronach internetowych Związku do kwietnia 2014 roku żadnej informacji nadającej się do wykorzystania w tym zakresie nie było. Trzeba jednak podkreślić, że obecnie wiele interesujących danych i dokumentów zostało ujawnionych.

¹² Google.pl © Dane map 2013 i 2014.

¹³ Niektóre z nich są prowadzone przez kilka podmiotów, co w terenie nie było czasem możliwe do zidentyfikowania.

¹⁴ Były to: „Sady Żoliborskie”, „Obrońców Pokoju”, „Rakowiec”, „Im. Maji Berezowskiej”. W kompleksach ogrodowych położonych wzdłuż al. Waszyngtona, przy EC Siekierki, na Paluchu dostępne są tylko trakty komunikacyjne między poszczególnymi ogrodami. Trudno mówić o dostępności w przypadku ogrodów zdewastowanych.

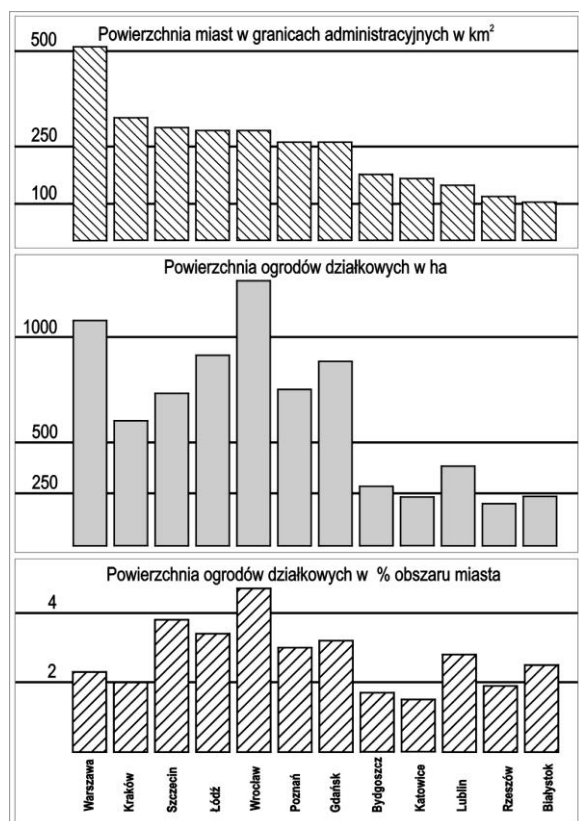

Ryc.1. Zespoły ogrodów działkowych zidentyfikowane na terenie Warszawy w wyniku inwentaryzacji przeprowadzonej przez autora w latach 2013/2014 (prezentacja na podkładzie rys. Nr 16 ze Studium UIKZP Warszawy)

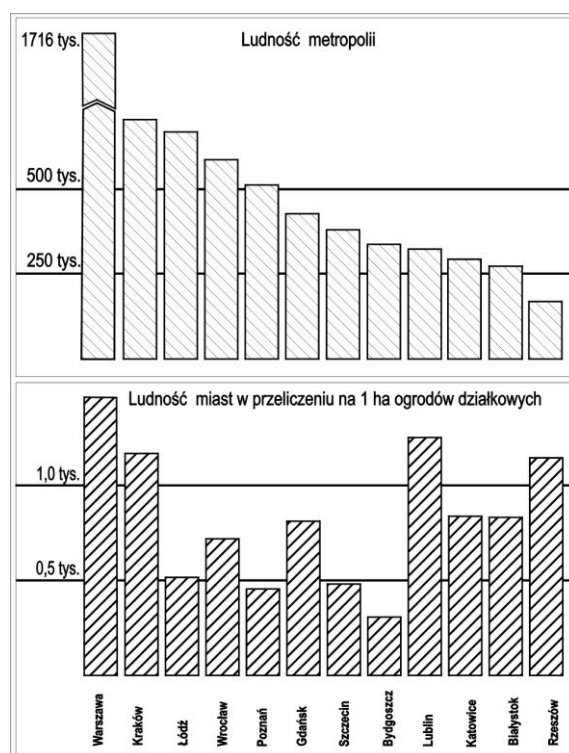
Aktualna powierzchnia ogrodów działkowych w granicach administracyjnych Warszawy według danych, które podaje PZD, datowanych na 6 września 2012 roku, wynosi 1276 ha i obejmuje 174 ogrody i 31 279 położonych w nich działek (Kondracki, 2014). „Program ochrony środowiska dla m.st. Warszawy na lata 2009-2012 z uwzględnieniem perspektywy do 2016 r.” podaje przy tej samej liczbie ogrodów mniejszą powierzchnię – 1176 ha¹⁵. Różnice te nie są istotne i nie muszą wynikać z błędnych pomiarów. Należy pamiętać, że poza

¹⁵ Uchwała Nr XCIII/2732/2010 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 21 października 2010 r.

stopniową likwidacją terenów działkowych, która miała miejsce w ciągu ostatnich lat, w opracowaniach planistycznych nie brano pod uwagę ogrodów położonych w granicach tzw. terenów zamkniętych, które z mocy prawa nie są przedmiotem planowania przestrzennego¹⁶. Dotyczyło to zwłaszcza ogrodów położonych na terenach znajdujących się we władaniu Agencji Mienia Wojskowego i przypadków ich komunalizacji¹⁷.

Ryc.2. Areal ogrodów działkowych położonych w granicach administracyjnych polskich metropolii w stosunku do ich powierzchni (oprac. autor na podstawie danych PZD i źródeł internetowych)

Ryc.3. Liczba mieszkańców polskich metropolii przypadająca na 1 hektar ogrodów działkowych (oprac. autora na podstawie danych PZD i źródeł internetowych)

Ogrody jako element struktury miasta

Inwentaryzacja pokazała, że stan zagospodarowania ogrodów jest bardzo zróżnicowany. Chodzi nie tyle o zagospodarowanie poszczególnych działek, bo to nie było możliwe do oceny, zwłaszcza przy ograniczeniu do nich dostępu. Nie chodzi też o wyposażenie w infrastrukturę techniczną. Oceniano zewnętrzny wizerunek, widziany z pozycji przechodnia, mieszkańca, który praktycznie nie ma wstępu do wnętrza ogrodu. Te obserwacje pokazały, że wiele

¹⁶ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. nr 80, poz. 717); art.4, ust. 3.

¹⁷ Np. ROD „Szczęśliwice”.

ogrodów oddziela się od miasta szczelnym ogrodzeniem, czasem zbudowanym z elementów cementowych, czasem blaszanym szalunkiem a najczęściej gęstym żywopłotem. Niezależnie od racjonalności powodów, dla których ta izolacja powstaje, mieszkańcy, nie tylko nie korzystają z zieleni działek, ale muszą stykać się z nieprzyjazną kurtyną oddzielającą uprzywilejowanych działkowców od zdanych na publiczne zieleńce mieszkańców.

Tereny ogrodów działkowych, dla oszczędności, zwłaszcza przez zimowe półroczcie nie są oświetlane lub oświetlane bardzo skąpo. Pomijając, że sprzyja to kradzieżom i obecności niechcianych „gości”, takie enklawy ciemności źle wpływają na wizerunek miasta, stwarzają atmosferę zagrożenia, miejsc wrogich i odpychających. Tym bardziej, że rzadko kiedy otoczenie ogrodu, stanowiące pas ziemi niczyjej, jest uprzątnięte i estetycznie utrzymane.

Charakterystycznym elementem ogrodnictwa działkowego są zuniformizowane strefy wejściowe. Ta „koszarowa” estetyka, rozrzucona po całej Polsce, razi szczególnie w dużych miastach. Kształtowane z rur bramy, furtki związane na kłódkę, tablice informacyjne na ściennie gazetki, rzadko wymieniane i pożółkłe dają efekt tandety, jakby lekceważenia wartości obiektu, jego prowizoryczności, tymczasowości.

Sposób podejścia urbanistów a za nimi władz samorządowych do problemu ogrodów działkowych ma swoje korzenie m.in. w przedstawionych w skrócie faktach historycznych. Działki traktowano, niezależnie od ich statusu prawnego, jako zagospodarowanie czasowe, część mienia sektora gospodarczego i uzależnionych od niego związków zawodowych. Ogrody tworzone na pozostawianych w planach rezerwach terenowych lub w sąsiedztwie uciążliwych obiektów jak elektrociepłownie, lotniska, wysypiska odpadów¹⁸, a także wzdłuż traktów komunikacyjnych: drogowych i kolejowych.

Część ogrodów, które przetrwały II wojnę znajduje się (zwykle znacznie okrojona) w niemal centralnych punktach miasta albo na terenach związanych z fortyfikacjami¹⁹. Kilka fortów, użytkowanych przez wojsko, zagospodarowano po wojnie, udostępniając je działkowcom. Stwarza to konflikt między potrze-

¹⁸ W Warszawie do tego typu lokalizacji należą kompleksy ogrodowe po zachodniej i południowej stronie EC Siekierki i EC Kawęczyn, na południe od pasów startowych lotniska Okęcie (Paluch) i na północ od lotniska Bemowo oraz wzdłuż al. Żwirki i Wigury i ul. Radzymińskiej (Generalskiej); pozostałości działek kolejowych spotyka się praktycznie wzdłuż wszystkich szlaków wybiegających poza miasto.

¹⁹ Pozostałości działek przedwojennych to m.in. „Jutrzenka” przy ul. Wawelskiej, „Rakowiec” przy ul. Rostafińskich, „Gdański” przy ul. Stomińskiego, Koło III przy ul. Dywizjonu 303 a działki urządzone w sąsiedztwie dzieł fortecznych to ogród „gen. Sowińskiego” przy ul. Olbrachta, „Fosa 2” w forcie Radiowo, „WAT” i „Agawa” w forcie Blizne itd.

bą zachowania substancji zabytkowej i niezbyt kontrolowanym sposobem użytkowania ²⁰.

Ogrody działkowe w Programie ochrony środowiska

Wspomniany wcześniej Program ochrony środowiska, który „przedstawia aktualny stan środowiska (na rok 2009), określa hierarchię niezbędnych działań zmierzających do poprawy tego stanu oraz umożliwia podejmowanie decyzji administracyjnych przez różne podmioty i instytucje działające na terenie m.st. Warszawy” (s.8-9), służy jako wytyczne do podejmowania działań inwestycyjnych na terenie miasta. Jest więc jakby dokumentem wspomagającym prowadzenie polityki przestrzennej.

W odniesieniu do terenów ogrodów działkowych Program stwierdza, że „formalnie nie stanowią terenów zieleni”²¹ (...), lecz „zalicza się je do użytków rolnych”. W Programie uznano najwidoczniej, że ustawa z 2005 roku nie będzie obowiązywać, ale nie przewidziano, że w 2013 ogrody staną się jednak „terenami zielonymi”. Nie wdając się w konsekwencje użycia nieprawidłowego określenia „teren zielony” zamiast „tereny zieleni”, o których mówi wymieniona wyżej ustawa o ochronie przyrody, zmiana kwalifikacji miała na celu zapewnienie ogrodom mocniejszej ochrony prawnej, a nie koniecznie wynikała z obserwowanej zmiany użytkowania w kierunku rekreacji i hodowli roślin ozdobnych.

Dalej autorzy Programu stwierdzają, że „jednakże z punktu widzenia funkcji wypoczynkowej terenów zieleni, ogrody działkowe stanowią istotny element zasobu miasta. Należy podkreślić, że ogrody działkowe pełnią nie tylko funkcje wypoczynkowe dla mieszkańców, ale także stanowią miejsce bytowania fauny przyczyniając się tym samym do zwiększenia różnorodności biologicznej w mieście. (...) Pomimo iż w większości tereny te są obecnie dostępne jedynie dla wybranych mieszkańców miasta, to są one traktowane jako potencjalna baza rekreacyjna warszawiaków. Tereny ogrodów działkowych podlegają silnej presji urbanizacyjnej. (...) Jednocześnie, ogrody działkowe położone na obszarze Systemu Przyrodniczego Miasta [SPW] przeznacza się zgodnie z zapisami Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego, do przekształcenia w otwarte tereny zieleni urządzonej” (rozdz. 5.1.1., s. 86).

²⁰ Prace nad utworzeniem "Parku kulturowego zespołu fortyfikacji XIX-wiecznej Twierdzy Warszawa" rozpoczęto w 2009 roku. Obiekty (28) są natomiast na liście załącznika 1 do Zarządzenia nr 2998/2012r.

Prezydenta Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 24 lipca 2012 r. w sprawie założenia ewidencji zabytków Miasta Stołecznego Warszawy.

²¹ zgodnie z definicją zawartą w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody - Dz.U. z 2009 r. Nr 151, poz.1220 oraz według rozporządzenia Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 29 marca 2001 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków (Dz.U. z 2001 r. Nr 38 poz.454).

Ogrody działkowe w Studium

Otóż w studium UIKZP Warszawy na **obszar podstawowy SPW** „składają się tereny o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, wchodzące w skład ponadregionalnych powiązań przyrodniczych, jak: tarasy zalewowe Wiśły wraz z charakterystycznymi zbiorowiskami roślinnymi, duże i zwarte kompleksy leśne, cenne zbiorowiska łąk i muraw, północny i południowy odcinek Skarby Warszawskiej, najcenniejsze tereny zieleni urządzonej, a także tereny zurbanizowane, o udziale powierzchni biologicznie czynnej nie mniejszym niż 70%.” Czy ogródki działkowe mogą trafić do którejkolwiek z wymienionych kategorii? Owszem, o ile przekształcą się w „otwarte tereny zieleni urządzonej”. Dotyczyć to może, jak wynika z przeprowadzonej inwentaryzacji, 12-13 ogrodów.

W studium wydzielono także „**obszary wspomagające SPW**, na które składają się tereny o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, uzupełniające strukturę obszarów podstawowych i zachowujące ich ciągłość przestrzenno-funkcjonalną, jak: wybrane tereny zieleni urządzonej i leśnej, a także wybrane tereny zurbanizowane, o udziale powierzchni biologicznie czynnej nie mniejszej niż 60%” (s. 129).

W legendzie rysunku 16 Studium: „SPW - kierunki zagospodarowania przestrzennego” występują ponadto układy „głównych powiązań przyrodniczych” (liniowe) oraz pod wspólną sygnaturą „tereny zieleni i lasów”. Wśród oznaczeń rodzajów zieleni nie występuje kategoria „ogrody działkowe”.

Do tej kategorii można by zaliczyć, w części lub całości, ponad 40 ogrodów, ale wobec braku jednolitego zestawienia w dokumentach miasta, jest to wykonalne tylko na podstawie analizy inwentaryzacji.

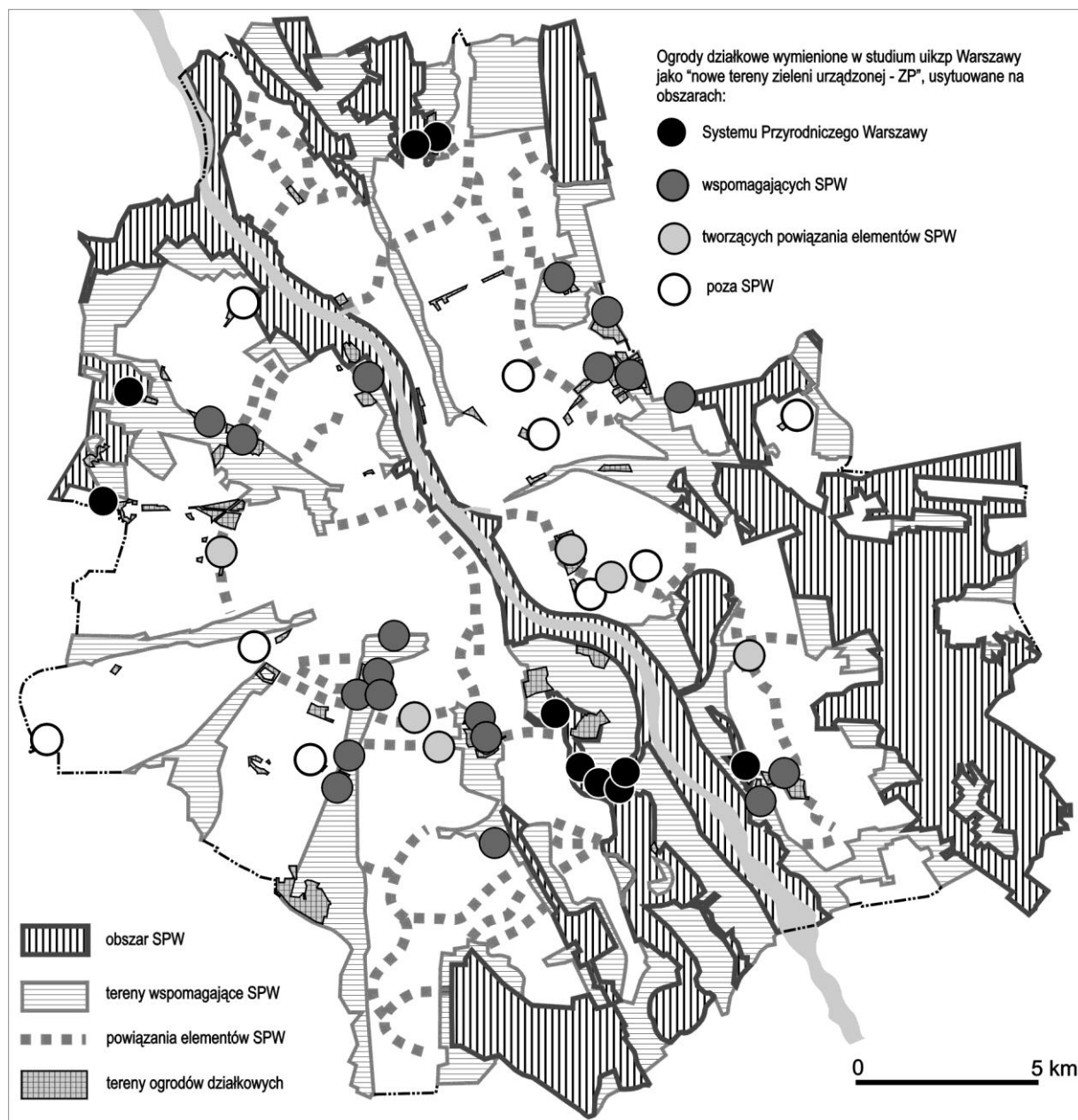
W studium, w innym miejscu, stwierdza się jednoznacznie (s. 33): „Ogrody położone w SPM [synonim SPW] zostały przeznaczone do przekształcenia w zieleń urządzonej (parki). Pozostałe ogrody działkowe nie mają wskazanego docelowego przeznaczenia.” Interpretując ten zapis trzeba przyjąć, że część ogrodów zostanie zamieniona na tereny parkowe, a pozostałe w zależności od potrzeb inwestycyjnych, zostaną wcześniej czy później zlikwidowane.

Ogrodów, których z pewnością nie czeka przekształcenie w zieleń urządzonej, czyli położonych poza SPW i układem powiązań przyrodniczych między elementami SPW, stwierdzono 17.

W części Studium dotyczącej kierunków zagospodarowania zamieszczono tabelę bez numeracji²², zaktualizowaną w 2010 roku, w której wymienia się natomiast 41 terenów działkowych w całości lub części traktowanych jako

²² Tabela zatytułowana „Nowe tereny zieleni urządzonej – ZP”, zamieszczona w cz. II Studium na stronie 132, między tab. 22 „Istniejące parki” a tab. 23 „Tereny zieleni urządzonej – skwery” (ze zmianami wprowadzonymi uchwałą Nr XCII/2689/2010 Rady m.st. Warszawy z dnia 7.10.2010 r.).

„nowe tereny zieleni urządzonej”. Także w tym przypadku nie jest oczywiste, czy oznacza to powstanie na ich miejscu parków, zieleńców lub skwerów, czy też takie przekształcenie, by odpowiadały kryteriom „zieleni urządzonej” dostępnej publicznie.

Ryc.4. Lokalizacja zespołów ogrodów działkowych wymienionych w tabeli ze s. 132 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Warszawy z 2010 roku jako „nowe tereny zieleni urządzonej – ZP” w relacji do Systemu Przyrodniczego Warszawy

W treści tej tabeli trudno doszukać się jakiejś prawidłowości, która zdecydowała w uznaniu wymienionych ogrodów za „nowe tereny”. Spośród 46 obszarów 9 z nich leży w obszarze SPW; 21 w zasięgu terenów wspomagających

SPW; 3 na fragmentach zieleni stanowiącej powiązania elementów SPW. Pozostałe 13 nie jest związane z żadnym układem SPW.

Pozwala to uznać, że rozmieszczenie ogrodów działkowych w przestrzeni Warszawy nie ma właściwie żadnego związku z rozmieszczeniem obszarów zieleni, czy to naturalnej, czy urządzonej i nie wiadomo czy sporządzający plan (studium) taką zależność chce osiągnąć.

W omawianym wcześniej Programie ochrony mówi się wprost, że „obecny stan terenów zieleni jest wynikiem m.in. braku kompleksowego programu ich rozwoju, uwzględniającego zarówno istniejące tereny, jak i te o potencjale przyrodniczym czy kulturowym.” Tymczasem „w Warszawie, praktycznie nie powstają nowe tereny wypoczynkowe, co można tłumaczyć ograniczonymi funduszami, ale też brakiem polityki rozwoju tych terenów.” Mimo to, w cytowanej powyżej tabeli ze Studium wymienia się ponad 130 nowych terenów „zieleni urządzonej”. Autorzy Programu ostrzegają, że „(...) brak jest środków na nowe inwestycje, a dotacje budżetowe przeznacza się na bieżącą pielęgnację istniejących terenów i obiektów zieleni. Brak kompleksowej polityki zarządzania terenami zieleni, zwłaszcza wypoczynkowymi, przy jednoczesnym dość skomplikowanym podziale kompetencji między podmiotami, utrudnia sprawne zarządzanie.” Problem jest w Warszawie nienowyy; pisali już o nim wielokrotnie m.in. E. Kicińska (2002), M. Staniszkis (1995), B. Szulczewska (2002).

Ogródki działkowe a polityka samorządu gminy

Jeżeli ustawodawca zdecydował o włączeniu ogrodów działkowych do kategorii „terenów zielonych” to zobowiązał gminy do traktowania ich w strukturze miast jako „zieleń miejską”. Samorząd warszawski uznał, że będzie je traktował docelowo jako „zieleń urządzonej”, tj. taką formę zieleni, która wymaga nakładów na uformowanie oraz środków na pielęgnację i zapewnienie bezpiecznego użytkowania. Obecnie, w Warszawie, tylko nieliczne ogrody działkowe spełniają, choćby częściowo, takie warunki. Są urządzone i zadbane jako całość, dostępne publicznie, czyli są wartościowym i atrakcyjnym elementem struktury miasta, miejscem do wypoczynku nie tylko dla wybranej grupy użytkowników.

Stwierdzenie braku konsekwentnej polityki przestrzennej wobec terenów zieleni usprawiedliwia do pewnego stopnia jej brak wobec terenów działkowych, które od 2005 roku stanowią prawnie jeden z jej elementów. Biorąc pod uwagę liczne uwarunkowania historyczne, własnościowe, anachroniczny monopol władania większością ogrodów przez PZD, a wreszcie trwający ćwierć wieku spór polityczny, nie ułatwiały miastu działań w tym zakresie²³.

²³ Pierwsze próby zmiany ustawy z 1981 roku o pracowniczych ogrodach działkowych podejmowano na początku lat 90. XX wieku, a wieloletni spór zakończył się uchwaleniem w 2005 roku ustawy, która potwierdzała monopol PZD. Po skutecznym

W Warszawie, choć nie tylko, dochodzą do tego jeszcze roszczenia właścicieli gruntów, które wywołują stan niepewności i niekorzystnie wpływają na stan trwałego zagospodarowania terenu. Nie tłumaczy to jednak posługiwania się niedokładnymi i nieaktualnymi danymi, opierania na stronniczych sądach, dopuszczaniu do działań nielegalnych i zatwierdzaniu ich w procesach decyzyjnych.

W żadnym z dokumentów programowych, jakie miasto opracowało jako wytyczne do prowadzenia różnych polityk: społecznej, transportowej, gospodarki odpadami itp. nie odniesiono się do szczególnej roli, jaką mają ogrody działkowe w mieście, zajmujące o ok. 50% większą powierzchnię niż wszystkie tereny parków, zieleńców i skwerów łącznie.

Zaliczenie działek bądź ich nazwanie „zielenią urządzoną” to było pozbycie się problemu, a właściwie przesunięcie go poza obszar „polityki przestrzennej” w sferę decyzji administracyjnych. Od czasu obowiązywania Studium, czyli od 2006 roku, tylko ok. 120 ha ogrodów działkowych zostało objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, z jednym tylko wyjątkiem dopuszczając zachowanie działek²⁴.

Nie ma polityki bez wiedzy

Podejmowanie decyzji bez rzetelnej wiedzy o przedmiocie, którego dotyczą, prowadzi do błędnych rozstrzygnięć. Miasto ma, jak wspomniano, niedostateczną wiedzę o ogrodach działkowych i zanim przystąpi do kształtowania wobec nich polityki, powinno tę wiedzę uaktualnić i wzbogacić (Zych, 2014). W tym celu powinno m.in: (1) dokonać rzetelnej, szczegółowej inwentaryzacji urbanistycznej, w tym zasobów przyrodniczych, infrastruktury technicznej i innych naniesień w istniejących obiektach; (2) ocenić kontekst funkcjonalno-przestrzenny; (3) ocenić spodziewaną presję inwestycyjną (zwłaszcza potrzeby i.c.p.) i jej zmiany w czasie; (4) określić aktualną sytuację własnościową i dokonać oceny skali roszczeń b. właścicieli gruntu, jeśli takie zostały wniesione; (5) opisać inne elementy charakteryzujące ogrody działkowe w opinii ekspertów.

Konieczne jest lepsze poznanie społeczności działkowców, nie w oparciu o dane wytwarzane przez zarządy ogrodów, ale wynikających z niezależnych badań socjologicznych oraz obserwacji w terenie. Obecna wiedza na temat faktycznego zaangażowania właścicieli działek w uprawę działki, kosztów

zaskarżeniu jej do Trybunału Konstytucyjnego, pod presją terminów, uchwalono 13.12.2013 roku kompromisowy tekst ustawy, który obowiązuje obecnie.

²⁴ Uchwała Nr XLII/1299/2008 z dn. 23.10.08 r. o przyjęciu MPZP rejonu Pod Skocznią cz. 1. W § 4 ust. 18, pkt 6 tekstu planu stwierdza się, że „na terenach ZP dopuszcza się zachowanie istniejących ogrodów działkowych w formie otwartej – ogólnodostępnej”. Autorem proj. planu jest dr arch. Krzysztof Domaradzki z zespołem.

realizacji ich pasji, czasu korzystania z ogrodu w skali roku itp. wydaje się być bardzo powierzchowna i myląca. Szczególnie ważne byłoby poznanie oczekiwań działkowców oraz ich gotowości na zmiany w kierunku reorganizacji i modernizacji ogrodów.

Taki zestaw analiz i ocen powinien stać się podstawą czegoś w rodzaju bonitacji ogrodów i stanowić podstawę do wyróżnienia ich jako odrębnej kategorii w przestrzeni miasta. Pozwoliłoby to określić w kierunkach zagospodarowania te, które mogą mieć status tymczasowy i te, które spełniają warunki, by stać się trwałym elementem w strukturze przestrzennej miasta. Wskazać również preferowany sposób zagospodarowania, wynikający z zakresu koniecznej modernizacji i reorganizacji urządzenia ogrodu. Taka polityka przestrzenna porządkowałaby znaczące obszarowo i chroniące deficytowe zasoby zieleni tereny dzisiejszych ogrodów działkowych i mogłaby wskazywać obecnie powstającym stowarzyszeniom ogrodom kierunki do podejmowania działań na terenie ogrodu.

Nie ma polityki bez dialogu

Prowadzenie polityki przestrzennej polega jednak nie tylko na wytwarzaniu i uchwalaniu dokumentów planistycznych. Władze samorządowe w Warszawie zaniedbywały przez lata dialog ze społecznością stolicy, ograniczając go do formalnie wymaganych epizodów, doraźnie realizowanych projektów, seminariów i konferencji, które obejmowały dość wąskie kręgi zainteresowanych. Wiele czasu zajmowało także reagowanie na burzliwe protesty (często inspirowane politycznie) oraz kampanie prasowe nie wolne od nacisku doraźnych lobby.

W zakresie polityki przestrzennej największe efekty, moim zdaniem, uzyskano dzięki synergicznemu działaniu różnych podmiotów w kwestii zagospodarowania doliny Wisły. Szeroka dyskusja, spory w mediach, autentyczne konflikty różnych grup użytkowników zaowocowały dobrymi projektami konkursowymi, realizacją kilku dużych inwestycji i poczuciem, że głos mieszkańców zaważył na wielu finalnych rozstrzygnięciach. Wiele jest jeszcze do zrobienia, ale oba brzegi Wisły zmieniają się w kierunkach zyskujących aprobatę mieszkańców.

Podobnej dyskusji można było oczekiwać w sprawie przyszłości ogrodów działkowych w mieście, tymczasem skupiła się ona na projekcie ustawy, a nie na tym, czy ogrody mają w ogóle rację bytu w nowoczesnej metropolii. Ogromna akcja propagandowa PZD przestała dotyczyć działkowców, a język, którym się posługiwano, pełen oskarżeń i inwektyw, pełen wiecowych

hasał zdominował filipiki działaczy związkowych (Krupa-Dabrowska, 2014; Wielgo, 2013, 2014a)²⁵.

Wszyscy wiemy, że dzisiaj funkcja produkcyjna działek, przynajmniej w dużych miastach, zeszła na dalszy plan. W miejsce dochodów, utrzymanie działki (w odróżnieniu od samego posiadania) oznacza spore koszty. Są jednak działkowcy, którzy gotowi są je ponosić, gdyż gospodarowanie na działce nadaje po części sens ich życiu. Ponadto, dla wielu ludzi jest to miejsce, w które wrastali od kilku pokoleń, które stało się fragmentem nie tylko ich własnej, ale rodzinnej tożsamości. Wielokrotnie okradane i dewastowane, zawsze cierpliwie przywracane do życia, upiększane, z troską pielęgnowane, często za niemałe pieniądze (Chutnik, 2014). Stały się prawie tak ważne jak mieszkanie, nie zawsze wygodne, często nielubiane, wypełnione złymi wspomnieniami. Działka, to miejsce ucieczki od codzienności. To „tajemniczy ogród” otaczany troską, nie bez pewnej próżności, wymagający szczególnej wiedzy, dla niektórych także tworzący trwałe więzi społeczne, integrację wokół wspólnych zainteresowań. Czy liczne grono tych ludzi powinno mieć warunki do praktykowania swojej pasji? Czy warunki te powinny być szczególne, uprzywilejowane, wspierane przez gminy? Podobne pytania zadawała już kilka lat temu m.in. B. Gawryszewska „czy ogrody działkowe powinny stać się skansenem, uprawiane przez rzednące grono pasjonatów? (...) A może mają zamienić się w parki miejskie z bogatym programem rekreacyjno-partycypacyjnym, umożliwiającym czynną zabawę w uprawianie ogródka?” (Gawryszewska B., 2007).

W każdym razie na pewno ci ludzie, niezależnie ilu ich jest²⁶, zasługują na to, by miasto określiło, najlepiej wspólnie z nimi, racjonalny plan działania, eliminujący prowizorkę i tandetę, a pokazujący nowoczesne rozwiązania służące nie tylko działkowcom, ale wszystkim obywatelom miasta.

Dobrze by było preferować rozwiązania, które dając radość z pielęgnowania działki, wspierałyby ludzi zdanych na dobroć innych, a dzieci uczyły piękna natury i szacunku dla przyrody. Ale po to ogrody trzeba „rozgrodzić”, włączyć w tkankę urbanistyczną miasta. Miasto musiałoby je wtedy otaczać opieką, ochroną, zapewniać bezpieczeństwo, wspierać finansowo i organizacyjnie. Może powstałyby wtedy takie wspólnotowe, własne, ale wspólne, ogrody scalające miasto przestrzenią wspólnego dobra.

maj, 2014

²⁵ Według zapowiedzi dyrektora Centrum Komunikacji Społecznej J. Józwiaka w czasie publicznej dyskusji o ogrodach działkowych (17.04.14) zostanie powołany w Urzędzie Miasta zespół ds. ogrodów; zostało to potwierdzone w Gabinetie Prezydent Warszawy. Zespół ma utworzyć Biuro Prawne Urzędu.

²⁶ W Warszawie jest ponad 30 tys. działek; dla oszacowania liczby użytkowników PZD stosuje przelicznik 4 osoby na jedną działkę, co oznaczałoby, że warszawskie działki służą 120 tys. mieszkańców; nawet jeśli liczba ta nie jest przeszacowana, to z działek korzysta nie więcej niż 7% mieszkańców Warszawy.

Literatura

(referat na konferencji SGGW 12.04.14 publikowany również na stronach PZD: <http://pzd.pl/artykuly/> (160414).

Chutnik S., 2014, *Zostawić działki!*, „GW”, 10.05.14.

Domaradzki K., 2002, *Przestrzeń Warszawy. Koncepcje i realizacje urbanistyczne po drugiej wojnie światowej*. [w:] *Osiągnięcia i perspektywy warszawskiego środowiska urbanistów i planistów przestrzennych (u progu 80-lecia TUP)*, Oddział Warszawski TUP, Warszawa.

Gawryszewska B., 2006, *Ogródki robotnicze, które zostały działkami*, „Urbanista”, 10/2006, Warszawa.

Gawryszewska B., 2007, *Niepewna przyszłość ogródków działkowych*, „Urbanista”, 5/2007, Warszawa.

Kicińska E., 2002, *System głównych parków*. [w:] S. Gzell (red.), *Krajobraz architektoniczny Warszawy końca XX wieku*, Oddział Warszawski TUP, Akapit-DTP, Warszawa.

Kondracki E., 2014, *Rodzinne ogrody działkowe w miastach dzisiaj i jutro - wyzwania i funkcje*

Krupa-Dąbrowska R., 2014, *Nowe przepisy o ogrodach i stare kłótnie*, „Rzeczpospolita”, 17.01.14

Nietubyc E., Zawadka S., *Historia warszawskich ogrodów 1902 – 1945* (strona internetowa Okręgowego Zarządu Mazowieckiego PZD – pobranie 150214).

Staniszki M., 1995, *Planowanie krajobrazu Warszawy XX-XXI*, seria *Krajobraz Warszawski*, Biuro Zarządu m.st. Warszawy, Warszawa.

Szulczewska B., 2002, *Problemy ochrony przyrody*. [w:] S. Gzell (red.), *Krajobraz architektoniczny Warszawy końca XX wieku*, Oddział Warszawski TUP, Akapit-DTP, Warszawa.

Wiech K., *Ogrody działkowe w Polsce*, (publikacja na stronach PZD: <http://pzd.pl/artykuly/> - pobranie 160414).

Wielgo M., 2013, *Koniec 32-letniego panowania króla działkowców?* „GW”, 23.11.2013.

Wielgo M., 2014a, *Działkowcy muszą zdecydować*, „Gazeta DOM”, 22.01.14.

Wielgo M., 2014b, *Ogrody w rękach działkowców*, „GW”, 14.04.14.

Zych M., 2014, *„Dzieło działka”, o doświadczeniu miejskiego ogrodnictwa w perspektywie interdyscyplinarnego projektu badawczego* (referat zarejestrowany 12.05.14 na UEK w Krakowie).

Ogródki działkowe - jak przetrwać kryzys w mieście?

Allotment gardens – how to cope with urban crisis?

Pobieżny przegląd dostępnej literatury pozwala ulokować początki ogrodów działkowych w XVIII wieku w Anglii. Gwałtowny rozwój przemysłu i towarzyszący mu rozwój miast spowodował przemieszczenie się tysięcy ludzi do miejsc żywcem wyjętych z ponurych opowieści Dickensa. Warunki mieszkaniowe w przeludnionych, chaotycznie budowanych osiedlach przyfabrycznych były przerażające, ich mieszkańcy byli pozbawieni podstawowej infrastruktury technicznej (wodociągów, kanalizacji), szkół, szpitali, łaźni - a także terenów wypoczynku.

Właściciele ówczesnych manufaktur szybko zrozumieli, że poprawa warunków życia zatrudnionych przez nich robotników jest doskonałą inwestycją. Przyuczeni do pracy przy coraz nowocześniejszych i skomplikowanych w obsłudze maszynach byli coraz trudniej zastępowalni, zatem ich zdrowie i przywiązanie do miejsca pracy pozwalało lepiej planować produkcję a tym samym konkurować na rynku. Zakłady były lokowane często daleko od centrów gęsto zabudowanych miast i – w warunkach kilkunastogodzinnego dnia pracy – opłacało się budować obok fabryki osiedla fabryczne z podstawową bazą usług. O kosztach życia decydowały ceny żywności, a jej jakość o zdrowiu robotników i ich rodzin. Stąd pomysł udostępniania często bezpłatnie, lub za symboliczną opłatą niewielkich kawałków gruntu w okolicach fabryk na rodzinne ogródki z przeznaczeniem na uprawę kosztownych i w miastach trudno dostępnych owoców i warzyw. W roku 1818 w Wielkiej Brytanii opublikowano pierwsze regulacje pozwalające na tworzenie i dzierżawę działek w miastach, pierwszy jednak przygotowany w sposób profesjonalny poradnik wydrukowano w Londynie w 1797 roku. Miał on pomóc – jak głosi tekst na stronie tytułowej - społeczeństwu w rozwoju i polepszeniu warunków egzystencji najbiedniejszych obywateli. Przewidywano w nim również opcje hodowania w takim mini gospodarstwie krowy, która – spożytkowując resztki - uzupełniałaby jadłospis w mleko.

Oferowano również projekty, bądź zestawy do samodzielnego montażu altanek ogrodowych. Domek taki o wymiarach ok. 7m x 6m składał się z czterech pomieszczeń, z których jedno było ogrzewane bezpiecznym piecykiem przystosowanym do spalania odpadków. Autorzy usilnie zachęcali do powierzenia jego instalacji fachowemu zdunowi, szacując koszt takiej inwestycji na 5 funtów. Domki miały kosztować 103 funty i mogły być dzierżawione.

Pierwszym na świecie ogrodem działkowym zorganizowanym w myśl współczesnych zasad (uwzględniających obok ekonomicznych także funkcje wypoczynkowe) był niespełna dwuhektarowy ogród Towarzystwa Ogrodu Działkowego w Lipsku (1865-1868), założony dzięki inicjatywie lekarza Daniela Gottlieba Schreibera. Do dziś ogródki na terenie Niemiec noszą jego nazwisko (tak jak w Polsce ogródki jordanowskie wzięły nawet od ich pierwszego organizatora, dr. Jordana). Należy podkreślić, że na tym zaledwie dwuhektarowym terenie aż połowa była wydzielona jako teren wspólnej rekreacji: plac zabaw dla dzieci (z piaskownicą, huśtawkami i zjeżdżalnią), trawnik i ławeczki dla dorosłych, fontanna. Postawiono tam także budynek z werandą, który miał wiele funkcji: sali zebrania, miejsca rekreacji w dni chłodne, wspólnej jadalni. Z czasem coraz więcej nie tylko indywidualnych przedsiębiorców, ale i towarzystw przemysłowych (kolejowych, kopalni), spółdzielni mieszkaniowych, gmin samorządowych, przedsiębiorstw państwowych, decydowało się na zakładanie „pól ogrodowych” lub „pracowniczych ogrodów” dla załogi (niekoniecznie z pobudek altruistycznych, ale również we własnym interesie).

Pierwsza wojna światowa - dotkliwe niedobory żywności, głód w wielu miastach - sprawiła, że ponownie zwrócono uwagę na potencjalne korzyści gospodarcze płynące z ogrodów działkowych. Lekceważono względy estetyczne i zadania społeczne, ponieważ głównym priorytetem stało się wyprodukowanie jak największej ilości plonów. Mieszkańcy Berlina i Warszawy, Frankfurtu i Krakowa, Manchesteru i Lublina otrzymywali niewielkie skrawki ziemi pod uprawę tak potrzebnych warzyw.

Po pierwszej wojnie światowej naczelną funkcją ogrodów działkowych było zapewnienie zdrowego środowiska dla wypoczynku rodzinnego w otoczeniu własnoręcznie pielęgnowanych roślin. Mniejszą wagę przywiązywano do aspektu gospodarczego działek, większą do strony estetycznej. Podkreślano dobroczynność aktywnego wypoczynku na świeżym powietrzu, do którego obligują zajęcia ogrodnicze, rozwijania szacunku dla świata przyrody wśród dzieci i młodzieży, kształtowania postaw społecznych, umiejętności współpracy

Ogrody działkowe uznano za tereny o funkcjach miejskich (element systemu zieleni miejskiej), wymagające uregulowanych zasad użytkowania, planów zagospodarowania, ochrony przed spekulacją. Zalecano, by nowe ogrody działkowe tworzyć przede wszystkim na przedmieściach miast (jednak z założeniem sprawnej komunikacji publicznej), by lokalizować je w pobliżu istniejących (lub planowanych) parków miejskich, obszarów leśnych, stadionów i terenów sportowych.

W Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego obowiązek zakładania ogrodów działkowych ciążył na gminach miejskich i osadach przemysłowych o liczbie mieszkańców przekraczającej 10 000 mieszkańców.

Wzorując się na niemieckim, austriackim i szwedzkim modelu organizacji ogrodu, przywiązywano dużą wagę do działalności społeczno-wychowawczej. W ogrodach wytyczano tereny dla wspólnej rekreacji, place zabaw dla dzieci z odpowiednimi urządzeniami.

Do tej praktyki powrócono na krótko w okresie powojennym, traktując osiedla działkowe jako dobry sposób jednoczesnego łagodzenia trudności mieszkaniowych i aprowizacyjnych w zniszczonych działaniami wojennymi miastach polskich.

Przed osiemdziesięciu laty energicznie propagowano też ideę ogrodów otwartych, o charakterze publicznej przestrzeni rekreacyjnej, dostępnych dla wszystkich: ogrody działkowe powinny nabierać charakteru parków publicznych, dostępnych dla ogółu mieszkańców.

Dowodzono, że założenie i pielęgnacja parku miejskiego wymaga znacznych nakładów (w roku 1939 koszty utrzymania 1 ha parku miejskiego w Warszawie szacowano na 40 000 zł rocznie), podczas gdy ogród działkowy jest zadbanym zieleńcem przede wszystkim dzięki pracy i inwestycjom indywidualnych działkowiczów.

Władze dużych miast tolerowały również zagospodarowywanie pod tymczasowe ogródki terenów kolejowych. Takie dzikie działki możemy spotkać i dzisiaj na warszawskiej Pradze.

Lata drugiej wojny światowej przerwały rządową i społeczną akcję rozwoju ogrodów działkowych, co nie znaczy, że przestały one funkcjonować. Dla wygłodzonych mieszkańców miast, nękanych problemami aprowizacyjnymi, plony z własnych ogrodów stały się dobrodziejstwem i ratunkiem. W okresie Powstania Warszawskiego na ogrody działkowe samorzutnie zaadaptowano część parków i skwerów miejskich (np. zniszczony bombardowaniami Park Moniuszki na Żoliborzu, który po 1945 roku został przekształcony trwale w teren ogrodów działkowych - funkcjonujący do dzisiaj Rodzinny Ogród Działkowy „Park Północny”). Podobne funkcje pełnił w czasie okupacji zniszczony i rozszabrowany warszawski Ogród Zoologiczny, na którego terenie funkcjonował tolerowany przez Niemców, kilkuhektarowy zespół ogródków, dający dodatkowo szansę ukrycia w grupie działkowiczów nielegalnie przebywających na terenie ogrodu, przemyconych z warszawskiego Getta Żydów.

Obecnie w Polsce powierzchnia zajmowana przez blisko 5000 ogrodów działkowych szacowana jest na 44 000 ha, są one użytkowane przez blisko milion osób. Powstaje pytanie o przyszłość organizacji polskich działkowców. Jaka jest rola ogrodów działkowych dla zrównoważonego rozwoju współczesnych miast polskich?

Jedno z naszych najważniejszych zadań to przekonanie urbanistów, że zieleń działkowa należy traktować jak pełnowartościową zieleń miejską. Wielu planistów nie docenia ogrodów działkowych, przeceniając zieleń spacerowo-

wypoczynkową i dekoracyjną. Ojcowie miast i urbaniści muszą zrozumieć korzyści, jakie daje wprowadzenie planowo pomyślanych kolonii ogródków działkowych do klinów zieleni, przenikających do środka miasta

Literatura

Pawlikowska – Piechołka Anna "Tradycja ogrodów działkowych w Polsce"

Żabińska Antonina „Ludzie i zwierzęta”

Rodzinne ogrody działkowe w miastach dzisiaj i jutro - wyzwania i funkcje

Family allotment gardens nowadays and in the future – perspectives and functions.

Streszczenie: Referat opisuje i charakteryzuje ewolucję polskich ogrodów działkowych, a także ich ogromne znaczenie dla całego społeczeństwa.

Od samego początku ogrody odgrywały istotną rolę społeczną. Dostarczały działkowcom owoców, warzyw a niekiedy również mięsa. Obecnie ogrody działkowe pełnią także funkcję rekreacyjną. Dla wielu niezbyt zamożnych osób, których nie stać na wczasy za granicą, są jedynym miejscem, w którym mogą wypoczywać.

Ogrody działkowe przeżywają największy rozkwit od czasu powołania Polskiego Związku Działkowców tj. 1981r. Pomimo licznych prób likwidacji w Polsce nadal istnieje 4929 ROD o powierzchni 43 350 ha, na których jest prawie milion działek (965 328). Szacuje się, że z członkami najbliższej rodziny działkowców, z działek korzysta blisko 4 mln osób.

Autor referatu podkreśla ogromne znaczenie ogrodów działkowych we współczesnym społeczeństwie. Zaznacza, że są nierozdzielalną częścią naszych miast, dlatego trzeba przede wszystkim zastanawiać się nad tym jak je rozwijać a nie likwidować. Polski Związek Działkowców jest otwarty na dialog i zmiany w ogrodach. Zależy mu bowiem na tym, by ROD służyły jak największej części społeczeństwa. Być może dzięki temu Polacy unikną sytuacji, której dziś doświadczają chociażby mieszkańcy Stanów Zjednoczonych, którzy starają się „przechwycić” choćby mały skrawek ziemi, by przerobić go w przydomowy ogródek. Przez to ogródki powstają niemal wszędzie – między blokami, na dachach czy elewacjach budynków. Polscy działkowcy jeszcze tego nie doświadczają i należy mieć nadzieję, że tak pozostanie.

Słowa kluczowe: Polski Związek Działkowców, ogrody działkowe, działki, rozwój, społeczeństwo, działkowcy

Abstract: The article describes and characterizes the evolution of Polish allotment gardens and their great significance in the society. From the very beginning, allotments had important, social role. They provided fruits, vegetables and sometimes even meat to the allotment holders. Nowadays they are to a great extent areas of recreation. For many not very wealthy people, who cannot afford vacation abroad, they are the only places, where they can spend their holidays.

Since the formation of Polish Allotment Gardens Federation in 1981, allotment gardens have burgeoned rapidly. In Poland, despite many attempts to liquidate them, there are 4929 allotment gardens, on the area of 43 350 hectares, with almost one million gardens (965 328). Estimated number of people, who use allotments, including allotment gardens holders' families, amounts to about 4 million.

The author of this paper underlines great significance of the allotment gardens in modern society. He signalizes, that they are indispensable parts of our cities. That is why we should consider ways of their development, instead of thinking about liquidation. Polish Allotment Gardens Federation is open to dialog about changes in gardens. It wants them to serve as big part of the society, as it is possible. Perhaps this way Polish people will avoid Americans faith, who try to get even a little piece of ground, to convert it into garden. In the United States, gardens are created almost everywhere: between blocks of flats, on the buildings' roofs, or event elevations. Polish allotment garden holders do not have such an experience. Let's hope, that it will not change.

Key words: Polish Allotment Gardens Holders Federation, allotment gardens, gardens, development, society, allotment gardens holders

Trochę historii

Historia ogrodów działkowych na ziemiach polskich jest bardzo długa. Za protoplastę uznawany jest poprzednik dzisiejszego ROD im. Powstańców Wielkopolskich w Koźminie Wlkp., którego korzenie sięgają roku 1824. Najstarszym funkcjonującym od początku jako ogród działkowy jest zaś ROD „Kąpiele Słoneczne” w Grudziądzu, założony w 1897r. W Warszawie najstarszym nieprzerwanie istniejącym ogrodem jest ROD im. „Obrońców Pokoju” założony w roku 1903. Te daty wskazują, że ogrody działkowe są już tradycyjnym elementem krajobrazu polskich miast.

Największy rozwój ogrodnictwa działkowego w Polsce przypadł na okres urbanizacji kraju, tj. wiek XX. W 1918 r. było 19 ogrodów z 2064 działkami, o łącznej powierzchni 70,2 ha. W 1939 r. było już 606 ogrodów – prawie 50 000 działek zajmowało wówczas ponad 3000 ha. Ich podstawową funkcją była wówczas produkcja warzyw i owoców, szczególnie w ogrodach organizowanych dla bezrobotnych.

W zniszczonej wojną Polsce zapotrzebowanie na działki było olbrzymie. Dla mieszkańców miast były nierzadko jedynym źródłem warzyw, owoców, a nawet drobiu. Nic dziwnego, że liczba ogrodów rosła dynamicznie. W 1949 r. 6500 ha zajmowało prawie 1500 ogrodów z blisko 120 000 działek. W następnych latach powstawały kolejne.

Niewątpliwie było to związane również z rozwojem prawodawstwa dotyczącego ogrodów i rozwojem samorządu działkowców. Warto wspomnieć, że wybuch wojny w 1939r. przerwał prace Sejmu nad ustawą o ogrodach działkowych. Po wojnie wrócono do tej koncepcji. Najpierw dekretem z 1946r., który reaktywował przedwojenne towarzystwa ogrodów działkowych i ogólnopolski Związek Towarzystw, następnie ustawą o pracowniczych ogrodach działkowych z 1949r. Niestety ustawa zlikwidowała samodzielność ruchu działkowego podporządkowując go związkowi zawodowemu.

Z drugiej strony nałożyła na administrację państwową i zakłady pracy obowiązek zakładania nowych ogrodów. Ponadto, pomimo instytucjonalnego podporządkowania związkom zawodowym, działkowcy potrafili się zorganizować i w już w 1956r., mieli swoje ogólnopolskie struktury.

Nową ustawę o pracowniczych ogrodach działkowych. Powstał Polski Związek Działkowców.

Całkowite usamodzielnienie ruchu nastąpiło w 1981r., kiedy to ustawą o pracowniczych ogrodach działkowych powołano Polski Związek Działkowców. Wówczas też rozpoczął się największy w historii rozwój ogrodów. W niespełna 9 lat ich powierzchnia zwiększyła się o ½ – w nowych ogrodach na 14 tys. ha, działki otrzymało 365 000 rodzin.

Lata 80-te XX w. to okres kryzysu. Dla miliona rodzin działki pełniły wówczas funkcję produkcyjną – dominowały uprawy warzyw i owoców, często był również chów drobiu i królików. Według danych GUS w 1987 r. na działkach wyprodukowano łącznie 700 tys. ton warzyw i owoców, 3,5 tys. ton mięsa króliczego i kurzego oraz kilkaset ton miodu.

Po 1990r. funkcja działki się zmieniła. Zanikł chów królików i drobiu, zmniejszyła się też skala upraw owoców i warzyw. W 1995r. ich produkcja wynosiła ok. 500 tysięcy ton. Działki coraz częściej zaczęły pełnić funkcję rekreacyjną i wypoczynkową. Jednak dla wielu ubogich rodzin produkcja warzyw i owoców na działce to nadal główny sposób zaopatrzenia w te produkty. Zmienia się też struktura tego, co się produkuje, częściej są to gatunki rzadkie i cenne z punktu widzenia ich wartości odżywczych.

Pomimo licznych prób likwidacji w Polsce nadal istnieje 4929 ROD o powierzchni 43 350 ha, na których jest prawie milion działek (965 328).

Szacuje się, że z członkami najbliższej rodziny działkowców, z działek korzysta blisko 4 mln osób. Środowisko to jest bardzo zróżnicowane.

W jego skład wchodzi przedstawiciele wszystkich grup społecznych i zawodowych, osoby w różnym wieku i o różnym statusie społecznym i zawodowym. Przeprowadzane w 2011r. badanie wykazało, że wśród działkowców najliczniejszą grupę stanowią osoby w wieku 51-65 lat (37,66 %), o średnim wykształceniu (40,93%), czynni zawodowo (42,49 %), pracujący fizycznie (43,59%). Działki wykorzystywane są zarówno w celach uprawowych jak i wypoczynkowych. Zainteresowanie nimi jest spore. Zwłaszcza w województwie śląskim, łódzkim, pomorskim i małopolskim, gdzie jest więcej chętnych osób niż samych działek. Wśród działkowców rośnie też liczba osób młodszych. Te w wieku 25-35 lat stanowią ok. 11%. Dotyczy to zwłaszcza małżeństw z dziećmi w większych ośrodkach miejskich. Można powiedzieć, że w tej grupie społecznej zapanowała już swego rodzaju moda na działki i można domniemywać, że w przyszłości będzie ona coraz liczniejsza.

Jeżeli chodzi o lokalizację ogrodów to 84% z nich znajduje się w granicach miast - 4161 ROD o pow. ponad 36 000 ha. Występują w każdym w województwie, prawie w każdym powiecie i w każdym większym mieście. W największych miastach - powyżej 100 tys. mieszkańców – funkcjonuje około 36 % ROD, w których jest 360 000 działek.

Z punktu widzenia działkowców istotną kwestią jest zabezpieczenie prawne ROD. Stan prawny gruntów jest jednak bardzo zróżnicowany. Około 63 % terenów ROD jest w użytkowaniu wieczystym, 37 % w użytkowaniu zwykłym, a 0,16 % to własność.

Niestety z uwagi na zapisy planów zagospodarowania przestrzennego lub kwestionowanie praw do terenów ogrodów, za całkowicie uregulowany uznaje się zaledwie 48 % ROD. Stan ponad połowy może budzić niepokój. Problem ten dotyczy zwłaszcza miast, przy czym panuje reguła, że im większe miasto, tym większe problemy.

Przykładowo, w miastach o liczbie mieszkańców 100-250 tys. około 45 % pow. ROD zostało ujętych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, w miastach liczących 250-500 tys. mieszkańców – już tylko 27%, a w miastach powyżej 500 tys. tj. Kraków, Poznań, Wrocław, Łódź i Warszawa poniżej 10 %.

Sytuację w Warszawie warto zresztą omówić osobno. Po pierwsze, wbrew niektórym poglądom, w stolicy nie ma wcale tak wielu ogrodów. Jest ich 168 i zajmują ok. 1200 ha. Działki użytkuje w nich 30 000 działkowców (nie licząc członków rodzin). Stanowi to 1,7% wszystkich mieszkańców Warszawy. Dla przykładu w Berlinie działki posiada 1,9 % mieszkańców, a ich obszar jest dwukrotnie większy niż w Warszawie. W stolicy sytuacja prawna ogrodów jest wręcz dramatyczna. Ponad 98% wyrzucono z planów zagospodarowania, ale największą zmartwienie działkowców są pozwy miasta o wydanie nieruchomości ponad 100 ogrodów. Wprowadzie część procesów już się zakończyła pozytywnie dla działkowców, ale pozostałe są kontynuowane.

Działkowcy mają nową, dobrą ustawę

Tak jak wspomniano wcześniej zabezpieczenie prawne ogrodów ma dla działkowców znaczenie fundamentalne. Dlatego w minionym dwudziestoleciu kwestia ta miała zasadniczy wpływ na obszary działalności Polskiego Związku Działkowców. Szczególnie zdominowała ją w 2013r.. Powodem było orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z lipca 2012r., po którym Sejm miał 18 miesięcy na uchwalenie nowej ustawy o ROD. W przeciwnym wypadku ogrodom i działkowcom groziło znalezienie się w próżni prawnej – prawa działkowców by wygasły.

W Sejmie zaczęły ścierać się różne grupy interesów. Wbrew pozorom sprawą nie byli bowiem zainteresowani wyłącznie działkowcy, ale również, a może przede wszystkim, środowiska gospodarcze.

Od lat podejmowały one bowiem starania o zmianę prawa, która pozwoli „uwolnić” tereny ogrodów pod inwestycje komercyjne.

Stąd pomysły na nową ustawę były radykalnie różne. Od całkowitego podporządkowania ogrodów gminom – zarówno w kwestii bieżącego zarządzania, jak i decyzji o ich likwidacji; poprzez koncepcję prywatyzacji - czyli de facto niekontrolowaną komercjalizację; po zachowanie status quo - tj. jedynie powierzchowną nowelizację dotychczasowej ustawy.

Ostatecznie zwyciężyła koncepcja pośrednia, forsowana przez samych działkowców w ramach projektu obywatelskiego. Uchwalona 13 grudnia 2013r. nowa ustawa o rodzinnych ogrodach działkowych w zasadniczej części odzwierciedla zapisy projektu obywatelskiego, pod którym działkowcy zebrali blisko 1 000 000 podpisów. Na marginesie można dodać, że był to rekord podpisów pod inicjatywą obywatelską, a skala społecznego zainteresowania chyba najlepiej świadczy, że ogrody działkowe w Polsce nie są zjawiskiem zanikającym i nadal mają istotne znaczenie dla olbrzymiej rzeszy Polaków. Zresztą zrozumieli to również politycy – w głosowaniu za ustawą opowiedziało się 421 posłów. Oczywiście dla skali tego poparcia nie bez znaczenia pozostawał fakt, iż działkowcy, jako jedno z nielicznych już środowisk społecznych, byli i są zorganizowani w ogólnopolskiej organizacji, czyli Polskim Związku Działkowców. Niewątpliwie ułatwiło to im zintegrowanie się dla ochrony swych praw, i - w efekcie końcowym - przeforsowanie w Sejmie ustawy korzystnej dla ogrodów.

Najważniejsze postanowienia nowej ustawy to: zachowanie mechanizmów ograniczających likwidację ogrodów, zachowanie zasady odtwarzania likwidowanego ogrodu, zachowanie funkcji ogrodów jako terenów zielonych oraz formy wsparcia socjalnego, respektowanie praw nabytych działkowców do terenów ogrodów, pozostawienie decyzji, co do formy organizacyjnej w jakiej ma funkcjonować dany ogród, samym działkowcom, wprowadzenie mechanizmów umożliwiających wspieranie ogrodów przez władze publiczne, zwłaszcza w celu lepszego spożytkowania ich potencjału na potrzeby społeczności lokalnej, zachowanie możliwości przekazywania gruntów publicznych pod nowe ogrody na warunkach preferencyjnych.

Nowa ustawa nie tylko więc zachowała warunki do dalszego istnienia ogrodów, ale i ich rozwoju. Co istotne, ustawodawca wyraźnie dał wyraz poparcia dla koncepcji, która umożliwia podtrzymanie dotychczasowych funkcji ogrodów działkowych, a nawet je wzmocnił.

Mówiąc obrazowo, ustawa wskazuje, że na ogrody działkowe należy patrzeć nie tylko poprzez pryzmat przysłowiowej marchewki. Uzasadnienie ustawy, jak

i jej konkretne przepisy, wyraźnie wskazują na docenianie przez ustawodawcę pozostałych funkcji ogrodnictwa działkowego, zwłaszcza tych o charakterze społecznym oraz ekologicznym.

Ważne aspekty ogrodnictwa działkowego

Na co dzień o większości tych aspektów znaczna część społeczeństwa zapomina, czy wręcz ich nie dostrzega. Tymczasem ogrody działkowe to: miejsca aktywnego wypoczynku – praca na działce to niewątpliwie forma aktywności fizycznej korzystnie wpływająca na zdrowie. Warto wspomnieć, że hortiterapia stała się już przedmiotem odrębnych studiów. W skali kraju działki uprawia blisko milion rodzin, w tym liczna rzesza osób starszych, dla których jest to nierzadko jedyna forma aktywności fizycznej. Ukryte oszczędności w ochronie zdrowia uzyskane dzięki ogrodom można więc śmiało szacować w miliardach złotych.

Edukacja ekologiczna – w warunkach miejskich pobyt na działce to, zwłaszcza dla najmłodszych, jedna z niewielu okazji do bezpośredniego kontaktu z przyrodą.

Zresztą ustawa pośrednio wskazuje, iż ogrody działkowe powinny aktywizować współpracę z placówkami edukacyjnymi, która po 1990r. została niestety w znacznym stopniu ograniczona.

Integracja społeczna – specyfika ogrodów służy nawiązywaniu bliższych kontaktów sąsiedzkich i tworzeniu małych społeczności lokalnych. W dobie zaniżania takich relacji ma to istotne znaczenie zwłaszcza w dużych miastach, gdzie zjawisko to zaczyna wywoływać realne negatywne skutki społeczne. Z oczywistych też względów działki rodzinne, jako miejsce spotkań wielu pokoleń, służą również integracji rodzin.

Aktywizacja społeczna – od samego początku istnienia, ogrody działkowe służyły aktywizacji grup wykluczonych, zwłaszcza osób bezrobotnych. Przymiot ten zachowały również dzisiaj, a wręcz rozwinęły. Znaczenie ma nie tylko praca na działce, jako forma podtrzymywania aktywności osób bezrobotnych. W perspektywie ogólnospołecznej istotne znaczenie ma również oparcie działalności ogrodów o wolontariat, w który angażują się zwłaszcza osoby nieczynne zawodowo ze względu na wiek, czyli emeryci. Ogrody działkowe to doskonała forma kształtowania społeczeństwa obywatelskiego.

Działalność socjalna – ogrody mają charakter niekomercyjny, dzięki czemu dostęp do działki ma w polityce państwa charakter świadczenia socjalnego, z którego mogą korzystać osoby mniej zamożne.

Specyfika ogrodów sprawia też, że stanowią doskonałą formę podejmowania innych inicjatyw o charakterze socjalnym. W ostatnim czasie odtwarzane są w nich takie inicjatywy, jak wczasy na działkach dla emerytów, czy wychowanków domów dziecka, imprezy okolicznościowe dla najmłodszych. Warto też

wspomnieć, że na etapie prac nad ustawą ze strony rządowej docierały sygnały, iż w przyszłości ten obszar działalności ogrodów może liczyć na wsparcie instytucjonalne.

Funkcja zielonych płuc miast – nie przez przypadek ogrody zachowały status chronionych prawem terenów zielonych. W warunkach miejskich bardzo często ogrody to parki, z których korzystają nie tylko działkowcy ale i okoliczni mieszkańcy, a na które samorząd nie wydaje ani złotych. Warto sobie uświadomić, iż roczny średni koszt utrzymania 1 ha parku to ponad 20 000zł. Na przykładzie samej Warszawy, gdzie ogrody zajmują około 1200ha, można więc przyjąć, że daje to oszczędność na utrzymaniu terenów zielonych na poziomie ponad 25 000 000 zł rocznie.

Ogrody jako tereny bioróżnorodności - w odróżnieniu od innych, typowych obszarów zielonych w miastach, specyfiką ogrodów jest olbrzymie zróżnicowanie gatunków roślin występujące na stosunkowo niewielkiej powierzchni. Sprzyja to również tworzeniu doskonałych warunków do życia dla zwierząt, zwłaszcza ptaków i owadów. W ostatnim czasie głośno jest o podjętej przez PZD wspólnie z Greenpeace inicjatywie zakładania w miejskich ogrodach działkowych hoteli dla owadów zapylających. Warto też wspomnieć, iż ogrody działkowe to miejsce zanikających, starych odmian drzew owocowych, z czego zresztą skrzętnie korzystają osoby zaangażowane w ich przywracanie.

Ogrody jako obszary zielone absorbujące nadmiar wód opadowych oraz służące obniżaniu temperatury – funkcja ta jest coraz częściej podkreślana w publikacjach poświęconych ogrodom w związku z nasilaniem się występowania anomalii pogodowych. Zwłaszcza w przypadku rejonów silnie zurbanizowanych, gdzie dochodziło do gwałtownych podtopień. Skupienie dużej ilości roślinności oraz struktura gleby w ogrodach sprzyjają szybkiej absorpcji nadmiaru wody, a w okresach upałów powodują obniżeniem temperatury nawet o 2-3 °C w stosunku do sąsiedniego terenu miasta.

Rekultywacja zdegradowanych terenów – wbrew pozorom na obszarze polskich miast występuje olbrzymia ilość obszarów niezagospodarowanych, które w żaden sposób nie są wykorzystywane.

Przeznaczanie ich pod ogrody działkowe jest jedną z tańszych form przywrócenia ich społeczeństwu i przyrodzie bez nadmiernego obciążania budżetów publicznych.

Ogrody działkowe podstawą rozwoju ogrodnictwa miejskiego.

Oczywiście to tylko najważniejsze z mniej popularnych aspektów funkcjonowania ogrodów działkowych w miastach. Ale warto się również odnieść do tego najbardziej stereotypowego, tj. funkcji produkcyjnej. Wydaje się bowiem, że właśnie następuje przełamanie pewnej tendencji. Około dwadzieścia lat temu byliśmy bowiem świadkami stopniowego ograniczania funkcji produkcyjnej działki. Powszechne było nastawienie, iż w sytuacji dostępności warzyw

i owoców z rynku komercyjnego, ich uprawa w ogrodach jest nieopłacalna. Nierzadko padały też argumenty, o rzekomej szkodliwości warzyw pochodzących z upraw miejskich.

Ostatnio tendencje te uległy wyraźnej zmianie. Moda na uprawy ekologiczne, w istocie można je nazwać „nieprzemysłowymi”, spowodowała, iż zupełnie inaczej zaczęto postrzegać uprawy na działkach. Wzorem krajów tzw. Europy Zachodniej rozprzestrzenia się również koncepcja ogrodnictwa miejskiego.

Przykładem może być chociażby dyskusja na seminarium, które odbyło się nie dalej jak tydzień temu w tym samym miejscu. W tej sytuacji zachowanie stosunkowo dużej substancji ogrodów działkowych w Polsce – w UE porównywalna jest chyba tylko sytuacja w miastach Niemiec i Austrii – stawia nas w uprzywilejowanej sytuacji. Mamy doskonałe warunki do odtworzenia ogrodnictwa miejskiego.

Warto jednak sobie uświadomić, że stan nie jest przypadkowy i wynika z regulacji prawnych - które dzięki staraniom działkowców – chroniły, i powinny nadal chronić, ogrody działkowe w Polsce. Jeżeli zjawisko ogrodnictwa miejskiego ma być podtrzymane, państwo musi tworzyć ku temu odpowiednie warunki, zwłaszcza w kontekście trwałości i stabilizacji pozycji prawnej. Bardzo często wobec ogrodów działkowych wysuwany jest zarzut, iż ich stan zagospodarowania oraz estetyka pozostawia wiele do życzenia. Pomijając, że jest to twierdzenie oparte o stereotyp i krzywdzące dla większości ogrodów, warto sobie uświadomić podłoże zjawiska. Mianowicie, przez ostatnie 20 lat działkowcy słyszeli, że ich obecność w mieście ma charakter tymczasowy, że ogrody blokują rozwój miast i powinny zostać zlikwidowane. Do tego pojawiały się coraz to nowe koncepcje odebrania im (lub przynajmniej ograniczenia) praw w wypadku likwidacji ogrodu – obowiązek odtworzenia ogrodu w innym miejscu.

Nic dziwnego, że przynajmniej część z działkowców wstrzymywała się z inwestycjami. Efektem była stopniowa dekapitalizacja majątku. Dotyczy to zarówno inwestycji na indywidualnych działkach, jak i w infrastrukturę. Pozostaje mieć nadzieję, że ostatecznie zmiany w prawie spowodują uspokojenie sytuacji, zwłaszcza, że paradoksalnie nagłośniecie problemu ogrodów działkowych w mediach spowodowało wzrost zainteresowania tą formą wypoczynku.

Ponadto szeroka dyskusja o ogrodach przyczyniła się do pogłębienia wiedzy na ich temat i przełamania wielu stereotypów. Świadczą o tym również wyniki badań opinii społecznej, z których wynika, że społeczeństwo docenia wartość ogrodów działkowych w miastach - 88% badanych popiera ich dalsze istnienie, odmienne zdanie ma zaledwie 8%, a tylko 4% nie ma opinii na ten temat.

Przyszłość ogrodów działkowych w miastach.

Na zakończenie mego referatu mogę więc stwierdzić, że ogrody działkowe w polskich miastach mają przyszłość. Oczywiście nie wszystkie zachowają swoją dotychczasową lokalizację. Część z nich zostanie zapewne przeniesiona, co zresztą dzieje się od lat. Miasta cały czas się zmieniają i rozwijają, więc w niektórych przypadkach proces ten jest nieunikniony. Zwłaszcza jeżeli chodzi o inwestycje publiczne konieczne dla zaspokajania potrzeb ogółu mieszkańców, PZD nigdy nie blokował takich decyzji. Jednak nigdy nie było też z naszej strony akceptacji dla prostego postrzegania ogrodów, jako rezerwy terenów inwestycyjnych, poglądu prezentowanego przez środowiska zainteresowane ich komercjalizacją. Miasta potrzebują zrównoważonego rozwoju, który zapewni ich mieszkańcom zaspokajanie wszystkich potrzeb - jedną z nich jest dostęp do ogrodów działkowych, na który zapotrzebowanie cały czas występuje i wszystko na to wskazuje, że wręcz wzrośnie.

Zmianę nastawienia władz do ogrodów wymuszają zresztą sami mieszkańcy. Już dziś największe z ośrodków borykają się ze zjawiskiem wyludniania i przenoszenia się na tereny podmiejskie. Jest oczywistym, że jedną z przyczyn migracji jest kwestia otoczenia, w jakim ludzie chcą żyć, zwłaszcza dostępu do terenów zielonych i aktywnego wypoczynku.

Ogrody działkowe zaliczają się do tych form terenów zielonych, które dają mieszkańcom miast najpełniejszy kontakt z przyrodą. Uświadomienie sobie tego faktu musi spowodować konstatację, że jeżeli miasta chcą powstrzymać odpływ mieszkańców, to zapewnienie im powszechnego dostępu do zmodernizowanych i funkcjonalnych ogrodów działkowych, jest jednym z najlepszych sposobów na osiągnięcie celu.

Dlatego uważamy, że ogrodom działkowym w Polsce nie tylko nie grozi zmierzch, ale może dalszy rozwój.

Jan M. Korytkowski

jan_kor@poczta.onet.pl

Dostojny jubileusz 80-lecia założenia Ogrodu „Sady Żoliborskie” – kontynuacja czy zmierzch jego egzystencji?!

Położenie Ogrodu i inne uwarunkowania przestrzenne

ROD „Sady Żoliborskie” jest kolonią działek zrzeszającą 461 użytkowników uprawiających działki głównie o powierzchni 300 m² na obszarze 15 ha 95 ar. Jest to druga lokalizacja stała od chwili założenia Ogrodu.

Ogród znajduje się w Dzielnicy Warszawy – Bielany, w obrębie estakad mostu gen. Stefana Grota-Roweckiego (od południa), Wistostrady (ul. Wybrzeże Gdyńskie od wschodu), ulicy Gwiaździstej (od zachodu) – oddzielonej od Ogrodu Łachą Potocką, która jest płytkim, uregulowanym jeziorkiem będącym pozostałością po starorzeczu Wisły. Tereny sąsiadujące i otaczające Ogród, w planach zagospodarowania przestrzennego, kwalifikowane są jako tereny rekreacyjno-wypoczynkowe i znane są jako Park Kępa Potocka. Od północy Park oddzielony jest pętlą autobusową „Gwiaździsta” od rezerwatu Las Bielański.

Te uwarunkowania spowodowały, że Ogród jest ogrodem ogrodzonym lecz otwartym, strzeżonym, wyposażonym w oświetlone ciągi spacerowe i usytuowanym w przestrzeni stanowiącej miejsce wypoczynku i rekreacji zarówno użytkowników działek (ich rodzin i przyjaciół) jak i okolicznych mieszkańców, pobliskiej szkoły i przedszkola oraz mieszkańców Żoliborza i Bielania korzystających z uroków przyrody jakie zapewniają rekreacyjne tereny wokół Łachy Potockiej i Lasu Bielańskiego.

Uwarunkowania historyczne

Dla zilustrowania tła historycznego powstawania Ogrodu przypomnę Państwu kilka faktów z publikacji książkowej Marii Kuropatwińskiej wydanej w 1928r., mającej „legitymację” ówczesnego Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, a wydanej w celu propagowania powstawania i rozwoju ogrodów działkowych w Polsce. Po uzyskaniu niepodległości byliśmy w tym względzie opóźnieni.

Autorka zwraca uwagę, że już od drugiej dekady dziewiętnastego wieku notowano wsparcie władz opieki społecznej dla najbiedniejszych rodzin robotniczych w postaci ok. 200 m² ogródków rozdzielanych i wydzierżawianych na terenach miejskich po minimalnych cenach (Dania, Niemcy, Anglia). Robotnicze ogrody działkowe z czasem zostały uznane za przedmiot użyteczności

publicznej i uzyskały odpowiednie regulacje państwowe (rządowe): w 1894r. w Anglii i Stanach Zjednoczonych Ameryki, czy w 1908r. we Francji. Na podobnych zasadach powstało w Warszawie w 1907r. Towarzystwo Ogródków Robotniczych.

Autorka wspomina również o przedsięwziętych w różnych państwach akcjach zakładania ogródków, mających miejsce w latach I Wojny Światowej, zmierzających do nakarmienia jak największej liczby mieszkańców miast poprzez produkcję w ogródkach o charakterze gospodarczym. Wygląd estetyczny działek nie odgrywał wówczas żadnej roli, a chodziło jedynie o intensywną produkcję.

W latach powojennych (w trzeciej dekadzie dwudziestego wieku) pojawił się nowy typ ogrodów, gdzie mniejszą uwagę zaczęto przywiązywać do gospodarczego wykorzystania terenu, a większą do strony estetycznego wyglądu i działalności wychowawczej kolonii ogrodów. Cytując idealistyczny opis autorki: "Chodzi o to, aby ogrody działkowe zastąpiły ludności szynki i restauracje, aby dzieci zamiast tykać kurz uliczny wdychały zapachy kwiatów, organizując gry i zabawy przy pomocy odpowiedniego kierownika na dużym placu, umieszczonym w tym celu we środku kolonii." Pojawił się tym samym typ ogrodów kulturalno – wychowawczy.

Kolebką takich ogrodów, zwanych również ogrodami schreberowskimi był Lipsk (Niemcy), w którym w 1920r. zajmowały obszar prawie 460 ha.

W tym czasie wschodnia część Polski miała inne problemy (wojna z Rosją), stąd akcja powstawania ogrodów działkowych najwcześniej zaczęła się rozwijać w Poznaniu i Katowicach. Na zjeździe 3 lipca 1927r. w Poznaniu ukonstytuował się Związek Towarzystw Ogródków Działkowych.

W tym czasie w Warszawie działało już drugie stowarzyszenie – Towarzystwo Ogródków Rodzinnych. Oba Towarzystwa dysponowały terenami około 32 ha, podczas gdy w Poznaniu pod ogrodami działkowymi było już 104,2 ha.

Utworzenie i rozwój naszego Ogrodu na terenie Żoliborza

Przełom drugiej i trzeciej dekady dwudziestego wieku w Polsce (podobnie jak w całej Europie) charakteryzował się kryzysem ekonomicznym i wzrostem bezrobocia. Warunki socjalne rodzin ulegały pogorszeniu - temu starały się zapobiec zarówno władze jak i sami mieszkańcy. Rozwój spółdzielczości, a w tym budownictwa mieszkaniowego (Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa) był sponsorowany przez przemysł (mieszkania patronackie dla pracowników). Rósł więzy społeczne w zakładach pracy i miejscach zamieszkania, a przebyte doświadczenia wojenne sprzyjały wzrostowi zainteresowania w realizacji zespołowych celów.

W tym czasie mój ojciec, będąc weteranem powstania sejneńskiego i wojny rosyjsko – polskiej, ukończył był studia na Politechnice Warszawskiej i praco-

wał jako inżynier chemik w Wytwórni Wódek Państwowego Monopolu Spirytusowego (Praga, ul. Żąbkowska). Ten pracodawca dofinansował budowę mieszkań patronackich w WSM na Żoliborzu (V Kolonia WSM przy ul. Marymonckiej), gdzie początkowo zamieszkali rodzice i wielu znajomych z pracy. Jego koledzy z pracy, jak i prowadzona akcja informacyjna wśród zaprzyjaźnionych mieszkańców tej i pobliskich Kolonii WSM, doprowadziła do powstania grupy osób zainteresowanych posiadaniem ogródków.

Grupa ta w 1932r. przekonała Aleksandrę Piłsudzką, prowadzącą na terenie wojskowym w dawnej prochowni (część umocnień cytadeli żoliborskiej), po stronie wschodniej ulicy Krasińskiego, punkt wydawania posiłków dla bezdomnych i bezrobotnych, do przeznaczenia terenu przy tzw. Prochowni na działki. Uzyskano z Funduszu Pracy dotację na wytyczenie granic, wyznaczenie uliczek i podzielenie terenu na działki.

We wrześniu 1933r. mój ojciec (Jan Edmund miał wówczas 32 lata) otrzymał przydział działki i zabrał się do nasadzeń oraz postawienia małej altanki. W latach 34-35 sprawował funkcję przewodniczącego zarządu kolonii ogródków. W 1936r. kolonia ogródków przyjęła nazwę „Towarzystwo Ogródków Działkowych”, a ojciec wybudował nową większą altankę (12 m²). Rodzice wraz z moimi starszymi braćmi i nianią przeprowadzali się na okres maj-wrzesień na działkę.

Ogród stopniowo powiększał swój obszar i walne zebranie działkowców na wiosnę 1939r. (250 działek o łącznej powierzchni 8,75 ha) zmieniło jego nazwę na „Sady Żoliborskie”.

Okupacja Warszawy spowodowała szybkie i „samorzutne” powiększenie terenu Ogrodu do 16 ha (425 działek) i wzmożenie jego działalności produkcyjnej. Ale nie tylko: w Ogrodzie kwitła działalność konspiracyjna, przechowywano broń, działała tajna drukarnia w piwnicy budynku gospodarczego (do chwili aresztowania przez gestapo jej pracowników Janickiego i Jerzego Cygańskiego i umieszczenia w katowni przy al. Szucha), prowadzono ćwiczenia wojskowe z terenoznawstwa, dostarczano żywność dla szpitala polowego i ludności. Działalność ta była kontynuowana nawet po aresztowaniu ówczesnego przewodniczącego Ogrodu - Kazimierza Jordana. W czasie Powstania Ogród żywił i dawał schronienie zgrupowaniom powstańczym Żoliborza oraz był ostatnią drogą ucieczki w kierunku Kampinosu – stąd w dużej mierze uległ zniszczeniu przez czołgi i pociski, a w końcu został zaminowany.

Wyzwolenie Warszawy i powrót wywiezionych mieszkańców Żoliborza z wywózek i obozów, odbudowa zniszczonych i ograbionych mieszkań, braki żywności, wszystko to spowodowało szybką rekonstrukcję Ogrodu. Użytkownicy działek zorganizowali się już 3 marca 1946r. – na pierwszego powojennego prezesa Walne Zebranie Działkowców wybrało mojego ojca (1946-47).

Również w sierpniu tego roku odbył się Ogólnopolski Kongres Działkowców w Zabrzu, który powołał Centralny Związek Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych z siedzibą w Warszawie. Zmiany polityczne w następnych latach doprowadziły do uchwalenia nowej ustawy z dnia 9 marca 1949r. O pracownicznych ogrodach działkowych. W tym samym roku, na walnym zebraniu działkowców, uchwalono nową nazwę Ogródu: Pracowniczy Ogród Działkowy „Sady Żoliborskie”, podlegający organizacyjnie Wojewódzkiemu Zarządowi POD w Warszawie.

W 1952r. nastąpił dalszy rozwój Ogródu pod hasłem zagospodarowania nieużytków – Prezydium Stołecznej Rady Narodowej przydzieliło Ogrodowi teren ok.15 ha na założenie działek o pow. 500 m², trudny do uprawy ale przylegający do zachodniej granicy Ogródu. Zamknięty ulicami Krasińskiego, Włociańską i Elbląską. W następnym roku wybudowano dom POD i zakończono zagospodarowywanie nowego terenu – Ogród liczył 794 działkowców.

Budowa osiedla Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (w latach 60-tych) rozpoczęła systematyczne zmniejszanie zagospodarowanego terenu ogrodu. W 1968r. doszło do zorganizowania Komitetu Obrony pozostawienia okrojonego Ogródu jako ogrodu o lokalizacji stałej. Rozwój osiedla „Sady Żoliborskie” był już jednak urbanistycznie przesądzony i likwidacja Ogródu na tym terenie nastąpiła na jesieni 1969r. z uzyskaniem terenu zastępczego w Dzielnicy Bielany.

Czynniki decydujące o powodzeniu utrzymania (już przez 45 lat!) obszaru Ogródu „Sady Żoliborskie” w nowej, bielańskiej lokalizacji

Teren zastępczy o adresie ul. Gwiaździsta 50A, stanowiący stary sad o powierzchni 16,9 ha, został uzyskany od prywatnych właścicieli przez Wojewódzki Zarząd POD w Warszawie. Wykarczowano większość drzew, uporządkowano dzikie zarośla i śmietniki, ogrodzono teren siatką, wytyczono szerokie alejki i wyznaczono działki o powierzchni ok. 300 m² (dla 372 działkowców). Na styku każdych 4 działek zainstalowano ręczne pompy wodne (tzw. abisyńki), wyremontowano stary dom mieszkalny i jego magazyny przystosowując do potrzeb POD.

W 1972r. powiększono Ogród o dodatkowe działki, po zagospodarowaniu małego jeziorka, nieużytków i przylegającej zieleni dekoracyjnej. Budowa węzła komunikacyjnego mostu Grota-Roweckiego ograniczyła teren Ogródu do obecnego obszaru.

Tradycje wykorzystywania Ogródu nie tylko do uprawy roślin odżywy ponownie na przełomie lat 80 – tych (działalność KOR, a później Solidarności) – spotykali się tam działacze opozycji i przechowywane były nielegalne materiały. Pod szczególnym nadzorem SB była działka nr 113 Jacka Kuronia – stamtąd konfiskowano „bibuły”, a nawet opieczętowano altanę.

Zmiany ustrojowe spowodowały zmiany organizacyjne zarządzania Ogrodem, a utworzenie nowych norm prawnych umożliwiło z czasem trudny powrót do normalności. Brak środków finansowych w kieszeniach działkowców i kasie Ogrodu (brak dotacji), dewastacja ogrodzenia, włamania i kradzieże (nawet 160 w jednym roku), niepewność w zakresie dalszej egzystencji ogrodów działkowych, ograniczenie indywidualnych inwestycji działkowców (plotki o likwidacji) i zmiany użytkowników działek (zestarzeliliśmy się!) – wszystko to stawiało nowe zadania przed Zarząd Ogrodu, które musiały być rozwiązywane na bieżąco. Obiektywną ocenę tych działań można sobie wyrobić na podstawie kilku tabel, które pozwalają na podkreślenie czynników stabilności istnienia Ogrodu.

Środki finansowe uzyskał Zarząd początkowo z wynajmu firmom pomieszczeń w budynku Zarządu. Stabilność struktur państwowych po roku 1998 i rozwój gospodarczy pozwolił na uzyskanie niewielkich dotacji z różnych źródeł (gmina Bielany, Okręgowy Zarząd Mazowiecki PZD). Również dalsze kroki solidarnie podjęli działkowcy opodatkowując się w celu zatrudnienia fachowej ochrony całodobowej. Dobrze te działania ilustruje historia tworzenia majątku ogólnego użytkowników Ogrodu i jego infrastruktury – wartość środków trwałych jakimi dysponował Ogród na koniec roku: 1990 – 33.338 zł, 2001 – 662.438 zł, 2013 – 1.339.810 zł. Zatem można zanotować jeden z czynników stabilizujących trwałość Ogrodu – **tworzenie majątku ogólnego**.

Niewątpliwym impulsem dla rozwoju Ogrodu była ustanowiona w 1996r. nowa ustawa, która stwarzała możliwość przekazania Ogrodu w wieczyste użytkowanie. Ogród przygotował niezbędną dokumentację i 10 kwietnia 1997r. przekazał wniosek o wieczyste użytkowanie do Gminy Bielany. Wspólnie z Urzędem Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast Gminy prowadzono prace w zakresie uregulowania roszczeń, prace nad dokumentacją budynku Zarządu i dowodami związanymi z jego remontem, i wnioskiem o bezpłatne przekazanie na rzecz Ogrodu. Z udziałem biegłego wyceniono ziemię i złożono odpowiedni wniosek, który został uzgodniony na poziomie 9,50 zł za m² (podstawa do określenia wysokości podatku). Równolegle prowadzono negocjacje z organami samorządowymi nad uzyskaniem pozytywnych opinii odpowiednich Komisji Rady Gminy i władz administracyjnych. 30 października 2000r. PZD uzyskał akt notarialny o przekazaniu terenów w użytkowanie wieczyste, a 3 stycznia 2001r. miało miejsce założenie Księgi Wieczystej z wpisem Ogrodu. Rozpoczęto prace nad wykonaniem dokumentacji geodezyjnej dla działek (podstawa wpisu do Księgi Wieczystej), a następnie prace nad rejestracją dokumentacji.

Ustalono, że dla działkowców naszego Ogrodu wpisy do Księgi Wieczystej będą dobrowolne (wpis obciąża opłatą notarialną użytkownika) i uwarunko-

wano wnioski w tej sprawie od dobrej oceny stanu upraw, estetyki i zagospodarowania działki.

2 października 2003r. pierwszych 43 użytkowników działek uzyskało wpisy do Księgi Wieczystej. Do chwili obecnej takie wpisy uzyskali wszyscy, którzy się o nie ubiegali – 321 użytkowników działek. Do przemyślenia pozostaje fakt, iż 140 działkowców nie widziało korzyści z uzyskania wpisu do KW, a tylko 53 nie skorzystało z możliwości elektryfikacji działki – przy czym tylko 3 działki w Ogrodzie nie posiadają altanek.

Mimo, że wymiana pokoleń wśród działkowców w ostatnich 10 latach była intensywna, to skutki uzyskania umowy oddania gruntu w użytkowanie wieczyste użytkownikowi działki, spowodowały jednak większe zmiany użytkowników, niż w ciągu poprzednich ponad 30 lat. Nowi użytkownicy uzyskali w ciągu ostatnich 10 lat 96 decyzji Zarządu Ogrodu zezwalających na budowę nowych altan, które zapewniają dobry komfort wypoczynku. Zatem działkowcy posiadają większe poczucie stabilności i wraz ze wzrostem majątku ogólnego i infrastruktury, rośnie inwestowanie indywidualne w wyższy poziom standardu altan oraz komfort rekreacyjny. Mimo, że **umowa oddania gruntu w użytkowanie wieczyste** nie jest uwłaszczeniem, to będzie następnym czynnikiem stabilizującym trwałość Ogrodu i będzie sprzyjać **w tworzeniu warunków dobrej rekreacji i wypoczynku w ogrodach rodzinnych**.

Ogród jest bardzo związany miejscowo z mieszkańcami, gdyż wśród użytkowników działek aż 323 osoby to mieszkańcy Bielana i Żoliborza – jest to zatem czynnik **bliskiego zamieszkania i łatwego dojazdu**.

Rezygnacja z charakteru uprawowego działek wydaje się wynikiem zmiany użytkowników – są bogatsi i inwestują w swoją wygodę i wypoczynek (estetyczne altany, charakter ozdobny działek). Ta tendencja zbliża teren Ogrodu do charakteru otaczających ROD Sady Żoliborskie miejskich terenów rekreacyjnych Kępy Potockiej. A właściwie uzupełnia te tereny przyrodniczo tworząc barwny mikroklimat dla okolicznych mieszkańców i jest ostoją różnorodnego ptactwa, bezpiecznych, ale karmionych przez działkowców kotów (120), królików i innych gryzoni, płazów, pszczół itp. Zatem **lokalizacja i wpisanie Ogrodu w miejskie tereny rekreacyjno-wypoczynkowe** może również stabilizować trwałość lokalizacji. Wartość tego czynnika może być podnoszona w warunkach bezstronnych ocen lub konkursów, ale również dzięki trafnym dofinansowaniom miasta do infrastruktury Ogrodu.

Anna Potempska

Ogródki społecznościowe w New York City - sprawozdanie

Amerykański Związek Ogródków Społecznościowych definiuje ogródek społecznościowy, jako obszar ziemi uprawiany przez grupę ludzi. W New York City taki ogródek powinien się zarejestrować w Green Thumb (patrz niżej), być dostępny dla publiczności. Prócz tego w mieście istnieją ogródki przyszkolne, spełniające warunek bycia ogródkiem społecznościowym, ale nie są one otwarte dla szerokiej publiczności.

Rys historyczny

Pierwsza miejska farma w New York została utworzona na początku XX wieku przez panią Frances Parson. Mieściła się ona po zachodniej stronie Manhattanu i liczyła zaledwie 3000 m² powierzchni, na której było 360 grządek. Celem tego przedsięwzięcia było zapewnienie 8 - 12 letnim dzieciom z ubogich rodzin kontaktu z przyrodą oraz zajęć edukacyjnych w okresie wakacyjnym. (Ryc.1)

Ryc.1. Farma dla dzieci z początku XX wieku

Wkrótce zaczęły powstawać kolejne farmy na terenie New York; jednakże w związku z intensywną industrializacją i budową sieci dróg wokół miasta, ilość tych farm znacznie spadła w latach 30-tych, choć ostatnie przetrwały do lat 60-tych.

Ponowne zainteresowanie uprawą na terenie miejskim zaczęło się w latach 70-tych. Wówczas w mieście przystąpiono do masowych wyburzeń starych domów komunalnych, jak i domów opuszczonych przez prywatnych właścicieli. W ten sposób miasto uzyskało około 10000 działek. Okoliczni mieszkańcy zaczęli natychmiast zajmować i uprawiać wolne przestrzenie. Głównym celem zagospodarowania była walka z panoszącymi się rozbojami i handlem narkotykami. Pierwsze stowarzyszenie ogródkowe powstało w 1973 roku (Green Guerillas), za nim powstawały kolejne, a w kilka lat później (1978) miasto utworzyło program ogródkowy Green Thumb, który istnieje po dzień dzisiejszy – obecnie, jako branża Miejskiego Wydziału Parków Rekreacji.

Miasto zaczęło oddawać grunty pod kilkuletnią (bezpłatną) dzierżawę stowarzyszeniom ogródkowym. Niektóre, bogatsze organizacje „ogródkowiczów” odkupywały grunty od miasta. W latach 90-tych, gdy burmistrzem New York City był R. Giuliani (przeciwnik wszystkiego, co społeczne), wiele ogródków zostało zabranych działkowiczom a tereny sprzedane developerom. Po szeregu takich poczynań wkroczył stanowy prokurator generalny i wstrzymał wyprzedaż ogródków. Od 2002 roku (burmistrz M. Bloomberg) zaczął się renesans ogródków społecznościowych; trend utrzymujący się cały czas (od 2014 roku burmistrzem jest B. DeBlasio).

Stan bieżący – ogólne sprawy administracyjne

Obecnie w mieście liczącym 8.4 mln mieszkańców istnieje ponad 500, otwartych dla mieszkańców, ogródków społecznościowych. Różnią się one bardzo powierzchnią: od zaledwie połowy akra do kilku akrów ziemi (1 akr to około 4000m²). Szacuje się, że pracuje w nich około 20,000 osób.

Prawo do użytkowania miejskich gruntów pod ogródki jest przyznawane przez miasto organizacjom społecznościowym na 4 lata, a osobom i stowarzyszeniom prywatnym – na rok; wszystko z możliwością przedłużania kontraktów w zależności od planów zagospodarowania przestrzennego miasta.

Dzierżawa ziemi pod ogródki jest darmowa, niektóre ogródki są z czasem wykupowane przez ich użytkowników.

Większość ogródków (75%) jest administracyjnie związana z Miejskim Wydziałem Parków i Rekreacji, a specyficznie z jego gałęzią Green Thumb; pozostałe 25% należy do kilku prywatno-państwowych i prywatnych organizacji (główne to: Trust for Public Land oraz New York Restoration Project). Bez względu na przynależność administracyjną, działkowicze tworzą też różne ugrupowania o podobnych zainteresowaniach. Mogą to być działkowicze związani z kon-

kretną dzielnicą lub jej częścią (np. Bronx Green Up czy Brooklyn GreenBridge współpracujące z ogrodami botanicznymi w danej dzielnicy) lub o specyficznych zainteresowaniach (Just Food, Green Guerillas zorientowane na rozwój agrokultury w warunkach miejskich). Niektóre stowarzyszenia zajmują się działalnością polityczną związaną z zachowaniem i rozbudową sieci ogródków społecznościowych w mieście (More Gardens!).

Pomoc miasta polega głównie na dostarczaniu żyznej ziemi, umożliwianiu korzystania z wody miejskiej.

Wydział Parków, poprzez Green Thumb, prowadzi wiele programów pomagających działkowiczom: wykłady, warsztaty, zajęcia terenowe. Zajęcia są prowadzone przez 9 miesięcy, 1-2 razy na tydzień, wstęp wolny. Pierwsze spotkania zaczynają się już w lutym - wtedy warsztaty poświęcone są pisaniu grantów, planowaniu ogródków, sposobom wydłużania sezonu ogrodniczego, rozpoczynaniu wysiewów w pomieszczeniach zamkniętych, metodom kompostowania. Zajęcia terenowe zaczynają się w zależności od pogody w końcu marca lub kwietniu.

Ponadto są organizowane konferencje działkowiczów poruszające bieżące problemy, nowe rozwiązania. „Ogródkowicze” mogą ubiegać się o szereg grantów na rozwój ogródków, przyznawanych przez wiele organizacji i osoby prywatne.

W New York istnieje również Szkoła Farmerska mająca na celu przygotowanie mieszkańców do upraw w warunkach miejskich. Jednocześnie promuje wykorzystanie plonów ogródkowych do prawidłowego odżywiania się. Kursy trwają przez 2 lata, prócz zajęć teoretycznych jest oczywiście cały wachlarz zajęć praktycznych. Główne zagadnienia to: techniki upraw miejskich, organizacja społeczności, planowanie przedsięwzięć oraz edukacja związana z żywnością i żywieniem.

Członkostwo i regulaminy ogródków

Ogródek społecznościowy musi liczyć przynajmniej 10 członków, aby być zarejestrowanym w Green Thumb i korzystać ze wszystkich przywilejów płynących z takiej przynależności. Green Thumb prowadzi rejestr ogródków wraz z telefonami do osób odpowiedzialnych za dany ogródek.

Sposób zaplanowania ogródka i jego użytkowania leży wyłącznie w gestii członków. Członkowie ustalają regulamin, podział pracy, rozmieszczenie i przydzielanie grządek. Ważnym aspektem jest też zaplanowanie terenu wspólnego uwzględniającego potrzeby danej społeczności.

Teren całego ogródka jest ogrodzony, godziny dostępu są ustalane przez użytkowników. W godzinach otwarcia tereny wspólne są dostępne dla każdego przechodnia.

Obowiązkiem każdego członka społeczności ogródkowej jest regularne zajmowanie się swoją działką i uczestniczenie w utrzymywaniu terenu wspólnego. (Ryc.2)

a

b

c

d

Ryc.2. Przykłady zagospodarowania ogródków w New York City: a/ "podwyższone grządki"; b/ ogródek kwiatowy; c/ ogródek na dachu; d/ elementy artystyczne

Indywidualne działki są bardzo często robione w ogrodzeniach (olbrzymich skrzyniach) z surowego drewna, do których wsypuje się żyzną ziemię. Są to tzw. podwyższone grządki. Są one popularne zarówno w ogródkach na dachach domów, jak i mieszczących się przy domach, z których potencjalnie toksyczne odpady (np. farba zawierająca sole ołowiu) mogły być uprzednio zakopywane w ziemi. Jest to oczywiście szczególnie ważne w przypadku ogródków warzywnych.

Zwraca się uwagę, aby zagospodarowanie własnej działki nie kolidowało z sąsiednią. Na przykład, zaleca się, aby rośliny wysokie były sadzone w środku,

i nie zacięniały sąsiadującej działki. Działki powinny być zadbane i estetyczne.

Rozmieszczenie ogródków społecznościowych w New York City i przykłady zagospodarowania

Rozmieszczenie ogródków społecznościowych w New York City nie jest jednolite. (Ryc.3)

Ryc.3. Schemat rozmieszczenia ogródków w New York City (dane z 2011 roku)

Ogródki skupione są głównie w trzech dzielnicach: Bronx, Manhattan – część północna i pas na południowym wschodzie, oraz w centrum Brooklyn. Są one położone głównie w ubogich częściach miasta. Queens i Staten Island, które są dzielnicami w przeważającej części willowymi, mają zaledwie po kilka ogródków.

Ogródki społecznościowe różnią się wielkością, położeniem w zabudowie miejskiej, sposobem zagospodarowania. Nierzadko są one wcisnięte między domy wykorzystując place powstałe wskutek wyburzeń, które czasem mają zupełnie dużą powierzchnię (kilka akrów). Często ogródki ciągną się wzdłuż czy wokół domów. Ostatnio pojawiają się również ogródki na dachach. Do tej pory istnieje kilka większych ogrodów, które właściwie są małymi miejskimi farmami. Są one położone na terenach niezabudowanych, np. w pobliżu lotniska czy na małych okolicznych wyspach.

Niektóre ogródki są zaplanowane w sposób służący szczególnej grupie społecznej – na przykład seniorom i osobom niepełnosprawnym. Grządki są wówczas podwyższane tak, aby „ogródkowicz” mógł uprawiać grządkę z wózka inwalidzkiego.

Ryc.4. Mały targ społecznościowy

Jak wspomniano wyżej, większość ogrodów społecznościowych w New York City jest dzierżawiona przez niezamożną część społeczeństwa. Rzućmy to na

sposób ich zagospodarowania. Na ogół, przeważająca część (ponad 50% powierzchni) przeznaczona jest pod ogród warzywny. Głównymi uprawami są pomidory, papryka, fasola, bakłażany, ogórki oraz najróżniejsze typy sałaty. Pozostały obszar zajmują kwiaty, zioła oraz część wspólna ogrodu.

Plony przeznaczone są do konsumpcji przez użytkowników działek. Nadmiar oddawany jest do spiżarni społecznych, a część jest sprzedawana na lokalnych targowiskach. Dochód ze sprzedaży jest przeznaczany na utrzymywanie ogrodu. (Ryc.4)

Tereny wspólne spełniają wiele funkcji. Prócz obiektów bezpośrednio związanych z uprawami – takich jak: szopa na wspólne narzędzia czy kompostownik, jest to miejsce gdzie odbywa się wiele aktywności cementujących daną społeczność: pikniki, wydarzenia artystyczne, edukacyjne czy po prostu jest to miejsce odpoczynku. Często wydzielany jest też mały plac zabaw dla dzieci. Czasem otaczające ogrody ściany domów czy mury służą, jako powierzchnie do ekspresji artystycznej. Większość (70%) ogródków kompostuje materiały organiczne, nie tylko pochodzące z ogrodu, ale także odpady domowe. Coraz częściej działkowicze zakładają systemy zbierania wody deszczowej. Są one względnie tanie, dość łatwe w instalacji i wydajne (80%). (Ryc.5)

Ryc.5. Konstrukcja umożliwiająca efektywne zbieranie deszczówki

Ogródki przyszkolne

Coraz więcej szkół wprowadza praktyczne zajęcia z uprawy roślin ogródkowych. Dzieje się to głównie we współpracy z ogródkami środowiskowymi. Miejskie ogrody botaniczne prowadzą liczne zajęcia dla uczniów. Na ogół ogrody botaniczne mają wydzielone dla tego celu grządki jak i pomieszczenia edukacyjne.

Ostatnio, doceniając znaczenie kontaktu dzieci z naturą, szkoły zaczynają mieć własne ogródki; obecnie jest ich tylko około 400, ale liczba ich rośnie z

roku na rok. Dzieci prócz bezpośredniego kontaktu z uprawą ziemi zaznajamiają się z wykorzystywaniem produktów ogródkowych. Nacisk położony jest na zmianę diety w kierunku większej ilości świeżych warzyw i owoców.

Od lat istnieje również mała farma edukacyjna dla dzieci i młodzieży (Randall's Island Urban Farm).

W 2010 roku powstał program Grow to Learn, który docelowo ma objąć wszystkie szkoły; obecnie uczestniczy w nim tylko 182 szkół. Przewidywane korzyści programu to: utrwalenie więzi dzieci ze środowiskiem, zapewnienie aktywności ruchowej, wprowadzanie zmian w sposobie odżywiania się, co w sumie prowadzi do poprawy wyników w nauce.

W programie uczestniczą organizacje rządowe, miejskie i pozarządowe.

Parę lat temu (2011) powstał międzyszkolny ogródek Bushwick Campus Farm. Zajmują nim się uczniowie i pracownicy 4 szkół licealnych.

Podsumowanie

Ogródki społecznościowe w New York City stanowią integralną część zabudowy wielkomiejskiej i jako takie mają wiele wartości związanych z funkcjonowaniem miasta.

Są one ośrodkami zielonej przestrzeni w obrębie miasta, zapewniają miejsca zacienione (bardzo istotne w okresie 30-stopniowych upałów w lecie), przyciągają ptaki wzbogacając w ten sposób faunę miejską, są organiczną częścią gospodarki wodnej w mieście, ponadto dzięki kompostowaniu odpadów organicznych, przykładają się do zmniejszania ilości śmieci.

Nie można pominąć roli ekonomicznej ogródków, pamiętając, że wiele obiektów jest usytuowanych w biednych dzielnicach. Ogródki zapewniają dostęp do zdrowego i praktycznie darmowego jedzenia, przez około pół roku.

Bardzo ważną rolę również jest rola społeczna ogródków. Wspólne projekty zagospodarowania ogródków, współpraca przy ich utrzymaniu prowadzą do zacieśniania się więzi sąsiedzkich i większej integracji.

Wiele kursów, warsztatów, konferencji, częste dyskusje na tematy ogródkowe stymuluje chęć pogłębiania wiedzy, nie tylko bezpośrednio związanej z uprawami.

Ogródki przyszkolne, których liczba znacząco wzrasta, wzbogacają wiedzę przyrodniczą uczniów, a także uczą planowania i współpracy.

Literatura

<http://www.nycgovparks.org/>

<http://www.greenthumbnyc.org/>

<http://nyccgc.org/>

<http://www.growtolearn.org/>

<http://www.justfood.org>

Izabela Dymitryszyn, Małgorzata Urban

Samodzielna Pracownia Oceny i Wyceny Zasobów Przyrodniczych, SGGW w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, e-mail: dymitryszyn@wp.pl, malgorzata_ubran@gazeta.pl

Tereny zieleni, w tym ogrody działkowe w mieście jako narzędzie ochrony przyrody

Znaczenie terenów zieleni miejskiej dla różnorodności biologicznej miast

Rozwój miast, intensyfikacja rolnictwa oraz zmiany użytkowania gruntów, czyli zagospodarowanie przestrzenne wymienia się jako główne czynniki wpływające na straty różnorodności biologicznej na świecie (Konwencja ONZ o Różnorodności Biologicznej). W samej tylko Polsce, jak wskazują dane Piątego Krajowego Raportu z Wdrażania Konwencji o Różnorodności Biologicznej (2014), aż 21% gatunkom roślin naczyniowych zagraża u nas zaginięcie a wśród zwierząt około 8% zarejestrowanych gatunków.

Jedną z przyczyn jest urbanizacja, która wciąż na świecie postępuje i wiąże się ze zmianą użytkowania gruntów rolnych i leśnych w tereny intensywnej zabudowy. Urbanizacja ta wynika z trendów demograficznych, które wskazują, że ludność wciąż intensywnie osiedla się w miastach, co potwierdza fakt, że pierwszy raz ok. 2008 roku liczba mieszkańców miast przekroczyła na świecie liczbę mieszkańców wsi (Gyurkovich, 2012).

Odkąd przyjęto filozofię zrównoważonego rozwoju, nieodzownym elementem w planowaniu rozwoju jest ochrona środowiska, w tym ochrona różnorodności biologicznej. Dotyczy to też planowania miast, których rozwój dotychczas teoretycznie wpływał degradująco na środowisko i jego składowe, właśnie na skutek tego, że ekspansja przestrzenna miasta powodowała zmiany użytkowania gruntów i, co za tym idzie, wypieranie siedlisk życia rodzimych gatunków dziko żyjących. Znaczącym aspektem urbanistyki i planowania przestrzennego stają się badania dotyczące roli terenów zieleni miejskiej dla ochrony rodzimej różnorodności biologicznej. Barrico i in. (2012) wykazują w swych pracach, że różnorodność biologiczna terenów zieleni Coimbry jest wysoka wśród badanych zbiorowisk roślin (287 gatunków) i grzybów mikoryzowych (96 gatunków). Przy tym bogactwo i skład gatunkowy danego terenu zależą od sposobu użytkowania aktualnego oraz historycznego.

Rozważania na temat utrzymania wysokiej różnorodności biologicznej w planowaniu miast są ważnym aspektem, ponieważ jedną z potrzeb psychicznych i fizycznych człowieka jest kontakt z przyrodą, dającą wytchnienie oraz wrażenia estetyczne. Zatem wpływa to na komfort życia w mieście. Dotychczas jednak dbałość o przyrodę w rozwijających się wciąż miastach polskich nie

jest kluczowym aspektem planowania ich rozwoju przestrzennego. Przeciwnie, zwykle ich rozwój wiąże się z likwidacją i zabudowywaniem pozostałych jeszcze terenów otwartych, w tym terenów zieleni.

Koncepcje ekologizacji miast próbują te trendy powstrzymać biorąc pod uwagę zwiększenie efektywności energetycznej miast, likwidację zjawisk wyspy ciepła, ochronę środowiska nieożywionego, zachowanie ciągłości terenów zieleni (Chmielewski 2001). Dodatkowo istotny staje się aspekt zachowania bądź tworzenia zastępczych siedlisk flory i dziko żyjącej fauny, mogącej żyć w terenach zurbanizowanych, o ile odpowiednio będą one zaplanowane. Poszukuje się więc czynników wpływających na różnorodność biologiczną terenów zieleni w miastach, tak by stworzyć zasady ich projektowania, których celem ma być min. ochrona różnorodności biologicznej. Smith i in. (2006) analizowali różnorodność biologiczną bezkręgowców zamieszkujących ogrody przydomowe w 65 pracach badawczych prowadzonych w różnych miastach. Wykazano, że istotny wpływ na występujące tam bogactwo gatunkowe miały wielkość ogrodu a także takie cechy środowiska abiotycznego jak: wysokość położenia i rzeźba terenu. Badania w Sztokholmie (Mortberg i Walentinus, 2000) wykazały konieczność zachowywania pozostałości lasów liściastych, które przetrwały na terenie miasta, dla zachowania korytarzy migracji gatunków ptaków znajdujących się na czerwonej liście gatunków. Obserwacje przeprowadzone w Pradze prowadzone przez Ferensa, Sedlacka i Fuchsa (2014), wskazują, że różnorodność gatunków ptaków leśnych jest najwyższa w terenach pokrytych drzewostanem mieszanym, liściastym i iglastym. Wzrasta ona, gdy w lasach Pragi pojawiają się zbiorniki wód stojących lub płynących czy też pozostałości naturalnych zbiorowisk krzewiastych. Na różnorodność gatunków ma też wpływ obecność w sąsiedztwie lasów miejskich a także innych terenów zieleni, jak zadrzewienia parków i ogrodów.

Kształtowanie korzystnej struktury zieleni dla ochrony różnorodności gatunkowej jest zagadnieniem istotnym w polskich miastach, również w odniesieniu do ogrodów działkowych, gdyż jest to pokaźny zasób terenów otwartych z bujną zielenią i wysoką różnorodnością gatunków roślin pojawiających się w miastach. Szacuje się, że w Polsce jest 43,4 tys. ha ogrodów działkowych (z danych PZD 2011r.).

Już sam dokument Statutu Polskiego Związku Działkowców posiada zapis, że jedną z istotnych funkcji rodzinnych ogrodów działkowych jest funkcja ekologiczna, w tym ochrona składników przyrody i środowiska przyrodniczego, co pociąga za sobą podniesienie standardów ekologicznych życia w mieście (Polski Związek Działkowców 2014). Poszukiwanie argumentów dla obrony formuły rodzinnych ogrodów działkowych a także tej formy terenów zieleni w polskich miastach, przyczyniło się do tego, iż zaczęto zwracać uwagę na to, że jest to ten typ terenów zieleni, który charakteryzuje się wysoką różnorodno-

ścią gatunkową, zarówno roślin jak i związanych z nimi zwierząt dziko żyjących.

Sami działkowcy obserwując i pielęgnując swoje ogródki podają, jak wielkie znaczenie mają ich ogrody dla chociażby awifauny i innych, nieraz chronionych gatunków zwierząt. Z notatki Okręgu Wrocławskiego PZD wynika, że w 227 ogrodach działkowych wydzielonych jest i funkcjonuje 58413 działek. Szacowano, że ok. połowa tych ogródków posiada 1 budkę lęgową dla ptaków. Gdyby szacować, że każda para ptaków zasiedlająca jedną z łącznie ok. 29200 budek wyda na świat 4 młode w sezonie to łącznie lęg wyniesie ok. 116800 osobników. Tereny wrocławskich ogrodów działkowych zasiedlają liczne gatunki ptaków takich jak gąsiorek, czyż, sikorka modra, sikorka bogatka, sikorka uboga, kos, kowalik, dzwonec, szpak, skowronek, skowronek polny, strzyżek, mazurki, wróble, rudzik. Ogrody te są też zimowiskiem grubodzioba i szczygła. Spotyka się tu grzywacza, turkawkę i sierpówkę, kukułkę i bażanty. Ponadto żyją tu takie zwierzęta, jak zając, salamandra plamista czy owady takie, jak murarka czy pszczoła kukułka (Netczuk 2014). Ta dziko występująca fauna, znalazła w ogrodach działkowych w mieście swe środowisko życia, gdyż tak zaaranżowano ogrody, że okazały się cennym żerowiskiem a także dostarczyły dogodnych miejsc gniazdowania i lęgu.

Poszukuje się więc możliwych działań praktycznych i sposobów uprawy tych terenów tak, by stworzyć habitat wartościowy dla maksymalnej liczby gatunków roślin i zwierząt. J. Truszkowski podaje konkretne działania, wskazujące jak kształtować ogrody działkowe, by utrzymywać wysoką różnorodność gatunkową ptaków je zasiedlających, podając przy tym, że wysoka, szacowana na 60 gatunków, różnorodność gatunkowa ogrodów działkowych zależy od tego, jak stary jest ogród i czy znajduje się w sąsiedztwie innych zadrzewień miejskich bądź lasów (Truszkowski 2014). Ponadto Truszkowski (2014) proponuje rozwiązania w układzie ogrodów, których zastosowanie przyczyni się do zapewnienia ptakom pokarmu i schronienia.

Z powyższych propozycji wynika, że istotny wpływ na kształt różnorodności gatunków mają ci, którzy decydują lub zajmują się uprawą terenów zieleni; służby utrzymania terenów zieleni, projektanci, urbaniści i architekci a także zarządcy. W przypadku rodzinnych ogrodów działkowych czy też innych typów ogrodów indywidualnych w miastach, ogromny wkład w tę ideę mają sami właściciele bądź dzierżawcy ogrodów.

Wychodząc naprzeciw ogólnościowym trendom urbanistyki, związanym ze zrównoważonym rozwojem, w tym z ochroną i kształtowaniem bioróżnorodności miast, powstała przykładowa koncepcja ogrodu dla ornitologa amatora (Urban, 2014). Celem projektu była przebudowa przykładowego ogrodu działkowego, położonego w Młodzi koło Otwocka tak, by stał się siedliskiem możliwie najbogatszej gatunkowo awifauny a tym samym, by jedną z atrakcji

w programie rekreacji tego obiektu była możliwość obserwowania życia i podziwiania ptaków.

Pierwsza faza projektu objęła badania terenu pod kątem tego, jakie gatunki ptaków występują w otoczeniu projektowanego ogrodu a potem, jakie gatunki już występują w samym ogrodzie. Następnie próbowano zidentyfikować czynniki, które wpływają na występowanie poszczególnych gatunków ptaków, tak, by uzyskać wskazania do kształtowania struktury roślinności przekształcanego ogrodu i tak, aby żadna dokonana w jego przestrzeni zmiana nie wyeliminowała pożądanego gatunku ptaka.

Po tej fazie prac przystąpiono do rozmów z rodziną użytkującą ogród aby ustalić program ogrodu i zaprojektować odpowiednie wyposażenie, umożliwiające użytkowanie rekreacyjne a także obserwację ptaków. Nieodzowny był też przegląd literatury wskazującej, jak przywabić ptaki do ogrodu i stworzyć tam dla nich siedliska w ten sposób, by zyskać gwarancję ich stałej obecności w różnych porach roku.

Inwentaryzacja ptaków w ogrodzie wykazała, że występują tu obecnie 22 gatunki ptaków. Gatunki i ich rozmieszczenie w przestrzeni ogrodu oznaczono na mapie (Ryc.1). Są to: drozd śpiewak, dzięcioł duży, dzięcioł zielony, gołąb grzywacz, jerzyk, kawka, krogulec, muchołówka żałobna, piecuszek, piegża, pierwiosnek, pleszka, rudzik, sikora bogatka, sikora czarnogłówna, sikora modraszka, sówka, sroka, szpak, wilga, wrona siwa, zaganiacz.

Działka sąsiaduje z rzeką, nad którą odnotowano 20 różnych gatunków awifauny, w tym 7 innych, niż te na projektowanej działce. Nad rzeką występują: kaczka krzyżówka, kapturka, kos, kukułka, gajówka, sierpówka, zięba, sówka, wilga, grzywacz, szpak, dzięcioł duży, kawka, wrona, sikora bogatka, sikora modraszka, sroka, piegża, dzięcioł zielony i drozd śpiewak. Ta odmienność gatunków znad rzeki daje możliwość sprowadzenia na działkę nowych gatunków, pod warunkiem, że możliwe będzie stworzenie środowiska życia optymalnego dla tych nowych gatunków.

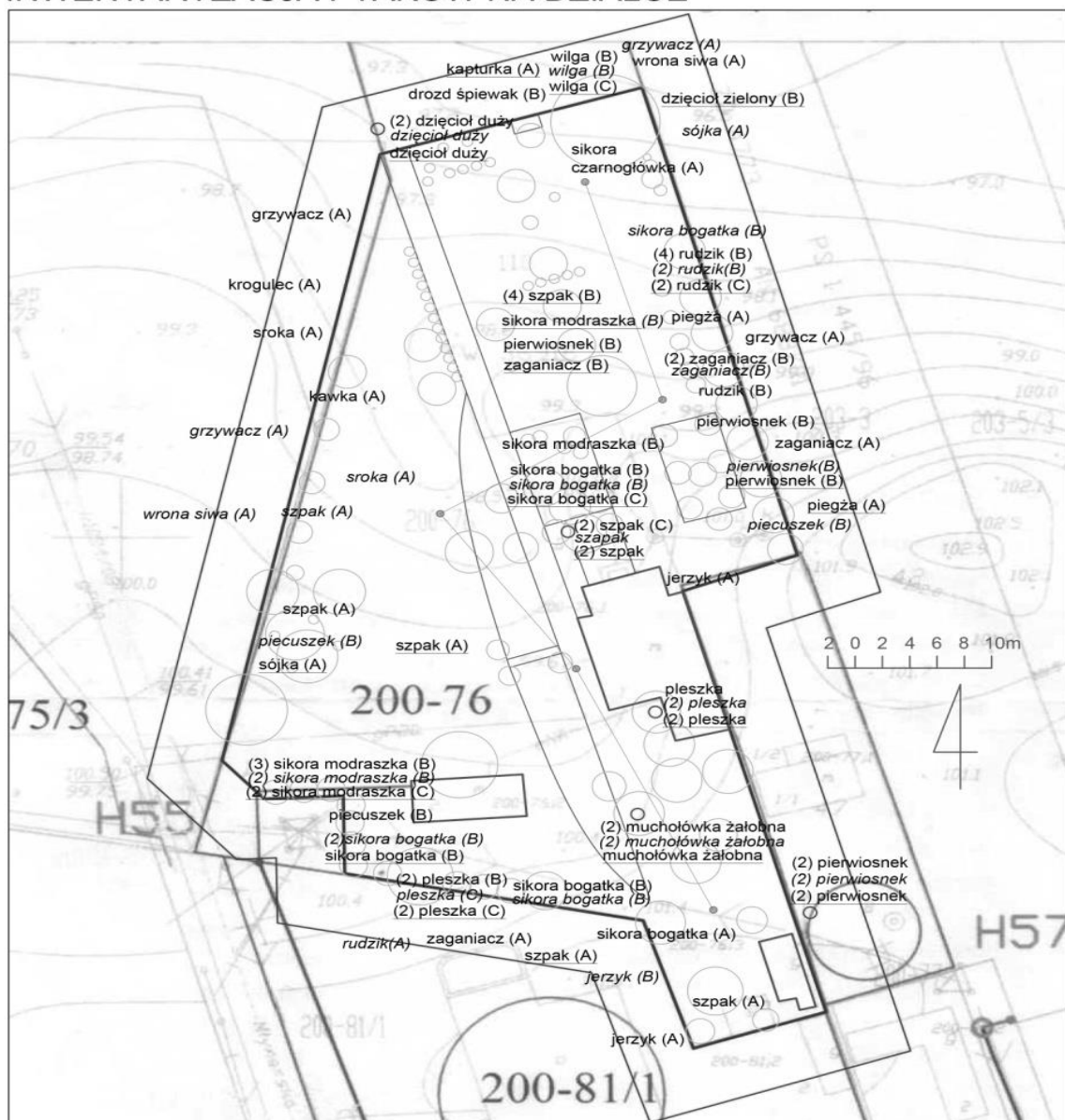
Analizy struktury biotopów (Ryc.2) wykazały, iż poszczególne gatunki ptaków mają różne wymagania siedliskowe, dlatego ważnym jest, by kształtować dla nich różnorodne siedliska nawet na obszarze jednej działki. Niektóre z gatunków wybiorą wysokie, luźne drzewostany, inne gęste krzewy. Zaobserwowano kilka ogólnych prawidłowości.

Piętrowość roślinności ma istotny wpływ na występowanie gatunków.

Najwięcej gatunków ptaków wystąpiło w strukturach wielopiętrowych (runo+ krzewy+ drzewa) oraz 2- piętrowych (runo+ wysokie krzewy). Gatunki pojawiają się także w strukturach runo+ wysokie drzewa i runo+ niskie drzewa. Najmniej gatunków preferuje samo runo i runo+ niskie krzewy.

Istotny wpływ na występowanie poszczególnych gatunków ma wiek struktur roślinnych.

INWENTARYZACJA PTAKÓW NA DZIAŁCE

LEGENDA:

- elementy budowlane
- - - transekt
- granica działki
- granica opracowania

sikora modraszka - zaobserwowane 18.05.2013 r.
 sikora modraszka - zaobserwowane 1.06.2013 r.
 sikora modraszka - zaobserwowane 15.06.2013 r.

- (A)- nie lęgowe, przelatujące, zaobserwowane/ usłyszane z daleka
- (B)- żerujące, możliwe, że lęgowe w pobliżu miejsca obserwacji
- (C)- najprawdopodobniej lęgowe
- gniazdujące, zaobserwowane gniazdo/ dziupla

Ryc.1. Wyniki inwentaryzacji ptaków występujących w ogrodzie działkowym w Młdzu, k. Otwocka. Rozmieszczenie gatunków w przestrzeni ogrodu (oprac. M. Urban, 2014)

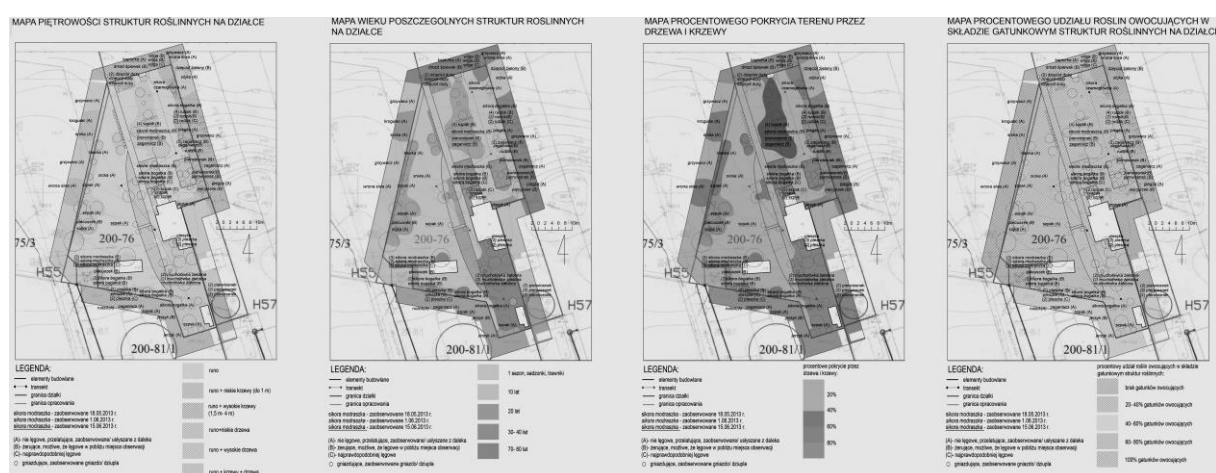
Najwięcej gatunków preferuje stare drzewostany. Wiele ptaków pojawia się w strukturach o wieku od 10 do 40 lat. Gatunki unikają przestrzeni otwartych, jednorocznych łąk, trawników.

Znaczenie dla występowania i rozmieszczenia ptaków ma też procentowy stopień pokrycia terenu przez drzewa i krzewy.

Gatunki preferują struktury roślinne o zagęszczeniu drzew i krzewów od 60 do 100%. Ptaki pojawiają się również w strukturach o zagęszczeniu 40- 60%. Ptaki występujące tu unikają całkowicie odstłoniętych przestrzeni.

Istotny dla rozmieszczenia i występowania ptaków ma również udział roślin owocujących w strukturze drzewostanu.

Ptaki preferują miejsca, gdzie znajdują się rośliny owocujące, jednak nie stanowią całości składu gatunkowego. Ptaki unikają miejsc, gdzie nie ma w ogóle roślin owocujących. Ilość zaobserwowanych gatunków zwiększa się wraz z owocowaniem roślin (sad).

Ryc.2. Analiza struktury biotopów preferowanych przez ptaki występujące w ogrodzie działkowym w Młdzu k. Otwocka (oprac. M. Urban, 2014)

W oparciu o te analizy opracowano koncepcję ogrodu, w którym przy normalnym użytkowaniu możliwe jest chronienie i wzbogacanie funkcji przyrodniczej. Zwrócono tu uwagę na zalecenia dotyczące kształtowania siedlisk ptaków, tak, by nadal były obecne w tym ogrodzie. Z drugiej strony w uzgodnieniu z właścicielami i użytkownikami ogrodu działkowego ustalono program funkcjonalny (Rys.3). Ustalono, że istotne będzie tu zachowanie różnorodności fauny i flory. Obserwacja ptaków ma być połączona z rekreacją i wypoczynkiem. Dodatkowo, wskazania dotyczące wabienia i przyciągania ptaków do ogrodu, dotyczące na przykład dokarmiania zimą, mają mieć funkcję edukacyjną.

Kształtowanie siedlisk ptaków

Występowanie danych gatunków ptaków zależy od siedliska (biotopu). Musi ono mieć charakterystyczne cechy, by dany gatunek chciał w nim przebywać. W trakcie badań, na podstawie własnych analiz popartych literaturą wyłoniono biotopy odpowiednie dla poszczególnych gatunków.

Przy wyborze miejsca i struktury dla tych siedlisk brano pod uwagę przede wszystkim istniejącą już roślinność z analizami jej struktury przestrzennej, obecność ptaków w danym miejscu i analizę fitosocjologiczną. Postanowiono udoskonalić już istniejące struktury, poprzez rozwój runa i dosadzenie dodatkowych, odpowiednich gatunków. Określono 6 podstawowych „biotopów”, które odpowiadają wymaganiom siedliskowym różnych gatunków ptaków. Dodatkowo stworzono strefę żywieniową - sad oraz skarpę z winoroślą (Ryc.3).

Opis koncepcji

Zaaranżowano miejsca do obserwacji ptaków i wyznaczono kierunki tej obserwacji.

Mają być one wygodne dla użytkownika, tak by swobodnie z nich korzystając, przy wykonywaniu codziennych czynności, mógł równocześnie obserwować ptaki (Ryc.4). Dodatkowo należało zapewnić w tych miejscach obecność ptaków, co udało się osiągnąć poprzez umiejętne zaprojektowanie siedlisk ptasich (przebywanie, gniazdowanie, szukanie pożywienia, krycie się), zastosowanie poidetek, karmników, baz pokarmowych (sad, powalony pień) (Szokalski, Wojtatowicz, 1989).

Z przodu i z tyłu domu zaprojektowano drewniane tarasy, z których będzie można obserwować ptaki przy spożywaniu posiłków.

Miejsce na ognisko wyznaczono tak, by można było z niego również obserwować ptaki. Palenisko otoczone będzie kamieniami i drewnianymi, niskimi ławkami.

Za domem, na południowej części działki, między sosną a orzechem zostanie rozpięty hamak, z którego będzie można nasłuchiwać i obserwować ptaki.

W ogrodzie zostaną ustawione 3 poidetka, w miejscach, gdzie będzie można obserwować ptaki z nich korzystające (przy hamaku, głównym trawniku i palenisku).

Zwalony pień drzewa zostanie usytuowany na skraju łąki kwietnej i siedliska łągu, tak by umożliwić rozwój owadów, będących pokarmem ptaków.

Na skarpie uzupełnione będą ubytki winorośli i u jej podnóża posadzone zostaną trawy ozdobne, które zamaskują obecność ciężkich do wyplenienia na zboczu chwastów i jednocześnie dadzą nasiona, którymi odżywiają się ptaki.

Projektowany ogród ma być naturalny, dziki, by jak najwięcej gatunków ptaków chciało w nim zamieszkać. Niewskazana jest nadmierna pielęgnacja, jak ciągłe koszenie, wygrabianie trawników do ostatniego listka i przycinanie każdej wystającej gałązki. W projektowanych siedliskach pod drzewami pozostawiamy runo do naturalnego rozwoju bez koszenia i grabienia, dzięki czemu będą mogły rozwinąć się w nim owady, którymi żywią się ptaki. Aby nie płoszyć i nadmiernie stresować ptaków konieczne było zredukowanie

powierzchni koszonych. Poza tym **zaleca się stosowanie mechanicznej kosiarki, bez napędu spalinowego czy elektrycznego.**

W koncepcji postawiono na naturalne, organiczne, miękkie linie. Łukowate strefy pod drzewami (siedliskami ptasimi), łąka kwietna i ścieżki zostaną wyznaczone niskimi palikami, wzdłuż których odbywać się będzie koszenie trawy na ścieżkach i głównym trawniku. Pod drzewami pozostanie naturalne runo, a łąkę kwietną należy kosić jedynie **dwa razy w ciągu roku.**

Dużą część terenu zajmie łąka kwietna pod drzewami w sadzie. Będzie ona doskonałym wabikiem na owady. Naturalną murawę zaleca się również w miejscu studzienek kanalizacyjnych, gdzie nie można sadzić drzew, ale też koszenie jest zbędne.

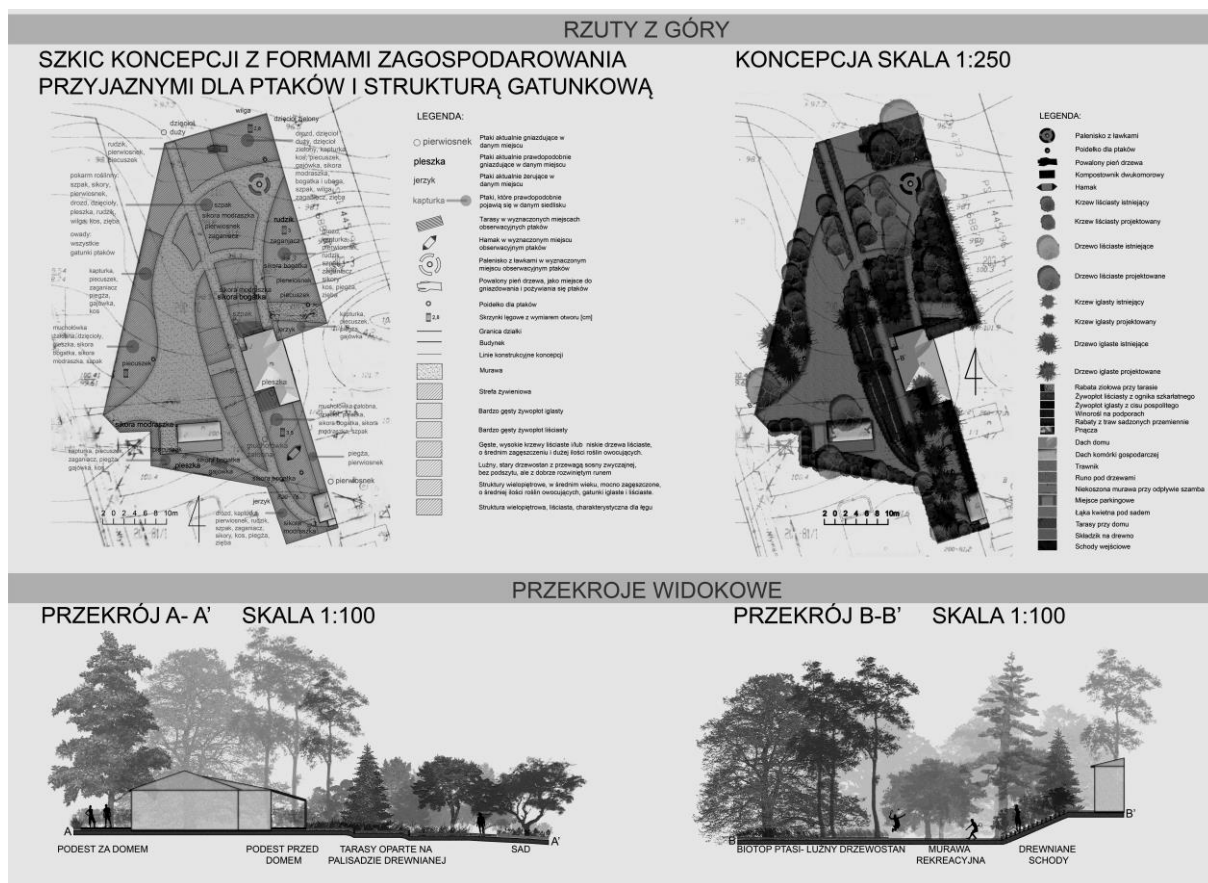
Przez środek działki przebiega funkcjonalna ścieżka, spinająca wszystkie części ogrodu. Oprócz niej wyznaczono inne łukowate ścieżki ułatwiające komunikację. Wszystkie dróżki mają szerokość 2 m i są pokryte trawą.

Pozostawiono otwarcia widokowe w stronę rzeki, co umożliwi obserwację dużej ilości ptaków, które tam przebywają, w kierunku łąki na północnym wschodzie oraz na zadbany ogród sąsiadki. Gęstym żywopłotem przestłonięto za to niekorzystne widoki na południowym końcu działki.

Budynki gospodarcze zostaną porośnięte przez pnącza, by je uatrakcyjnić i dodatkowo zastosować rośliny z jadalnymi dla ptaków owocami. Dodatkowo pośród pnączy zaleca się stosowanie kieszeni lęgowych, w których mogą zagnieździć się np. kosy.

Ryc.3. Fazy opracowania koncepcji ogrodu dla ornitologa amatora w ogrodzie działkowym w Młodzi k. Otwocka (oprac. M. Urban, 2014)

Ryc.4. Koncepcja ogrodu dla ornitologa amatora w Mładzu k. Otwocka. Rzut z góry i przekroje widokowe (oprac. M. Urban, 2014)

Podsumowanie

Zaprezentowany typ podejścia do projektowania ogrodów, również działkowych, w miastach może realizować ideę miast ekologicznych, gdzie promuje się ochronę różnorodności biologicznej, tym samym podwyższając standard życia mieszkańców. To również nowy imperatyw w projektowaniu terenów zieleni w miastach polskich, gdzie można przyjąć zasadę, że każdy teren otwarty, w tym teren zieleni, może stać się siedliskiem życia cennych gatunków roślin i zwierząt dziko żyjących, również chronionych. Szczególnie predysponowanym typem terenów zieleni spełniających tę rolę mogą być rodzinne ogrody działkowe, posiadające dużą różnorodność struktury przestrzennej roślin oraz dostępność pokarmu dla chociażby ptaków.

Literatura

- Barrico L., Azul A. M., Morais M. C., Coutinho A. P., Freitas H., Castro P., 2012: Biodiversity in urban ecosystems. Plants and macromycetes as indicators for conservation planning in the city of Coimbra (Portugal). Landscape and urban planning 106: 88 – 102
- Chmielewski J. M., 2001: Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast. Oficyna Wyd. PW, Warszawa

Ferenc M., Sedlacek O, Fuchs R., 2014: How to improve green space for woodland birds: site and local-scale determinants of bird species richness. *Urban Ecosystems* 17: 625 – 640.

Konwencja ONZ o Różnorodności Biologicznej, Dz. U. 2002 r., nr. 184, poz. 1532.

Mörtberg U., Wallentinus H.-G., 2000: Red-listed forest bird species in an urban environment – assessment of green space corridors. *Landscape and Urban Planning* 50: 215 – 226.

Netczuk T., 2014: Odezwa do ekologów, ornitologów obrońców fauny i zieleni. [Http:// www.rod_pokoj.republika.pl](http://www.rod_pokoj.republika.pl)). Dostęp 19.08.2014.

Piąty Krajowy Raport z Wdrażania Konwencji o Różnorodności Biologicznej, www.biodiv.gdos.gov.pl/wdrazanie-konwencji/national-reports/piaty-krajowy-raport

Polski Związek Działkowców, 2014, [Http://www.pzd.pl/archiwum/strona.php?4](http://www.pzd.pl/archiwum/strona.php?4). Dostęp 19.08.2014

Smith R. M., Gaston K. J., Warren P. H., Thompson K., 2006: Urban domestic gardens (VIII): environmental correlates of invertebrate abundance. *Biodiversity and Conservation* (2006) 15: 2515 – 1545.

Szokalski M., Wojtatowicz J., 1989: Ptaki w ogrodzie, Wyd. PWRiL, Warszawa

Truszkowski J., 2014: Ptaki w rodzinnych ogrodach działkowych. www.poznan.pzd.pl/...zinnych-ogrodach-dzialkowych.doc. Dostęp 19.08.2014.

Urban M. 2014: Koncepcja ogrodu działkowego dla ornitologa amatora. Praca inżynierska na kierunku architektura krajobrazu wykonana pod kierunkiem I. Dymitryszyn, Samodzielna Pracownia Oceny i Wyceny Zasobów Przyrodniczych, SGGW w Warszawie. Warszawa, maszynopis.

Halina Galera

Wydział Biologii Uniwersytetu Warszawskiego, Zakład Ekologii Roślin i Ochrony Środowiska, Al. Ujazdowskie 4, 00-478 Warszawa, e-mail: h.galera@uw.edu.pl

Inwazje roślin z ogrodów działkowych – jak temu zapobiec?

The invasions of plants from allotment gardens – how to prevent them?

Streszczenie: Ogrody działkowe stanowią centra rozprzestrzeniania niektórych roślin uprawnych, w tym również roślin inwazyjnych, takich jak: *Reynoutria japonica*, *R. sachalinensis*, *R. xbohemica*, *Echinocystis lobata*, *Impatiens glandulifera*, *Helianthus tuberosus*, *Rudbeckia laciniata*, *Rosa rugosa*, *Parthenocissus inserta*, *Rhus typhina* i *Oxalis corniculata*. Postulatami wynikającymi z danych przedstawionych w pracy są: konieczność zwiększenia dbałości o stan kompostowników i wysypisk odpadków oraz zwiększenie kontroli nad terenami otaczającymi ogrody działkowe, a także zaniechanie uprawiania na działkach roślin inwazyjnych.

Słowa kluczowe: obce gatunki inwazyjne, uciekinierzy z upraw, metody zapobiegania inwazjom

Abstract: Allotment gardens are centres of dispersal of certain cultivated plants, including invasive plants, such as: *Reynoutria japonica*, *R. sachalinensis*, *R. xbohemica*, *Echinocystis lobata*, *Impatiens glandulifera*, *Helianthus tuberosus*, *Rudbeckia laciniata*, *Rosa rugosa*, *Parthenocissus inserta*, *Rhus typhina* and *Oxalis corniculata*. The demands arising from the data presented in the paper are: the need for increased attention to the condition of composters and landfills, increasing control over areas surrounding allotments and abandoning cultivation of invasive plants.

Key words: invasive alien species, garden escapes, methods of invasion prevention

Ogrody działkowe spełniają bardzo ważne funkcje społeczne. Korzystają z nich nie tylko działkowcy i spacerujący w nich goście. To zlokalizowane nierzadko w centrum aglomeracji rozległe tereny zielone, które nie wymagają finansowania ze strony władz miasta. Stanowią prawdziwe „zielone płuca miasta”, mając istotne znaczenie dla jakości życia wszystkich jego mieszkańców. Ocena roli tych obszarów w kształtowaniu się flory miast nie jest już tak jednoznaczna i wymaga dokładniejszych analiz.

Ogrody działkowe jako ostoje rodzimej flory?

W ogrodach działkowych można spotkać liczne objęte w Polsce ochroną prawną gatunki roślin zielnych, takie jak: konwalia majowa *Convallaria majalis* L., orlik pospolity *Aquilegia vulgaris* L., śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis* L., śnieżyczka wiosenna *Leucoium vernum* L., szafirek miękkolistny *Muscari co-*

mosum (L.) MILL., śniedek baldaszkowaty *Ornithogalum umbellatum* L. oraz gatunki z rodzajów pierwiosnek *Primula*, goździk *Dianthus* i tojad *Aconitum*. Oprócz wymienionych wyżej ozdobnych roślin zielnych, do roślin chronionych w naszym kraju należy również powszechnie sadzony barwinek pospolity *Vincetoxicum minor* L., a także prawnie chronione drzewa i krzewy: cis pospolity *Taxus baccata* L. i wawrzynek wilczetyko *Daphne mezereum* L. oraz pnącza: bluszcz pospolity *Hedera helix* L. i wiciokrzew pomorski *Lonicera periclymenum* L. Należy jednak podkreślić, że obecność wymienionych wyżej gatunków w ogrodach działkowych nie świadczy o tym, że ich tereny stanowią ostoję dla rodzimej flory. Rośliny te są często uprawiane i niekiedy dziczeją z uprawy, a takie wtórne stanowiska nie są cenne z punktu widzenia ochrony przyrody (por. np. Chwedorzewska i in. 2008). Rośliny znajdujące się w uprawie nie podlegają ochronie prawnej, natomiast przenoszenie okazów z naturalnych stanowisk do ogrodów jest niedozwolone.

Ogrody działkowe to intensywnie użytkowane tereny uprawne, poddane bardzo silnej presji człowieka. Obszary te są w większości zajęte przez różnorodną i bardzo zadbaną uprawę oraz gęsto rozmieszczony system ciągów komunikacyjnych. Udział powierzchni zajętej przez „dziką” przyrodę, na których rozwijają się siedliska naturalne i półnaturalne (gdzie mogłyby utrzymywać się pierwotne stanowiska rzadkich roślin), jest w nich bardzo niewielki, wręcz znikomy. Trudno zatem uznać, że ogrody działkowe odgrywają istotną rolę w ochronie rodzimych gatunków roślin.

Inwazyjne rośliny uprawiane na działkach

Specyfika sposobu użytkowania ogrodów działkowych powoduje, że mogą one odgrywać negatywną rolę w kształtowaniu się lokalnej flory. Na działkach uprawiane są głównie rośliny łatwe w utrzymaniu - odporne na niekorzystne warunki klimatyczne i edaficzne oraz obficie rozmnażające się wegetatywnie i/lub generatywnie. Warto zauważyć, że tego typu rośliny są w sposób szczególny predysponowane do niekontrolowanego rozprzestrzeniania się. Spontanicznie zarastają ścieżki i rabaty w obrębie ogrodów działkowych oraz wkraczają na sąsiednie tereny, rozpoczynając w ten sposób proces ekspansji, a nawet: inwazji roślin obcego pochodzenia. Tego typu zjawiska zagrażają nie tylko florze lokalnej, ale mogą powodować bardzo poważne niekorzystne skutki w skali całego kraju. Opisane poniżej przykłady dotyczą inwazyjnych roślin rozprzestrzeniających się z ogrodów działkowych lewobrzeżnej Warszawy (por. Galera 2011) i świadczą o tym, jakie konsekwencje może spowodować wprowadzanie roślin obcego pochodzenia do uprawy na działkach.

Rdestowiec ostrokończysty *Reynoutria japonica* HOUTT. pochodzi z wschodniej Azji. W Japonii występuje naturalnie jako pionier na terenach zniszczonych

przez wybuch wulkanu. Do Europy został sprowadzony prawdopodobnie przez Filipa von Siebolda z wyprawy do Japonii, zorganizowanej w latach 20. XIX w. Na ziemiach polskich pojawił się w 1882 roku. Obecnie występuje on bardzo często w całym kraju, zwłaszcza na południu (Tokarska-Guzik 2005, Sudnik-Wójcikowska 2011, Tokarska-Guzik in. 2012). Roślina dysponuje „bronią biologiczną” - wydziela juglon, spowalniający wzrost innych roślin (allelopatia, Csiszar i in. 2012). Rozprzestrzenia się intensywnie na wysypiskach śmieci, terenach kolejowych i przemysłowych, poboczach dróg, brzegach rzek (Ryc.1) oraz na nieużytkach wokół cmentarzy i ogrodów działkowych. Wkracza także do zbiorowisk naturalnych i półnaturalnych, takich jak ziołorośla i zarośla wierzbowe wzdłuż górskich potoków oraz łęgi wierzbowe (Tokarska-Guzik 2005, Sudnik-Wójcikowska 2011, Tokarska-Guzik i in. 2012). Ta potężna bylina (tj. wieloletnia roślina zielna) tworzy silne rozrośnięte kłacza, sięgające w głąb podłoża nawet na 2 m. Wyrastają z nich pędy nadziemne (Ryc.2), mogące przerosnąć powierzchnie pokryte kostką brukową i asfaltem, osiągające długość do 2-3 m. Pochodzący z Sachalina, Wysp Kurylskich oraz Hokkaido i Hon-siu rdestowiec sachaliński *R. sachalinensis* (F. SCHMIDT.) NAKAI (Ryc.3) trafił do Europy nieco później - w 1863 roku, a w Polsce pojawił się w roku 1903. Spotkanie się dwu azjatyckich gatunków (rdestowca ostrokończystego i sachalińskiego) na terenie Europy przyniosło nieoczekiwany skutek: powstał mieszaniec - rdestowiec pośredni *R. xbohemica* CHRTEK ET CHYRTKOVA. Po raz pierwszy zaobserwowano go w Czechach w 1983 roku, a do naszego kraju dotarł w 1999 r. (Tokarska-Guzik 2005, Tokarska-Guzik i in. 2012).

Ryc.1. Rdestowiec ostrokończysty na brzegu rzeki tworzy gęste zarośla, skutecznie wypierając inne rośliny

Ryc.2. Charakterystyczne członowane pędy nadziemne rdestowców stanowią typowy widok dla terenów opanowanych przez te rośliny w sezonie jesienno-zimowym i wiosennym

Ryc.3. W porównaniu z *Reynoutria japonica*, rdestowiec sachaliński ma bardziej wydłużone blaszki liściowe o sercowatej nasadzie

Kolczurka klapowana *Echinocystis lobata* (F. MICHX.)TORR ET A. GRAY to jedno-
roczne pnącze, obficie rozmnażające się przez nasiona. Pochodzi ze wschod-
niej części Ameryki Północnej. Została wprowadzona do Europy jako dekora-
cyjna roślina okrywowa na przełomie XIX i XX w. W obecnych granicach Polski
występuje od 1937 roku. Współcześnie inwazja tego gatunku dotyczy terenu
całego kraju. Roślina bywa nadal uprawiana, dziczeje z upraw, rozsiewając
się w ogrodach i ich otoczeniu (Ryc.4). Występuje także na cmentarzach,
przydrożach i wysypiskach śmieci. Zagrożone inwazją tego gatunku naturalne
i półnaturalne zbiorowiska roślinne są związane z rzekami (Tokarska-Guzik 2005,
Sudnik-Wójcikowska 2011, Tokarska-Guzik i in. 2012).

Niecierpek gruczołowaty *Impatiens glandulifera* ROYLE to piękna roślina rodem
z Himalajów i wschodnich Indii, która nadal bywa często uprawiana. Na nasz
kontynent sprowadzono ją w 1839 roku, a na ziemiach polskich notowano ją
po raz pierwszy jako roślinę dziczącą z uprawy w 1890 r. Rozprzestrzenia się w
okolicach ogrodów (w tym również ogrodów działkowych) oraz na przydro-
żach, a także w ziołoroślach i zaroślach nad brzegami rzek (Ryc.5) oraz w la-
sach łęgowych. Tworzy zwarte płąty i osiąga duże rozmiary (wysokość do 2
m), choć to gatunek jednoroczny (Tokarska-Guzik 2005, Sudnik-Wójcikowska
2011, Tokarska-Guzik i in. 2012).

Ryc.4. Kolczurka klapowana łatwo wydostaje się z ogrodów, porastając ich ogo-
dzenia i wysiewając nasiona na zewnątrz

Ryc.5. Niecierpek gruczołowaty rozprzestrzenia się wzdłuż dróg i rzek

Rdestowce, kolczurka klapowana i niecierpek gruczołowaty to jedne z najgroźniejszych roślin inwazyjnych, intensywnie rozprzestrzeniających się w całym kraju. Gatunki te wymieniono w *Rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 9 września 2011 r. w sprawie obcych gatunków roślin i zwierząt, które w przypadku uwolnienia do środowiska przyrodniczego mogą zagrozić gatunkom rodzimym lub siedliskom przyrodniczym* (Dz.U. 2011 Nr 210 poz. 1260). Na mocy obowiązujących obecnie przepisów z artykułu 120 *Ustawy o ochronie przyrody* z dnia 16 kwietnia 2004 r. (Dz.U. 2004 Nr 92 poz. 880), sprowadzanie tych roślin do Polski wymaga specjalnego zezwolenia Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska, natomiast prowadzenie hodowli, rozmnażanie i sprzedaż może się odbywać tylko za zezwoleniem regionalnego dyrektora ochrony środowiska.

Słonecznik bulwiasty (topinambur) *Helianthus tuberosus* L. jest również rośliną inwazyjną w skali całego kraju, ale rozprzestrzenia się nieco mniej intensywnie. Pochodzi ze wschodniej części Ameryki Północnej, a na nasz kontynent został sprowadzony w 1. połowie XVII w. Data pojawienia się tego gatunku na ziemiach leżących obecnie w granicach Polski nie jest pewna - podaje się dwie daty: rok 1730 lub 1872. Roślinę uprawia się ją jako ozdobną i/lub ze względu na jadalne podziemne bulwy pędowe. Spożywa się je podobnie jak ziemniaki

- gotowane, duszone i zapiekane. Ze względu na dużą zawartość substancji zapasowych w postaci inuliny (zamiast skrobi), są one stosowane w diecie diabetyków i wykorzystuje się je jako karmę dla zwierząt. Słonecznik bulwiasty rozprzestrzenił się głównie na nieużytkach, gruzowiskach i wysypiskach odpadków oraz na placach budowy i terenach kolejowych. Zagroza także naszym nadrzecznym ziołoroślom. Stanowi dużą konkurencję dla innych roślin (osiąga wysokość do 2 m, Ryc.6) i ma działanie allelopatyczne (Tokarska-Guzik 2005, Sudnik-Wójcikowska 2011, Csiszar i in. 2012, Tokarska-Guzik i in. 2012).

Ryc.6. Dekoracyjne walory słonecznika bulwiastego są dyskusyjne

Rośliną allelopatyczną jest także rudbekia naga *Rudbeckia laciniata* L. (Csiszar i in. 2012). Introdukowaną do Europy na początku XVII wieku, na ziemiach polskich pojawiła się w 1787 r. (Sudnik-Wójcikowska 2011). Ozdobna odmiana ogrodnicza 'Goldball' ('Golden Glow') o pełnych, kulistych kwiatostanach jest znana od 1894 r. Rośliny te są nadal często uprawiane i wciąż intensywnie rozprzestrzeniają się w sąsiedztwie ogrodów i na terenach ruderalnych. Zasadlają też brzozy potoków, kanałów, rowów i rzek oraz pojawia się w zaroślach nadrzecznych. Zagrożone są kamieńce górskich potoków, ziołorośla nadrzeczne i lasy łęgowe, zwłaszcza w Bieszczadach. Roślina jest allelopa-

tyczna i tworzy zwarte płaty, utrudniając rozwój innych gatunków (Csiszar i in. 2012, Tokarska-Guzik i in. 2012). W Polsce uznaje się ten gatunek za inwazyjny w skali regionalnej, ponieważ w północnej części naszego kraju jest wyraźnie rzadszy, ale jego ekspansja na nowe tereny wciąż trwa (Tokarska-Guzik 2005, Sudnik-Wójcikowska 2011, Tokarska-Guzik i in. 2012).

Ryc.7. Pomimo dość niekorzystnego pokroju (łodygi mają długość do 2,5 m i często pokładają się pod własnym ciężarem), rudbekia naga nadal jest powszechnie uprawiana (na zdjęciu *Rudbeckia laciniata* 'Goldball')

Róża pomarszczona *Rosa rugosa* THUNB. jest krzewem ozdobnym i użytkowym - płatki kwiatów i owoce służą do produkcji słynnych różanych konfitur. Gatunek wykazuje dużą odporność na trudne warunki klimatyczne (odporność na mróz) i edaficzne. Dobrze znosi piaszczyste, suche, ubogie i zasolone podłoże, dlatego często wykorzystuje się go do nasadzeń przyulicznych oraz do utrwalania skarp, nasypów kolejowych i wydm. Intensywnie dziczeje z upraw i rozprzestrzenia się na lekkim piaszczystym podłożu, kolonizując wydmy śródlądowe i nadmorskie, wkraczając również w powstające na tych wydmach bory i lasy mieszane. Rozmnaża się generatywnie i wegetatywnie - przez rozłogi. Ta pochodząca z Chin, Korei i Japonii roślina została sprowadzona na nasz kontynent w połowie XIX w. W Polsce uprawy tego gatunku pojawiły się

prawdopodobnie również w XIX wieku, a pierwsze dziczące okazy odnaleziono na początku XX wieku. Współcześnie stanowiska tego gatunku są rozproszone w całej Polsce, a w niektórych regionach kraju (np. na północy) roślina stanowi poważny problem (Seneta i Dolatowski 2006, Sudnik-Wójcikowska 2011, Tokarska-Guzik i in. 2012).

Ryc.8. Płatki kwiatów róży pomarszczonej są bogate w olejek różany

Rośliną drzewiastą jest też winobluszcz zaroślowy („dzikie wino”) *Parthenocissus inserta* (A. KERN)FRITSCH s.l. Pochodzi ze środkowej i atlantyckiej części Ameryki Północnej. Sprowadzono go do Europy na początku XVII wieku, a introdukcja do Polski nastąpiła w roku 1806. To silnie rosnące pnącze o zdrewniałych łodygach, które wspina się po podporach za pomocą wąsów czepnych. Jest bardzo często sadzony w ogrodach oraz przy murach, płotach i altanach. Roślina staje się szczególnie dekoracyjna jesienią, kiedy liście przyjmują jaskrawoczerwoną barwę (Ryc.9). Dobrze znosi suszę, zacienienie, mrozy i zanieczyszczenia powietrza w miastach. Łatwo rozmnaża się z nasion i sadzonek, dzięki czemu często dziczeje i pojawia się na siedliskach przekształconych przez człowieka, a ostatnio wkracza także w półnaturalne zbiorowiska leśne (zagroża lasom łęgowym i grądowym). Roślinę tą uznaje się za inwazyjną w skali regionalnej - szczególnie często występuje na południowym wschodzie kraju (Seneta i Dolatowski 2006, Sudnik-Wójcikowska 2011, Tokarska-Guzik i in. 2012).

Inwazja sumaka octowca *Rhus typhina* L. w Polsce ma również charakter regionalny. Jego ojczyzną jest wschodnia część Ameryki Północnej. Introdukowany do Europy w 1. połowie XIX wieku, a do Polski - w 1806 roku (do Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego). Wygląd tej ozdobnej rośliny jest atrakcyjny szczególnie jesienią, gdy liście przebarwiają się na intensywnie czerwony kolor. Ma bardzo niewielkie wymagania uprawowe - rośnie na glebach lekkich, piaszczystych i kamienistych, mogą być one lekko zasolone. Jest to drzewo krótkowieczne, dożywające wieku 20-30 lat. Tworzy liczne odrosty korzeniowe (Ryc.10) i prawdopodobnie jest allelopatyczny. Dobrze znosi mrozy i zanieczyszczenie powietrza, więc świetnie nadaje się do komponowania zieleni miejskiej. Gatunek często sadi się w parkach i ogrodach, skąd łatwo dziczeje, rozprzestrzeniając się na siedliskach przekształconych przez człowieka: nieużytkach, wysypiskach śmieci, przyłociach i przydrożach. W ostatnich latach pojawia się także na aluwkach nadrzecznych (Seneta i Dolański 2006, Sudnik-Wójcikowska 2011, Tokarska-Guzik i in. 2012).

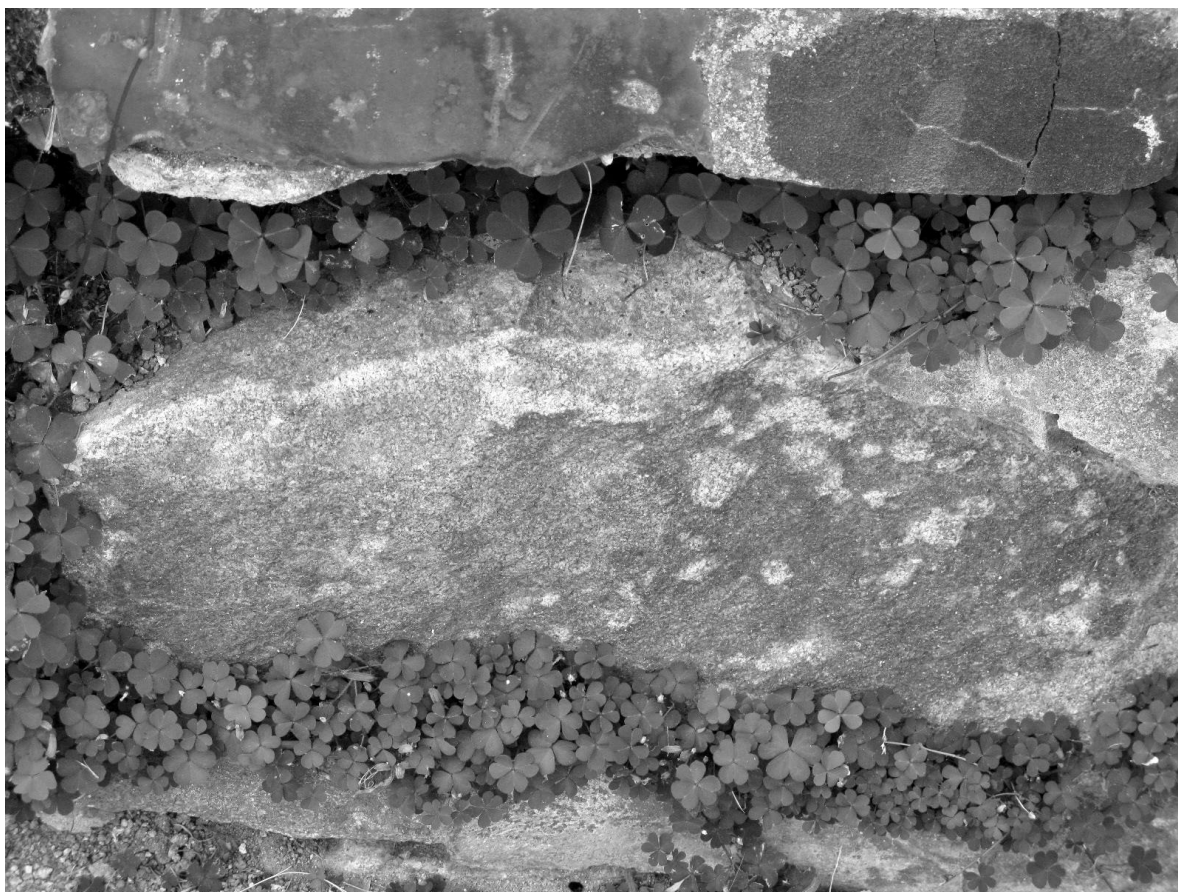

Ryc.9. Efektowne festony winobluszczu zaroślowego świadczą o ekspansywności tej rośliny

Ryc.10. Sumak octowiec tworzy odrosty korzeniowe, co powoduje, że pod drzewem szybko tworzy się „zagajnik” młodych sumaków

W etap inwazji wkracza prawdopodobnie szczawik rożkowaty *Oxalis corniculata* L. - dotyczy to zwłaszcza czerwono zabarwionej formy płożącej *Oxalis corniculata* var. *repens* f. *purpurea* PARL., uprawianej niekiedy jako roślina okrywowa (Ryc.11). Gatunek ten pochodzi prawdopodobnie z południa Europy, skąd w 1576 roku przypadkowo zawleczono go do Europy Centralnej. Na ziemi polskie trafił prawdopodobnie również na skutek nieświadomej introdukcji w 1863 roku. Rozmnaża się bardzo skutecznie, zarówno z nasion wystrzeliwanych przez dojrzewające owoce, jak i dzięki płożącym i zakorzeniającym się pędom nadziemnym i podziemnym. Obecnie w Polsce uznaje się ten gatunek za inwazyjny lokalnie, ale pojawia się on wciąż na nowych terenach, zwłaszcza w ogrodach i parkach, na trawnikach, polach uprawnych i przydrożach oraz na terenach ruderalnych. Jest najczęściej nieświadomie rozprzestrzeniany przez ludzi wraz z ziemią i materiałem roślinnym sprzedawanym w sklepach ogrodniczych (Galera i Sudnik-Wójcikowska 2010, Sudnik-Wójcikowska 2011, Tokarska-Guzik i in. 2012).

Ryc.11. Płożąca czerwona forma szczawika rożkowatego *Oxalis corniculata* var. *repens* f. *purpurea* wchodzi w Polsce w fazę inwazji

Wpływ działek na lokalną florę polega głównie na wzbogacaniu jej w rośliny rozprzestrzeniające się z upraw. Duża skala zjawiska jest wynikiem słabej kontroli nad otoczeniem ogrodów. Większość wymienionych wyżej gatunków to rośliny nadal powszechnie uprawiane, choć częste występowanie *Helianthus tuberosus* i roślin z rodzaju *Reynoutria* w otoczeniu warszawskich ogrodów działkowych należy uznać raczej za skutek dawnych zdziczeń z uprawy (Gale-
ra 2011).

Metody zapobiegania inwazjom roślin uprawnych z ogrodów działkowych

Ze względu na brak skutecznych metod i bardzo wysokie koszty, zwalczanie wielu roślin inwazyjnych okazało się niezwykle trudne, często wręcz niemożliwe. Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że najbardziej efektywną formą zapobiegania inwazjom biologicznym jest im zapobieganie. Szacuje się, że ok. 80% gatunków inwazyjnych w Europie zostało wprowadzonych jako rośliny ozdobne lub rolnicze. W tej sytuacji słuszne wydaje się założenie, że zapobieganie inwazjom roślinnym powinno polegać przede wszystkim na ograniczaniu procesu wprowadzania do uprawy nowych roślin. Ogólne zasady zapobiegania tym inwazjom (Heywood i Brunel 2012) można przełożyć na „ję-

zyk praktyki", który powinien obowiązywać w ogrodach działkowych. Postulat zwiększenia świadomości społecznej w zakresie inwazji obcych roślin, w przypadku zapobiegania inwazjom z działek będzie oznaczać potrzebę uświadomienia działkowiczom zagrożeń wynikających z inwazji obcych roślin uprawnych. Konieczność prawidłowej utylizacji odpadów ogrodniczych w praktyce oznacza zwiększenie dbałości o stan wysypisk śmieci i kompostowników na działkach oraz zwiększenie kontroli nad terenami otaczającymi ogrody działkowe. Natomiast zmiana doboru roślin uprawnych będzie polegała na zaniechaniu uprawiania roślin inwazyjnych w ogrodach działkowych.

Najważniejszym postulatem pozostaje prowadzenie skutecznej akcji informacyjnej, czemu służy m.in. niniejsza publikacja. Liczne ukazujące się w ostatnich latach publikacje naukowe i popularnonaukowe również wskazują na potrzebę sprawowania kontroli nad gatunkami inwazyjnymi. W witrynie Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska (<http://www.gdos.gov.pl>) można znaleźć m.in. przydatne linki do innych stron internetowych dotyczących inwazji biologicznych oraz kilka publikacji na ten temat (np. Heywood i Brunel 2012, Tokarska-Guzik i in. 2012). Do najważniejszych internetowych systemów informacyjnych należą: *Global Invasive Species Database* (www.issg.org/database), baza danych *DAISIE* (Delivering Alien Invasive Species Inventories for Europe, www.europe-aliens.org), sieć *NOBANIS* (North European and Baltic Network on Invasive Alien Species, www.nobanis.org) oraz polska baza danych *Gatunki Obce w Polsce* Instytutu Ochrony Przyrody PAN w Krakowie (www.iop.krakow.pl/ias).

Literatura

Chwedorzewska, K., Galera, H. & Kosiński, I. (2008). Plantations of *Convallaria majalis* L. as a threat to the natural stands of the species: Genetic variability of the cultivated plants and the natural populations. *Biol. Conserv.* 141 s. 2619-2624.

Csiszar, A., Korda, M., Schmidt, D., Šporcic, D., Teleki, B., Tiborcz, V., Zagyvai, G. & Bartha, D. (2012) Study on allelopathic potential of some invasive and potentially invasive neophytes. W: International Scientific Conference on Sustainable Development & Ecological Footprint. Sopron, March 26-27 2012, s. 1-6.

Galera, H. & Sudnik-Wójcikowska, B. (2010) Central European botanic gardens as centres of dispersal of aliens plants. *Acta Soc. Bot. Pol.* 79 (2) s. 147-156.

Galera, H. (2011) Rola ogrodów działkowych w spontanicznym rozprzestrzenianiu się roślin uprawnych. W: Gawryszewska, B.J. & Rothimel, B. (red.). *Ogród za oknem w zgodzie z naturą*. Warszawa: Wydaw. Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu, s. 62-65.

- Heywood, V. & Brunel, S. (2012) *Kodeks postępowania w zakresie ogrodnictwa i inwazyjnych roślin obcych*. Przyroda i środowisko 155, Publikacje Rady Europy [Online]. Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Rada Europy. Dostępny z: http://www.gdos.gov.pl/files/OP/Kodeks_postepowania-ogrodnictwo_rosliny_inwazyjne.pdf [Pozyskano: 10.08.2014].
- Seneta, W. & Dolatowski, J. (2006) *Dendrologia*. Warszawa: Wydaw. Nauk. PWN.
- Sudnik-Wójcikowska, B. (2011) *Rośliny synantropijne*. Warszawa: Multico.
- Tokarska-Guzik, B. (2005) *The establishment and spread of alien plant species (kenophytes) in the flora of Poland*. Katowice: Wydaw. Uniw. Śląskiego.
- Tokarska-Guzik, B., Dajdok, Z., Zając, M., Zając, A., Urbisz, A., Danielewicz, W. & Hołdyński, C. (2012) *Rośliny obcego pochodzenia w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem gatunków inwazyjnych*. Warszawa: Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska.

Renata Giedych

Katedra Architektury Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Monika Łatkowska

Katedra Roślin Ozdobnych, Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Miejskie ogrody działkowe – przedmiot polskich badań naukowych w odniesieniu do programu COST TU 1201

Urban allotment gardens – subject of Polish research studies on the background of COST Action TU 1201

Streszczenie: Obecnie w Polsce działa ok. 5 tys. Rodzinnych Ogrodów Działkowych, z czego ok. 90% stanowią ogrody zlokalizowane w miastach. Pełnią one ważne funkcje ekologiczne i społeczno-edukacyjne dla ich użytkowników oraz lokalnej społeczności, stanowiąc ważny element zrównoważonego rozwoju współczesnych miast. Wzrost zainteresowania ogrodnictwem miejskim oraz zróżnicowany charakter ogrodów działkowych w różnych krajach wymaga przeprowadzenia analizy ich funkcjonowania w kontekście europejskim. Jest ona przedmiotem prezentowanego w artykule programu COST TU 1201 „Urban Allotment Gardens in European Cities - Future, Challenges and Lessons Learned”, którego celem jest m.in. poszerzenie wiedzy na temat roli społecznej i ekologicznej ogrodów działkowych oraz różnych modeli zarządzania nimi. Na tym tle przedstawiony został stan wiedzy na temat polskich ogrodów działkowych zaprezentowany w publikacjach naukowych z lat 1990-2014.

Słowa kluczowe: integracja społeczna, ogrodnictwo miejskie, rozwój zrównoważony, usługi ekosystemowe zielona infrastruktura,

Abstract: There are ca. 5 000 Family Allotment Gardens in Poland, of which ca. 90% is located in the cities. They play important ecological and socio-educational functions for their users and local society, playing an important role in sustainable development of contemporary cities. Increased interest in urban horticulture and different character of allotment gardens in different countries requires analysis of their functioning in European context. It is the subject of COST Action TU 1201 „Urban Allotment Gardens in European Cities - Future, Challenges and Lessons Learned”- presented in the paper - aiming at broadening knowledge on social and ecological role of allotment gardens and various models of their management. On this background, was presented the state of knowledge about Polish allotments presented in scientific publications from the years 1990 to 2014.

Key words: ecosystem services, green infrastructure, social cohesion, sustainable development, urban horticulture

Funkcje ogrodów działkowych

Ogrody działkowe to integralny element zrównoważonego rozwoju współczesnych miast europejskich, od ponad 200 lat wpisany w ich tradycję. W Polsce pierwsze ogrody działkowe zaczęto tworzyć pod koniec XIX wieku (Pawlikowska-Piechołka A., 2010b). Początkowo ogrody działkowe były zakładane w celu poprawy warunków zdrowotnych i socjalno-bytowych ludności. Później zaczęto dostrzegać ich rolę wypoczynkową i przyrodniczą (Giedych, Poniży 2013; Pawlikowska-Piechołka 2010b; Szkup 2013).

Obecnie ogrody działkowe są postrzegane jako obszary pełniące ważne funkcje społeczne i ekologiczne: są miejscami rekreacji, źródłem żywności, miejscami edukacji ekologicznej i promowania zdrowego stylu życia, mają wpływ na zwiększenie różnorodności biologicznej terenów zieleni miast, są miejscem integracji społecznej (Pawlikowska-Piechołka 2011, Rubino 2007, Van den Berg A.E. i in. 2010). Funkcje te dostrzeżone są także w nowej Ustawie o rodzinnych ogrodach działkowych z dnia 13 grudnia 2013 r. Do licznych i ważnych funkcji, jakie mają one pełnić dla użytkowników i lokalnych społeczności ustawa zalicza:

- zaspokajanie potrzeb społeczeństwa w zakresie wypoczynku i rekreacji, dzięki umożliwieniu prowadzenia upraw ogrodniczych,
- poprawę socjalnych warunków funkcjonowania społeczności lokalnych,
- wyrównanie szans i pomoc dla rodzin i osób w trudnych sytuacjach życiowych,
- integrowanie wielopokoleniowych rodzin, zachowanie zdrowia i aktywności emerytów i rencistów oraz wychowanie dzieci w zdrowych warunkach,
- integrację społeczną osób niepełnosprawnych oraz osób w wieku emerytalnym,
- przywracanie terenów zdegradowanych społeczności i przyrodzie,
- ochronę przyrody i środowiska,
- kształtowanie zdrowego otoczenia człowieka,
- wpływ na poprawę warunków ekologicznych w gminach,
- tworzenie warunków służących udostępnianiu społecznościom lokalnym terenów zieleni.

Coraz częściej o ogrodach działkowych pisze się w kontekście świadczenia przez nie usług ekosystemowych (Barthel S. i in. 2010, Kronenberg 2013):

- podstawowych (siedlisko zwierząt i roślin, korytarze ekologiczne, udział w cyklu biogeochemicznym i hydrologicznym),
- zaopatrujących (dostarczanie produktów ogrodniczych),
- regulacyjnych (regulacja jakości i wymiany powietrza oraz mikroklimatu, redukcja hałasu),

– kulturowych (miejsca rekreacji, wypoczynku, kontaktów społecznych i kontaktu z przyrodą, oddziaływanie dydaktyczno-wychowawcze).

Ogrody działkowe zatem to nie tylko miejsca upraw i wypoczynku, ale przede wszystkim ważny element zielonej infrastruktury miasta, mający istotny wpływ na jakość życia jego mieszkańców.

Cele programu COST 1201

Program COST TU 1201 „Urban Allotment Gardens in European Cities - Future, Challenges and Lessons Learned” jest jednym z działań prowadzonych w ramach Europejskiego Programu Współpracy w Dziedzinie Badań Naukowo-Technicznych (European Cooperation in the Field of Scientific and Technical Research - akronim COST), którego najważniejszym zadaniem jest organizacja wielopłaszczyznowej sieci naukowo-technicznej pomiędzy naukowcami i praktykami z krajów członkowskich.

Realizowany w latach 2012-2016 jest skupiony wokół projektów badawczych finansowanych ze środków poszczególnych krajów. Jego głównym celem jest stworzenie platformy wymiany wiedzy i doświadczeń na temat znaczenia ogrodów działkowych dla zrównoważonego rozwoju miast w Europie z punktu widzenia społecznego, ekologicznego i projektowania urbanistycznego.

Różnorodny charakter ogrodów działkowych działających w poszczególnych krajach wykreował potrzebę analizy ich funkcjonowania w szerszym kontekście europejskim. W rezultacie, poprzez wybrane studia przypadków i pogłębione badania w zakresie polityki i rozwoju miast, socjologii, ekologii i urbanistyki, program ma przyczynić się do rozwoju stanu wiedzy dotyczącej funkcji społecznej i ekologicznej ogrodów działkowych, ich typologii oraz mechanizmów zarządzania ogrodami działkowymi.

Realizacją zadań programu COST TU 1201 zajmują się naukowcy z 23 krajów reprezentujący różne specjalności, m.in. urbaniści, ekolodzy, architekci krajobrazu, architekci, geografowie, ogrodnicy, socjologowie, ekonomiści, prawnicy. Ich prace prowadzone są w 4 grupach roboczych zajmujących się kolejno: polityką miejską i rozwojem miast (Grupa Robocza 1), socjologią (Grupa Robocza 2), ekologią (Grupa Robocza 3) i projektowaniem urbanistycznym (Grupa Robocza 4).

Podstawową platformą współpracy są organizowane dwa razy do roku spotkania grup roboczych. Oprócz tego młodzi naukowcy z krajów członkowskich mogą uczestniczyć tzw. krótkich misjach badawczych oraz szkołach letnich realizowanych w ramach Programu COST 1201.

Cele programu COST TU 1201 wskazują na potrzebę interdyscyplinarnego spojrzenia na ogrody działkowe. Porównanie tematyki i wyników badań w różnych krajach ma na celu przede wszystkim ukazanie złożoności funkcjonowania ogrodów działkowych zarówno pod względem społecznym, jak i

przyrodniczym. Nie bez znaczenia są tu także zagadnienia związane z planowaniem, projektowaniem i zarządzaniem ogrodami działkowymi.

Polskę reprezentują w programie COST TU 1201 trzy zespoły badawcze, w skład których wchodzi naukowcy z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych), Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu) oraz Uniwersytetu Łódzkiego (Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny). Ich przedstawiciele uczestniczą w pracach wszystkich grup roboczych.

Stan wiedzy o ogrodach działkowych w Polsce

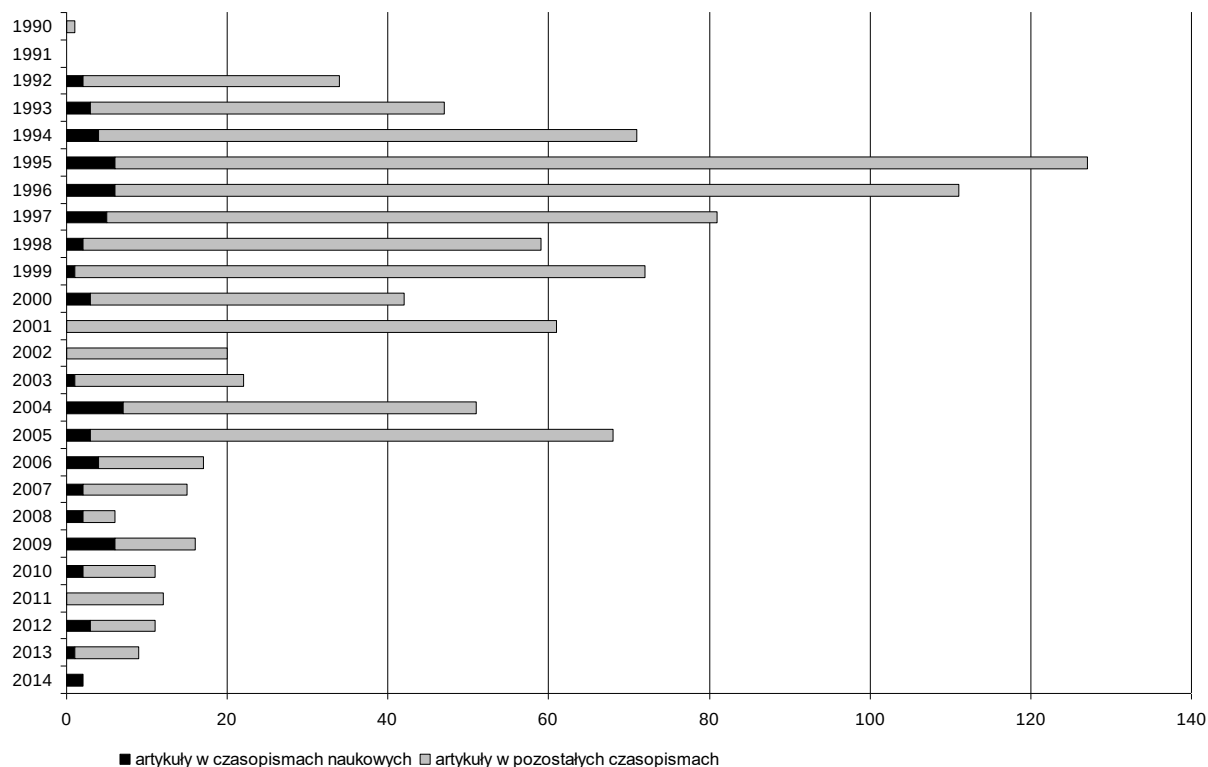
Jak pisze Szkup (2013) początki polskiego piśmiennictwa dotyczącego ogrodów działkowych sięgają początków XX wieku i dotyczą głównie problematyki społeczno-ekonomicznej. Zmieniające się funkcje ogrodów działkowych od socjalno-bytowej, poprzez rekreacyjną do ekologicznej, a także przemiany społeczno-gospodarcze, jakie zaszły w Polsce po 1989 roku, wywołują potrzebę przyjrzenia się badaniom na temat ogrodów działkowych w warunkach gospodarki wolnorynkowej, która nie zawsze sprzyja utrzymaniu i rozwojowi tych terenów w tkance miejskiej.

Według danych zawartych w bazach Biblioteki Nauki (AGRO i BazTech, <http://bibliotekanauki.ceon.pl/>) w ciągu ostatnich 25-ciu lat ukazały się łącznie 963 artykuły, które w tytule lub słowach kluczowych zawierały termin „ogrody działkowe”²⁷. Znakomita większość z nich to artykuły zamieszczone w czasopiśmie popularnych i popularno-naukowych (93,3 %).

Intensywny wzrost zainteresowania problematyką ogrodów działkowych przypadła na lata 1992-1995, w których powstała ponad 1/4 wszystkich artykułów (Ryc.1). Począwszy od 2006 roku liczba artykułów nie przekracza kilkunastu rocznie. To niewiele biorąc pod uwagę, że większość z nich ukazała się w czasopiśmie „Działkowiec”, wydawanym przez Polski Związek Działkowców. Do połowy 2014 roku w „Działkowcu” opublikowano 693 artykuły, w których tytule lub słowach kluczowych pojawił się termin „ogrody działkowe”, (co stanowi 71,7 % wszystkich w/w artykułów opublikowanych w latach 1990-2014). Należy podkreślić, że problematyka artykułów zamieszczonych w „Działkowcu” dotyczyła głównie szeroko rozumianych porad związanych z pielęgnowaniem, uprawą i urządzaniem ogrodów. W analizowanym okresie w „Działkowcu” pojawiały się także artykuły dotyczące m.in.: historii ogrodów działkowych w Polsce (np. Lenkiewicz 1996, Kondracka 1997); ogrodów działkowych w innych krajach Europy i świata (np. Muta 1998, Popielarz 2007); edukacji przyrodniczej i funkcji ekologicznej ogrodów działkowych (np.

²⁷ według stanu na 28 lipca 2014

Paschke 2005, Rembiałkowska 1997); a także zagadnień formalno-prawnych związanych z funkcjonowaniem ogrodów działkowych (np. Kobylińska 2008, Terlecki 2011).

Ryc.1. Udział artykułów naukowych w ogólnej liczbie artykułów zawierających w tytule lub słowach kluczowych termin „ogrody działkowe”, opublikowanych w latach 2000-2014 (opracowano na podstawie bazy Biblioteki Nauki <http://bibliotekanauki.ceon.pl/>)

W artykułach naukowych dominują prace dotyczące zawartości metali ciężkich w glebach i w roślinach uprawianych w ogrodach działkowych. Co za tym idzie wiele uwagi poświęcone jest także zanieczyszczeniu żywności (Tab.1.). To oczywiście bardzo ważne wątki mające wpływ na zdrowie i jakość życia mieszkańców miast. Jednakże jak wspomniano wcześniej, celem programu COST TU1201 jest m.in. poszerzenie wiedzy na temat roli społecznej i ekologicznej ogrodów działkowych oraz na temat różnych modeli zarządzania nimi. Wszystko to ma służyć lepszemu zrozumieniu korzyści, jakie wynikają z funkcjonowania ogrodów działkowych w tkance miejskiej. Analiza tematyki opublikowanych prac badawczych (Tab.1.) pozwala stwierdzić niewielką liczbę prac z zakresu socjologii, ekologii, urbanistyki, architektury krajobrazu czy zarządzania.

Tab.1. Zagadnienia poruszane w artykułach naukowych zawierających w tytule lub słowach kluczowych termin „ogrody działkowe”, opublikowane w latach 1990-2014 (opracowano na podstawie bazy Biblioteki Nauki <http://bibliotekanauki.ceon.pl/>)

Zagadnienia poruszane w artykułach		Autorzy
Jakość środowiska	zawartość metali ciężkich w glebach	Bielicka i in. 2009; Bielińska 2005; Chodak i in. 1995; Ciepał, Palowski 1996; Gambus, Wieczorek 1995; Gontarz, Dmowski 2004a; Gontarz, Dmowski 2004b; Gontarz, Dmowski 2004c; Gworek i in. 1993; Jasiewicz 1994; Jasiewicz i in. 1998; Jaworowska i in. 1997; Kawatko, Chodak 1996; Kubicz 2014; Lipińska, Oprządek 1996; Lipińska i in. 1997; Mikuła, Indeka 1997; Mocek i in. 1995; Moćko, Wacławek 2005; Oleśków 2007; Piotrowska i in. 2007; Szerszeń i in. 1996; Świercz, Sykała 2009; Tyksiński i in. 1995; Wójcik 1997; Zommer-Urbańska i in. 1992
	zawartość azotanów w glebach	Wojtko i in. 2008
	zanieczyszczenia gleb	Bielicka i in. 2009; Bielińska 2005; Bielińska i in. 2006; Chodak i in. 1995; Ciepał, Palowski 1996; Czarnowska i in. 1994; Czarnowska 1995; Gambus, Wieczorek 1995; Gontarz, Dmowski 2004a; Gontarz, Dmowski 2004b; Gontarz, Dmowski 2004c; Gworek i in. 1993; Jagiełło i in. 2003; Jagiełło i in. 2004a, 2004b; Jasiewicz i in. 1998; Jaworowska i in. 1997; Kawatko, Bylicka 2004; Kowalska-Pyłka i in. 1995; Kowalska-Pyłka i in. 1995; Chodak i in. 2004; Lipińska 2000; Lipińska, Oprządek 1996; Lipińska, Oprządek 1999; Oleszczuk, Baran 2005; Oleśków 2007; Świercz, Sykała 2009; Właśniewski, Hajduk 2012; Zommer-Urbańska i in. 1992;
	zanieczyszczenia roślin	Baran i in. 2009; Ciepał, Palowski 1996; Jasiewicz i in. 1998; Kawatko, Chodak 1996; Lipińska, Oprządek 1996; Właśniewski, Hajduk 2012
Uprawa i ochrona roślin	szkodniki roślin	Wiech, Pudłowska 2010;
	choroby roślin	Gołębniak, Wiąz 2008; Kobyłko 1998;
	Kompost	Songin 1994

Bezpieczeństwo żywności	zanieczyszczenie żywności	Chmura i in. 2006; Chodak i in. 2004; Czarnowska i in. 1994, Czarnowska, Gworek 1994; Gambus, Wieczorek 1995; Godzik 1996; Gworek i in. 1993; Jagiełło i in. 2003; Jagiełło i in. 2004a, 2004b; Jasiewicz 1993, Kowalska-Pyłka i in. 1995; Lipińska 2000 Moćko, Wactawek 2005, Szwałec i in. 2006; Zommer-Urbańska i in. 1992
	ryzyko zdrowotne	Kubicz 2014
Różnorodność biologiczna	fauna	Sionek 1996; Tomalka-Sadownik 2009;
	zbiorowiska roślinne	Kutyna, Klera 2006, 2007;
	przyroda, środowisko naturalne	Kurowicki 2014
Ogrody działkowe w strukturze miasta	funkcje społeczne ogrodów działkowych	Pawlikowska-Piechołka 2009a, Pawlikowska-Piechołka 2010a, Pawlikowska-Piechołka 2011
	przekształcenia funkcji ogrodów działkowych	Dyraga 2012; Szczęsny, Kimic 2012; Pawlikowska-Piechołka 2009b
	estetyka ogrodów działkowych	Romanowski 2012
	ochrona i kształtowanie krajobrazu	Myczkowski 1993;
	kształtowanie terenów zieleni	Dyraga 2012, Pawlikowska-Piechołka 2009b, Patoczka 2000
	rozwój zrównoważony	Pawlikowska-Piechołka 2009b, Zubek 1997;
Zagadnienia formalno-prawne	gospodarka nieruchomościami	Cienciata 2013;

Nie oznacza to jednakże, że problematyka ta jest pomijana przez polskich badaczy. Świadczą o tym publikacje zamieszczone w branżowych czasopiśmie popularno-naukowych. Na uwagę zasługują tu dwa tytuły „Zieleń Miejska” i „Przegląd Komunalny”, w których są podejmowane współczesne zagadnienia związane z funkcjonowaniem ogrodów działkowych, w tym m.in. znaczeniem społecznym (Komorowska 2011, Kosmala 2013, Urbański 2006) i ekologicznym ogrodów działkowych (Kronenberg i in. 2013a, Wojtasik 2014); polityką państwa i samorządów terytorialnych w stosunku do ogrodów działkowych (Wycichowska 2013, Giedych, Poniży 2013).

O stopniowym wzroście zainteresowania problematyką ogrodów działkowych wśród polskich badaczy świadczą także ukazujące się w ostatnich kilku latach monografie. Na uwagę zasługuje kilka z nich:

- Tradycja ogrodów działkowych w Polsce (Pawlikowska-Piechołka 2010b),

- Dzieło Działka (Szczurek, Zych, red. 2012),
- Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość (Kosmala, red. 2013),
- Użytkowanie rodzinnych ogródków działkowych (ROD) przez społeczność wielkomiejską: przykład Łodzi (Szczup 2013).

Monografia Pawlikowskiej-Piechotki (2010b), skupia się przede wszystkim na zagadnieniach tradycji ogrodnictwa działkowego. Publikacja przedstawia historię ogrodów działkowych w Europie od końca XVIII wieku do okresu międzywojennego, z uwzględnieniem ich zmieniających się funkcji (wsparcie najuboższych, funkcje wypoczynkowe, gospodarcze, rekreacyjne) oraz tradycję ich funkcjonowania w Polsce od XIX-wiecznego ogrodu „Kąpiele Słoneczne” do 2008 roku²⁸.

„Dzieło-Działka” to publikacja prezentująca wyniki interdyscyplinarnego projektu badawczego (pod tą samą nazwą) realizowanego w latach 2009-2011 przez Muzeum Etnograficzne im. S. Udzieli w Krakowie. Jego celem była analiza i interpretacja funkcjonowania polskich ogrodów działkowych (ich „fenomen”, jak piszą autorzy) na podstawie badań przeprowadzonych przez zespół złożony z antropologów, etnografów, socjologów, kulturoznawców, etnobotaników, historyków sztuki, językoznawców i innych specjalistów²⁹. Podczas badań terenowych analizowano wymiar fizyczny użytkowania ogrodów działkowych (praca fizyczna, relaks), osobisty (prywatna przestrzeń, kontakt z przyrodą w mieście) oraz społeczny (łączność międzypokoleniowa, kontakty towarzyskie).

„Ogrody działkowe w miastach...” to wieloautorska monografia podejmująca problematykę współczesnego funkcjonowania ogrodów działkowych w Polsce³⁰. Jej autorami są zarówno przedstawiciele nauki, jak i praktyki, m.in.: architekci krajobrazu, urbaniści, geografowie, ogrodnicy, ekonomiści. Wśród podejmowanych tematów dominują zagadnienia związane ze stanem i jakością ogrodów działkowych Polsce. Poczesne miejsce zajmuje także problematyka znaczenia ogrodów działkowych w strukturze społecznej i przyrodniczej miasta, a także zagadnienia formalno-prawne funkcjonowania ogrodów. Szczup (2013) w swojej monografii przedstawia bardzo szeroki wachlarz zagadnień dotyczących funkcjonowania łódzkich ogrodów działkowych. Są to m.in. uwarunkowania prawne ich rozwoju, klasyfikacja ogrodów działkowych czy charakterystyka struktury fizycznej ogrodów działkowych (powierzchnia i liczba działek, sposób zagospodarowania, wyposażenie).

²⁸ odrębny rozdział poświęcony został warszawskim ogrodom działkowym

²⁹ badaniami objęto 9 kompleksów ogrodów działkowych Krakowa (6 ROD), Katowic (1 ROD) i Wrocławia (2 ROD). W badaniach uczestniczyło ponad 70 użytkowników działek.

³⁰ przedstawione w monografii badania dotyczą wybranych miast Polski, m.in. Warszawy, Poznania, Krakowa, Szczecina, Gdyni

Istotne miejsce zajmuje także problematyka związana z użytkowaniem ogrodów działkowych, w tym charakterystyka użytkowników działek (wg płci wieku, wykształcenia, warunków i miejsca zamieszkania), sposoby i motywy pozyskiwania działki, sezonowość i częstotliwość użytkowania działek, a także czas powstawania ogrodów działkowych.

Bardzo interesujące są także wyniki badań przeprowadzonych przez Polski Związek Działkowców na temat użytkowników działek, opublikowane w książce p.t. „Kim są polscy działkowcy?”. Badania przeprowadzono w 2011 roku na podstawie danych zawartych w deklaracjach członkowskich oraz informacji zebranych bezpośrednio od członków ROD³¹. Badania miały na celu poznanie aktualnej struktury społecznej działkowców i sposobu użytkowania działek. Jak podkreślają pomysłodawcy badań, miały one na celu udowodnienie, że wizerunek działkowca jest inny od stereotypu kreowanego przez przeciwników ogrodów działkowych. Badania ukazały, że środowisko działkowców jest bardzo zróżnicowane, a działki użytkują wszystkie grupy społeczne, osoby w różnym wieku, z różnym poziomem wykształcenia i statusem majątkowym.

Spośród wymienionych problemów poruszanych w w/w monografiach szczególnie istotne są zagadnienia społeczne i ekologiczne oraz architektoniczno-urbanistyczne i formalno-prawne, wpisują się one bowiem w nurt zainteresowań międzynarodowej społeczności programu COST TU 1201.

Przedstawiony powyżej przegląd polskiego dorobku naukowego dotyczącego ogrodów działkowych wskazuje zarówno na silnie ugruntowane tematy badawcze podejmowane w wielu ośrodkach akademickich (m.in. związane z jakością i zanieczyszczeniem gleb, zanieczyszczeniem żywności), jak i na te, które pojawiły się stosunkowo niedawno i wpisują się w nurt poszukiwań nowego spojrzenia na rolę ogrodów działkowych w miastach - np. dotyczące usług ekosystemowych świadczonych przez nie usług ekosystemowych (Kronenberg i in. 2013b) czy ich nowych funkcji (Łatkowska 2013).

Dla osiągnięcia interdyscyplinarnego podejścia do kształtowania ogrodów działkowych oraz celów zawartych w programie COST, konieczne wydaje się rozwinięcie badań: społecznych (w zakresie oczekiwań różnych grup interesariuszy, a także zjawisk społecznych zachodzących w ogrodach działkowych), ekologicznych (dotyczących roli ogrodów działkowych w kształtowaniu systemu przyrodniczego miast oraz dostarczaniu usług ekosystemowych), urbanistycznych (w zakresie integracji ogrodów działkowych z przestrzenią miejską, ich lokalizacji w strukturze miejskiej, a także w zakresie typologii ogrodów działkowych), zarządzania miastami (w zakresie identyfikacji możliwych in-

³¹ w badaniu wzięło udział 601 075 członków Rodzinnych Ogrodów Działkowych, co stanowi 52,58% członków ROD ogółem w Polsce

strumentów rozwoju miast, które wpływają na kierunki rozwoju ogrodów działkowych).

Wyzwania na przyszłość

Na przestrzeni ostatnich 20 lat zaobserwowano wzrost zainteresowania ogrodnictwem miejskim i ogrodami działkowymi wśród mieszkańców dużych miast europejskich. Te formy zieleni odgrywają ważną rolę w intensywnie rozwijających się ośrodkach miejskich, gdzie systematycznie ubywa terenów zieleni. Ogrody działkowe mogą rekompensować niedobory występujące w zielonej infrastrukturze, zapewniając mieszkańcom miast kontakt z naturą oraz miejsca wypoczynku i rekreacji w otoczeniu zieleni. Pojawia się jednak coraz większe zagrożenie dla ich istnienia ze względu na rosnące zapotrzebowanie na tereny przeznaczane pod nowe inwestycje (budownictwo mieszkaniowe, centra handlowe, kompleksy biurowe). Niezwykle ważne jest więc określenie i przedstawienie władzom miejskim roli, jaką odgrywają ogrody działkowe w zrównoważonym rozwoju i tworzeniu zdrowych, przyjaznych mieszkańcom miast.

Jednym z najistotniejszych wyzwań jest konieczność nowego spojrzenia na ogrody działkowe przez wszystkie grupy interesariuszy: nie tylko przez władze, ale także przez użytkowników działek i zarządców ogrodów działkowych, jak i pozostałych mieszkańców miasta.

W chwili obecnej te trzy zasadnicze grupy mają rozbieżne stanowiska i stosunek do ogrodów działkowych (Wycichowska 2013). Ogrody działkowe często stanowią zamknięte enklawy niedostępne dla osób z zewnątrz, przez co nie są powszechnie akceptowane przez pozostałych mieszkańców miast. Dla władz miasta ogrody działkowe stanowią najczęściej rezerwę pod rozwój innych funkcji użytkowych. Można więc zadać następujące pytanie: czy i komu są potrzebne ogrody działkowe w miastach? Żeby znaleźć satysfakcjonującą odpowiedź na to pytanie trzeba umieć zbudować odpowiednie argumenty oparte na solidnych fundamentach naukowych. W tym kontekście ważne jest zwrócenie uwagi na korzyści społeczne, ekologiczne i ekonomiczne, jakie wynikać mogą z istnienia ogrodów działkowych.

Kolejnym wyzwaniem jest brak dostatecznej liczby porównywalnych danych na temat ogrodów działkowych w Polsce. Uniemożliwia to np. określenie skali badanych zjawisk. Problemem staje się także to, że podobne badania są prowadzone różnymi metodami. Przykładem może być chociażby zastosowanie różnych metod klasyfikacji ogrodów działkowych. Według badań prowadzonych przez Krajową Radę Polskiego Związku Działkowców (2011) kryterium podziału wynikało ze sposobu użytkowania ogrodów – wyróżniono tu działki rekreacyjne, działki uprawowe i rekreacyjno-uprawowe. Według Kujawskiej (2012) kryterium klasyfikacji ogrodów działkowych była ich fizjonomia.

Autorka wyróżniła działki rekreacyjne, rekreacyjno-ozdobne, ozdobne, ozdobno-produkcyjne i produkcyjne. Zupełnie inne kryteria zastosował Szkup (2013), który dokonał klasyfikacji ogrodów działkowych według ich położenia w strukturze miasta, okresu powstania, wielkości i otoczenia ogrodów działkowych.

Ważnym zagadnieniem, które będzie wymagało badań w niedalekiej przyszłości, będą skutki wprowadzenia w życie nowej ustawy o ogrodach działkowych. Ustawa z dnia 13 grudnia 2013 r. przynosi szereg zmian w dotychczasowych zasadach ich funkcjonowania. Przede wszystkim umożliwia swobodne tworzenie stowarzyszeń ogrodowych, co może prowadzić do pojawienia się nowych modeli zarządzania ogrodami działkowymi i być może nowych form ogrodów. Nowe są także zasady zakładania i likwidowania ogrodów działkowych. W związku z wejściem w życie ustawy, wiele ogrodów działkowych położonych na obszarach nieobjętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego może być przekształconych na inne funkcje. Jak do tej pory skala tego zjawiska nie jest w pełni rozpoznana.

Jak już wspomniano, celem program COST TU 1201 jest stworzenie wielopłaszczyznowej sieci współpracy pomiędzy naukowcami z różnych krajów zajmujących się problematyką ogrodów działkowych. Nie mniej istotnym aspektem jest także wymiana wiedzy i doświadczeń pomiędzy różnymi ośrodkami badawczymi w kraju. Współpraca pomiędzy naukowcami reprezentującymi Polskę w Programie COST TU 1201 już przyniosła owoce w postaci wspólnych publikacji a także wystąpień na konferencjach krajowych i zagranicznych. Dalsze działania powinny zmierzać w kierunku określenia zakresu niezbędnych badań, które poprawią stan wiedzy o funkcjonowaniu ogrodów działkowych w Polsce w świetle doświadczeń europejskich.

Literatura

- Baran S., Wójcikowska-Kapusta A., Żukowska G., 2009: Zawartość miedzi i cynku w marchwi z ogrodów działkowych położonych na obszarach o różnym wpływie zanieczyszczeń miejskich i przemysłowych, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 541(1), s. 23-29;
- Barthel S. Folke C., Colding J., 2010: Social-ecological memory in urban gardens – Retaining the capacity for management of ecosystem services, *Global Environmental Change* 20, s. 255-256;
- Bielicka A., Ryłko E., Bojanowska I., 2009: Zawartość pierwiastków metalicznych w glebach i warzywach z ogrodów działkowych Gdańska i okolic, *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* 40, s. 209-216;
- Bielinska E.J., Baran S., Futa B., 2006: Wpływ ryzosfery na aktywność enzymatyczną gleb ogródków działkowych z terenów zurbanizowanych, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 515, s.15-22;

Bielińska E.J., 2005: Ocena stanu środowiska glebowego ogrodów działkowych z terenów o różnym oddziaływaniu antropopresji poprzez badanie fotofataz, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 505, s. 51-58;

Bogda A., Karczewska A., Grenda A., Kargol J., Tiszler D., 2000: Metale ciężkie w glebach i roślinach wybranych ogródków działkowych miasta Wrocławia, objętych powodzią 1997 roku, *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* 18, s.427-437

Chmura K., Dmowski Z., Nowak L., Gontarz B., 2006: Fitoakumulacja pierwiastków śladowych w wybranych warzywach z ogrodów działkowych Wrocławia, *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie. Inżynieria Środowiska* 27, s. 87-95;

Chodak T., Kaszubkiewicz J., Rusek A., 2004: Zawartość metali ciężkich i benzo[a]pirenu na obszarach szczególnej ochrony gminy Wrocław i powiatu wrocławskiego, *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu* 85, s. 29-42;

Chodak T., Szafraniec L., Kabala C., 1995: Metale ciężkie w glebach i warzywach ogrodów działkowych Wrocławia, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 418(1), s. 291-297

Cienciata A., 2013: Wybrane problemy geodezyjno-prawne w gospodarce nieruchomościami zajętych pod rodzinne ogrody działkowe, *Przegląd Geodezyjny* 85(8), s. 10-14;

Ciepał R., Palowski B., 1996: Heavy metals in the soil and vegetables from allotments polluted by industrial emissions, *Acta Biologica Silesiana* 28, s. 36-47;

Czarnowska K., 1995: Gleby w środowisku miejskim, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 418(1), s. 11-115;

Czarnowska K., Gworek B., 1994: Pierwiastki śladowe w warzywach liściowych i owocach z ogrodów działkowych dzielnicy Warszawa-Mokotów, *Roczniki Gleboznawcze* 45(1-2), s. 37-43;

Czarnowska K., Gworek B., Szafraniec A., 1994: akumulacja metali ciężkich w glebach i warzywach korzeniowych z ogrodów działkowych dzielnicy Warszawa Mokotów, *Roczniki Gleboznawcze* 45(1-2), s. 45-54

Dyraga A., 2012: Kierunki przekształceń przemysłowych terenów zieleni urządzonej w Katowicach, *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Architektura* 51, s. 107-115

Gambus F., Wieczorek J., 1995: Metale ciężkie w glebach i warzywach z krakowskich ogrodów działkowych, *Acta Agraria et Silvestria. Series Agraria* 33, s. 45-59

Giedych R., Poniży L., 2013: Ogrody działkowe jako przedmiot polityki przestrzennej i ekologicznej miast na przykładzie Warszawy i Poznania, *Przegląd Komunalny* 8, 48-53;

Godzik B. 1996: Co się dzieje na krakowskich działkach, *Aura* Nr 9, s.28-30

- Gołębniak B., Wiąz P., 2008: Rdza gruszy (*Gymnosporangium sabinae*) – problem w ogrodach działkowych i przydomowych, *Progress in Plant Protection* 48 (2), s. 454-457.
- Gontarz B., Dmowski Z., 2004a: Ocena zawartości niektórych mikroelementów w warzywach z wybranych ogrodów działkowych Wrocławia. Cz I Zawartość miedzi, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 502 (2), s. 761-767
- Gontarz B., Dmowski Z., 2004b: Ocena zawartości niektórych mikroelementów w warzywach z wybranych ogrodów działkowych Wrocławia. Cz II Zawartość cynku, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 502(2), s. 769-774
- Gontarz B., Dmowski Z., 2004c: Ocena zawartości niektórych mikroelementów w warzywach z wybranych ogrodów działkowych Wrocławia. Cz III Zawartość niklu, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 502(2), s. 775- 779
- Gworek B., Czarnowska K., Szafranek A., 1993: Nikiel i chrom w glebach i warzywach z warszawskich ogrodów działkowych, *Człowiek i Środowisko* 5, s.73-77
- Jagiełło A., Bożym M., Wacławek W., 2003: Zawartość Cd, Cu, Pb, Zn i N-NO₃ w anatomicznych częściach warzyw z ogrodów działkowych w Brzegu (woj. opolskie), *Roczniki Gleboznawcze* 54(4), s. 83-89
- Jagiełło A., Bożym M., Wacławek W., 2004a: Rozmieszczenie zanieczyszczeń w anatomicznych częściach warzyw pochodzących z ogrodów działkowych Nysy. Cz. I. Azotany[V] i kwas L-askorbinowy, *Bromatologia i Chemia Toksykologiczna* 37(4), s. 329-333
- Jagiełło A., Bożym M., Wacławek W., 2004b: Rozmieszczenie zanieczyszczeń w anatomicznych częściach warzyw pochodzących z ogrodów działkowych Nysy. Cz. II. Metale ciężkie i kwas L-askorbinowy, *Bromatologia i Chemia Toksykologiczna* 37(4), s. 335-339
- Jasiewicz C., 1992: Zawartość kadmu w warzywach z ogrodów działkowych, *Aura* Nr3, s.22-23
- Jasiewicz C., 1993: Skażenia niklem warzyw ogrodów działkowych, *Aura* Nr1, s.16-20
- Jasiewicz C., 1994: Zawartość miedzi w warzywach z ogrodów działkowych Krakowa, *Aura* Nr3, s.23-24
- Jasiewicz C., Sendor R., Buczek J., 1998: zawartość metali ciężkich w warzywach uprawianych w ogrodach działkowych Sosnowca, *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu* 27, s.117-123
- Jaworowska M., Jasiewicz C., Gorczyca A., 1997: Wpływ zanieczyszczenia metalami ciężkimi gleb ogrodów działkowych Śląska na aktywność mikroorganizmów owadobójczych, *Progress in Plant Protection* 37(2), s. 276-278,
- Kawałko D., Bylicka A., 2004: Zawartość mikroelementów w glebach ogródków działkowych na terenie Olesnicy, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 502(2), s. 847-851

Kawałko D., Chodak T., 1996: Zawartość niektórych metali ciężkich w glebach i warzywach ogrodów działkowych Wrocławia, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 434(2), s. 949-954

Kobylińska M., 2008: Czy ogrody działkowe są likwidowane?, *Działkowiec* 5, s.37-38;

Kobyłko T., 1998: Zimowanie wirusa mozaiki pomidora [ToMV] w bylinach ozdobnych ogrodu, *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie* 57(2), s.693-696;

Komorowska A., 2013: Ogrody działkowe, *Zieleń Miejska* 8, 14-15;

Kondracka M., 1997: Obchody jubileuszu stulecia ogrodów działkowych w Polsce, *Działkowiec* 8, s.4-5;

Kosmala M. (red.) 2013b: Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość, *Wyd. Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Toruń*, ss. 182;

Kosmala M., 2013a: Parki alternatywą dla działek?, *Zieleń Miejska* 8, s57-60;

Kowalska-Pyłka H., Koł A., Wierciński J., Kurska K., Wałkuska G., Cybulski W., 1995: Zawartość ołowiu, kadmu, miedzi i cynku w warzywach, owocach agrestu oraz glebie ogrodów działkowych Lublina, *Roczniki Państwowego Zakładu Higieny* 46(1), s. 3-12

Krajowa Rada Polskiego Związku Działkowców 2011: Kim są polscy działkowcy? : badanie wykonane przez Krajową Radę Polskiego Związku Działkowców przy współudziale okręgowych zarządów PZD i zarządów ROD, *Wyd. Krajowa Rada Polskiego Związku Działkowców, Warszawa*, ss.75

Kronenberg J., Bergier T., Lisicki P., 2013a: Usługi ekosystemów w praktyce a ogrody działkowe, *Przegląd Komunalny* 8, s.53-56;

Kronenberg J., Bergier T., Lisicki P., 2013b: Usługi ekosystemów w praktyce a ogrody działkowe, w: Kosmala M. (red), *Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość*, *Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Toruń*, s.159-168;

Kubicz J., 2014: Ocena ryzyka zdrowotnego ogrodów działkowych Wrocławia, *Ekonomia i Środowisko* 1, s. 154-163

Kujawska M.: 2009: O roślinach na działce, „Dzieło Działka” Projekt badawczy Muzeum Etnograficznego w Krakowie <http://dzielodzialka.eu/wp-content/uploads/2009/04/Ogolnie%20o%20roslinach%20na%20dzialce.pdf> (dostęp 28.07.2014)

Kurowicki J., 2009:Ogród, ogródki działkowe i środowisko, *Humanistyka i Przyrodoznawstwo* 15, s. 271-285

Kutyna I, Klera M., 2006: Zbiorowiska roślinne wieloletnich odłogów przylegających do ogrodów działkowych w Dębnie Lubuskim, *Folia Universitas Agriculturae Stetinensis. Agricultura* 101, s. 199-213

Kutyna I, Klera M., 2007: Zbiorowiska roślinne ogrodów działkowych w Dębnie Lubuskim i Będgoszczy, *Folia Universitas Agriculturae Stetinensis. Agricultura. Alimentaria, Zootechnica* 2, s. 75-93

Latkowska M., 2013: Ogrody działkowe – miejsca zielonej terapii, w: w: Kosmala M. (red), *Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość*, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Toruń, s.169-176;

Lenkiewicz W., 1996: Ogrody działkowe II Rzeczypospolitej, *Działkowiec* 3, s.37;

Lipińska J., 200: Wpływ wybranych właściwości gleby na zawartość metali ciężkich w warzywach, *Zeszyty Naukowe. Seria Rolnictwo. Akademia Podlaska* 57, s.151-158

Lipińska J., Oprządek K., 1996: Ocena zawartości metali w warzywach siedleckich ogrodów działkowych, *Roczniki Państwowego Zakładu Higieny* 47(2), s. 211-216

Lipińska J., Oprządek K., 1999: Pierwiastki śladowe w glebach ogrodów działkowych Siedlec, *Zeszyty Naukowe. Seria Rolnictwo. Akademia Podlaska* 56, s.89-98

Lipińska J., Oprządek K., Syrocka K., 1997: Porównanie zawartości metali ciężkich w warzywach z siedleckich ogrodów działkowych, *Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej. Technologia i Chemia Spożywcza* 57, s. 105-121

Mikuła W., Indeka L. 1997: Heavy metals in allotment garden close to an oil refinery in Płock, *Water, Air and Soil Pollution* 96 (1-4), s.61-71

Mocek A., Owczarzak W., Tyksiński W., Kaczmarek W., 1995: Metale ciężkie w glebach ogrodów działkowych Polkowic, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 418(1), s. 299-304

Moćko a., Wacławawek W., 2005: Ocena zawartości metali ciężkich oraz azotanów [III] i [V] w wybranych gatunkach warzyw ogrodów działkowych miasta Ozimek, *Bromatologia i Chemia Toksykologiczna* 38(1), s.41-46

Muta H., 1998: Japońskie ogrody działkowe, *Działkowiec* 11, s.24025;

Myczkowski Z., 1993: Ogrody działkowe a ochrona i kształtowanie krajobrazu, *Aura* Nr 1, s.27-28

Oleszczuk P., Baran S., 2005: Zawartość wielopierścieniowych węglowodorów aromatycznych w glebach ogródków działkowych podlegających zróżnicowanemu wpływom antropogenicznym, *Roczniki Gleboznawcze* 56(3-4), s. 67-77

Oleśków B., 2007: Ocena stopnia zanieczyszczenia gleb metalami ciężkimi ogródków działkowych okolic Wrocławia, *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* 31, s. 121-125

Paszke P., 2005: Dzieci w ogrodach działkowych Europy, *Działkowiec* 2, s.66-67;

Patoczka P., 2000: Dobre i złe myśli na ogródkach działkowych, *Aura* Nr 6, s. 9-10

Pawlak J. 2013: Ogrody działkowe w polityce przestrzennej Warszawy w: Kosmala M. (red), Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Toruń, s.35-44;

Pawlikowska-Piechołka A. 2009b: Ogrody działkowe w rozwoju zrównoważonym współczesnego miasta, Problemy Ekologii 13 (2), s. 106-109

Pawlikowska Piechołka A., 2009a: Ogrody działkowe w przestrzeni miasta. Cz.1., Archivolta 3(43), s. 80-82

Pawlikowska Piechołka A., 2010a: Ogrody działkowe w przestrzeni miasta. Cz.2., Archivolta 1(45), s. 84-87

Pawlikowska Piechołka A., 2010b: Tradycja ogrodów działkowych w Polsce, Wyd. Novae Res, Gdynia, ss. 104;

Pawlikowska-Piechołka A. 2011. Active recreation space for all: Family gardens in Poland. Studies in Physical Culture and Tourism, 18 (4), s. 351-360.

Piotrowska A., Koper J., Dąbkowska-Naskręt H., 2007: Wpływ zwiększonej zawartości metali ciężkich na aktywność wybranych oksydoreduktaz gleb aglomeracji miejskiej, Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych 32, s. 130-134

Popielarz M., 2007: Ogrody działkowe w Danii, Działkowiec 1, s.44-45;

Romanowski H., 2012: Uwagi o architekturze ogrodów działkowych, Czasopismo Techniczne 6-A, Z.19(109), s. 277-282

Rubino A. 2007: The allotment gardens of the Ile de France: a tool for social development, Journal of Mediterranean Ecology 8, s.67-75;

Sionek R. 1996: Badania nad występowaniem ślimaków nagich (Gastropoda: Stylommatophora) w ogrodach działkowych miasta Rzeszowa, Progress in Plant Protection 36(2), s.26-29

Songin W., 1994: Produkcja kompostu koprolitowego w ogrodzie przydomowym i działkowym, Postępy Nauk Rolniczych 41(1), s. 145-151

Szczęśny M., Kimic K., 2012: Możliwości adaptacji terenów ogrodów działkowych na obiekty ogólnodostępne na przykładzie ROD przy Kanale Goćławskim w Warszawie. Czasopismo Techniczne 8-A Z. 30, Rok 109, s. 179-185

Szczurek M., Zych M. (red.): 2012, Dzieło Działka Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, ss. 390

Szerszeń L., Kabala C., Musiał P., 1996: Metale ciężkie w glebach ogrodów działkowych w Sosnowcu, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych 943-954;

Szkup R., 2013: Użytkowanie rodzinnych ogrodów działkowych (ROD) przez społeczność wielkomiejską. Przykład Łodzi, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss.246

Szwalec A., Mundała P., Telk M. , Machański P., 2006: Ocena zawartości Cd, Pb, Zn, Cr w wybranych warzywach korzeniowych uprawianych w ogrodach

działkowych Skawiny i Jasła, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie. Inżynieria Środowiska 27, s.97-106

Świercz A., Sykała E., 2009: Charakterystyka jakości gleb ogrodów działkowych w Kielcach, Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych 40, 103-111

Terlecki T., 2011: Prawa działkowca w razie likwidacji ogrodu, Działkowiec 3, s.34;

Tomalka-Sadownik A., 2009: Skład gatunkowy, sukces rozrodczy i preferencje siedliskowe batrachofauny na terenie Rodzinnych Ogrodów Działkowych w Wałbrzychu, Przegląd Przyrodniczy, 20(1-2), s. 113-117

Tyksiński W., Mocek A., Owczarzak W., Roszyk J., 1995: Metale ciężkie w warzywach i owocach ogrodów działkowych w Polkowicach, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych 418(1), s. 395-312

Urbański P., 2013: Ogrody działkowe - niezliczony potencjał zieleni w miastach, Przegląd Komunalny 8, s. 35-36;

Ustawa z dnia 13 grudnia 2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych, Dz.U. 2014 r. poz.40;

Van den Berg A.E., Winum-Westra M., de Vries S., van Dillen S., 2010: Allotment gardening and health: a comparative survey among allotment gardeners and their neighbors without an allotment, Environmental Health 9, s74-96;

Wiech K., Pudłowska I., 2010: Zwalczanie biologiczne w ogrodach działkowych w Polsce, Progress in Plant Protection 50(3), s. 1074-1079;

Właśniewski S., Hajduk E., 2012: Akumulacja kadmu w glebach i wybranych warzywach uprawianych w ogrodach działkowych Rzeszowa, Roczniki Gleboznawcze 63(1), s. 55-60

Wojtasik B., 2014: Rodzinne ogrody działkowe, Zielen Miejska 1, s.14-16;

Wołejko E., Dec D., Piekut J., Kubicka H., Żylińska B., Matusiewicz M., 2008: Zawartość azotanów (V) i (III) w wybranych warzywach uprawianych w ogródkach działkowych, Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych 35-36, s. 260-264

Wójcik J., 1997: Ołów i kadm w glebach i roślinach wałbrzyskich ogródków działkowych, Roczniki Gleboznawcze 48(3), s. 63-73;

Wycichowska B., 2013: Przesądzona zmiana polityki państwa w zakresie ogrodnictwa działkowego, Przegląd Komunalny nr 8, s.44-48;

Zommer-Urbańska S., Topolewski P., Wojciech P., Świsłowska A., 1992: Badanie zawartości pierwiastków szkodliwych dla zdrowia w wybranych warzywach i owocach uprawianych na terenie ogródków działkowych i w ogrodnictwie w Inowrocławiu, Bromatologia i Chemia Toksykologiczna 25(2), s. 185-191

Zubek S., 1997: Jak zrobić coś nie robiąc nic, Aura Nr 6, s.13

Maciej Aleksandrowicz, Janina Dućko, Joanna Ćwik, Zbigniew Gerasik, Kamila Kopiś, Anna Kubuj, Izabela Myszka-Stąpór

Ekspert: **dr hab. Barbara Szulczewska**

Koncepcja zmian w ogrodzie im. Gen. Józefa Sowińskiego w Warszawie

Streszczenie: Praca nad koncepcją zmian ogrodu działkowego im. Gen. Józefa Sowińskiego skupiła się na wypracowaniu takich rozwiązań, które pozwolą temu niewielkiemu ogrodowi stać się atrakcyjnym terenem zieleni. Ma on być otwarty dla okolicznej społeczności i funkcjonować jako park, miejsce wypoczynku, przestrzeń społeczna. Zakłada się organizowanie zajęć dla dzieci i młodzieży szkolnej. Edukacyjne nawiązania odnosić się mają do wartości przyrodniczych i historycznych. Planowane zmiany przestrzenne dotyczą przebudowy ogrodzenia, bram i alejek. Przewidywane jest również wygospodarowanie przestrzeni do wspólnotowego użytkowania.

Słowa kluczowe: Ogrody działkowe, ścieżki edukacyjne, przestrzeń wspólnotowa.

Abstract: Actions taken over the conception of changing the Gen. Józef Sowiński allotment gardens in Warsaw focused on finding solutions that will allow this small garden to become an interesting green area. It will be opened for local society and it will function as a park, a place of rest and a public space. There will be organised activities for children and adolescents. Educational references are to relate to environmental and historical values. Proposed changes concern rebuilding of the fence, gates and alleys. Creating a public place for local community is also planned.

Key words: Allotment gardens, educational path, community space

Wstęp

Ogrody działkowe są elementem zakwalifikowanym do systemu terenów zieleni miejskiej (Szumański 2005). Idea, dla której powstawały pierwsze ogrody działkowe na początku XX wieku, kazała oddać robotnikom ziemię do uprawy w celu poprawy ich bytu. Trudne warunki życia w mieście, brak przestrzeni wspólnej dla rodziny, oderwanie od ziemi to problemy z którymi zmierzyć się miał ogród działkowy (Kuropatwińska 1928). Ogrody działkowe rozumiane były jako remedium na problemy nowego, robotniczego społeczeństwa w rozwijających się przemysłowo miastach. Powstawały na przedmieściach i na terenach dotąd wyłączonych z tkanki miejskiej. Polskie ogrodnictwo działkowe rozwijało się przez cały wiek XX. Według danych Polskiego Związku Działkowców obecnie w Polsce funkcjonuje 5000 ROD (Rodzinny Ogród Działkowy) z 966 tysiącami pojedynczych działek, które zajmują obszar około 44 tysięcy hektarów. Ich działalność reguluje Ustawa o Rodzinnych Ogrodach

Działkowych oraz Regulamin ogrodów działkowych. Wraz z rozbudową miast tereny ogrodów znalazły się w ich centrach i stały się tym samym często dyskutowanym elementem tkanki miejskiej. Rozważa się potrzebę ich utrzymywania, możliwość przeniesienia lub przekształcenia tak, aby te tereny oddać większości np.: przekształcając je w parki. Dyskutowana jest również trudna estetyka działek (Długozima 2010, Patoczka 2013). Ogrody działkowe są tematem rozważań naukowców różnych dziedzin (Sulima 2000, Gawryszewska 2006, Pawlikowska-Piechołka 2010, Zych 2012). Debata publiczna nad przyszłością ogrodów działkowych trwa.

Rys historyczny i charakterystyka ogrodu

Ogród im. Gen. Józefa Sowińskiego to jeden z najstarszych warszawskich ogrodów. Utworzony został na terenie fortu Wola w 1936 roku z inicjatywy Aleksandry Piłsudskiej. Fort był częścią umocnień miasta – Twierdzy Warszawa - stanowiących zaporę militarną wybudowaną pod koniec XIX wieku i zlikwidowaną w latach 20. XX wieku. W pierwszym okresie funkcjonowania działkowcy gospodarowali takim arealem, jaki uznali za potrzebny dla ich rodzin i uprawiali tam głównie warzywa³²³³. Odbudowany po zniszczeniach II wojny światowej teren podzielony został na około 5 arowe działki. W kolejnych latach inwestowano w drogi, ogrodzenie, instalację wodną i budynek świetlicy. Ogród był kilkakrotnie nagradzany w konkursach organizowanych przez Polski Związek Działkowców, co było efektem dobrego gospodarowania zarządu i zaangażowania działkowców (informacja ze strony internetowej ogrodu). ROD im. Gen. Józefa Sowińskiego znajduje się w granicach dzielnicy Wola przy ulicy Olbrachta (Ryc.1).

Ryc.1. Położenie ROD im. Józefa Sowińskiego

³² Informacja zamieszczona na stronie internetowej ogrodu:
<http://www.rodsowinskiego.pl/o-nas/historia.html>.

Sąsiaduje z osiedlami w wielorodzinnej zabudowie. Są tu osiedla wieżowców z lat 70. XX wieku i nowe, budowane po 2010 roku. Położony jest między ruchliwymi drogami Woli i Bemowa – ulicami Górczewską, Wolską i Powstańców Śląskich, przy czym nie w ich bezpośrednim sąsiedztwie.

Teren o powierzchni 4,17 ha jest ogrodzony, prowadzą do niego dwie bramy wejściowe a wytyczone drogi dzielą ogród i nadają mu strukturę. W północno zachodniej części, na wzniesieniu zachowanym we fragmencie wału obronnego, pojedyncze ogrody budowane są tarasowo (Ryc.2). Sąsiadują one ze zbiornikiem wodnym, który jest pozostałością fortecznej fosy (Ryc.3).

Ryc.2. Tarasowy układ ogrodu na wzniesieniu

W ogrodzie funkcjonują 84 działki, wielkości od 400 do 500 m², wyposażone w media i uporządkowane. Nie ma tu działek zaniedbanych i zdewastowanych (informację tą przekazała zespołowi opracowującemu koncepcję Pani Janina Dutko, wiceprezes ogrodu).

Na terenie ogrodu działa świetlica – dom działkowca oraz budynek gospodarczy i toalety. Zatrudniony jest też gospodarz, który otwiera bramy i udziela informacji działkowcom i spacerowiczom. Ogród ma stronę internetową, na której można poznać jego historię oraz przeczytać bieżące informacje z jego działalności, ma również fanpage na Facebooku.

Ogród im. Gen. Józefa Sowińskiego jest charakterystyczny ze względu na wartości historyczne, rzeźbę terenu oraz wielkość działek.

Ryc.3. Zejście do fosy

Opracowanie programu działań

Zespół w składzie: Maciej Aleksandrowicz, Janina Dutko, Joanna Ćwik, Zbigniew Gerasik, Kamila Kopiś, Anna Kubuj, Izabela Myszk-Stąpór konsultowany przez Barbarę Szulczewską opracował koncepcję i program wprowadzenia zmian w ROD im. Gen. Józefa Sowińskiego.

W pierwszej kolejności określono potencjalnych użytkowników ogrodu:

- dzierżawcy działek, ich rodziny i przyjaciele
- spacerowicze – mieszkańcy okolicznych osiedli
- uczniowie okolicznych szkół i przedszkoli

Członkowie zespołu uznali, że warto aby ogród otworzył się dla lokalnej społeczności – mieszkańców pobliskich blokowisk oraz uczniów okolicznych szkół i przedszkoli. Otwarcie stało się motywem wszystkich planowanych działań.

Następnie przeprowadzono analizy, które pozwoliły zdefiniować słabe strony oraz określić szanse i perspektywy rozwoju ogrodu.

Słabe strony i problemy

Kradzieże odnotowywane w ogrodzie są problemem, który wywołuje niechęć działkowców przed jego otwarciem. Użytkownicy działek jako problem zgłaszają sąsiedztwo dzikich działek i tam upatrują zagrożeń związanych z włamaniami. Dzikie działki nie zostały całkowicie zlikwidowane. Korzystają z nich głównie osoby wykluczone społecznie. Kłopotem jest też stopień degradacji tych działek, nieład, zaniedbanie i ogólne wrażenie, jakie wywołują. Mimo granicy tych dwóch różnych przestrzeni w działkowcach rodzi się obawa łącznego postrzegania ich ogrodów i zdewastowanych dzikich działek, negatywnie wpływających na wizerunek ROD.

Za problem uznano również zanieczyszczenie fosi, która pełna odpadów i śmieci jest kłopotem a mogłaby być jedną z większych atrakcji w tym terenie. Z historii ogrodu zamieszczonej na stronie internetowej dowiedzieć się można, że ten fragment fosi pozostawiono ze względu na potrzebę nawadniania nowopowstałych ogrodów. Był on już oczyszczany z nagromadzonych odpadów. Potrzeba ponownego oczyszczenia wynika raczej z wartości estetycznych niż użytkowych a nasilenie zanieczyszczenia działkowcy odnotowują każdej wiosny.

Kolejnym problemem jest niechęć podporządkowania się działkowców wspólnym zasadom oraz niepewna sytuacja prawna ogrodów działkowych i, co za tym idzie, lęk przed odebraniem działek. Niepokoje przed niepewną przyszłością powodują małe zainwestowanie w ogrody co nie wpływa pozytywnie na ich estetykę.

Za problem uznano również kiepski stan infrastruktury i, co ważne z perspektywy idei otwarcia ogrodu, niewielką przestrzeń wspólną. W ogrodzie trudno będzie wygospodarować miejsce spotkań. Drogi i alejki są tak wąskie, że trudno tu planować ustawienie ławek dla spacerowiczów (Ryc.4).

Szanse

Zespół opracowujący koncepcję uznał, że szansą dla ogrodów działkowych jest powołanie zespołu do spraw ogrodów PZD i M.st. Warszawy oraz monitoring miejski dla zachowania bezpieczeństwa.

Za szanse uznano również planowaną w najbliższej przyszłości budowę osiedla w zabudowie wielorodzinnej w miejscu dzikich działek. Działkowcy uznali, że całkowite ich zlikwidowanie jest dla nich najkorzystniejsze ponieważ w ten sposób ograniczone zostaną kradzieże i jednocześnie zdewastowany teren zostanie uporządkowany a mieszkańców nowego osiedla cieszyć będzie sąsiedztwo terenu zieleni.

Działkowcy szans na rozwój upatrują w możliwości uzyskania dotacji celowej gminnej, z której finansowane będą działania przestrzenne polegające na

uporządkowaniu terenu, poprawie jego wizerunku i przeprowadzeniu remontów i modernizacji.

Ryc.4. Aleja główna ROD im Józefa Sowińskiego

Idea i motto działań

Ideę otwarcia ogrodu powiązano z jego historią i lokalizacją. Za konieczne uznano oczyszczenie fosy i urządzenie wzdłuż niej ścieżki spacerowej połączonej z ogrodowymi alejkami. Tym samym ogród zyska możliwość wprowadzenia w przestrzeń znaków i symboli odwołujących się do wartości historycznych związanych z dawną, militarną funkcją terenu. Takie działanie może stanowić motto dla lekcji historii czy zabaw terenowych dla uczniów.

Edukacyjne zaangażowanie może być również związane z lekcjami przyrody, warsztatami czy szkoleniami ogrodniczymi. Z tym działaniem związane są plany oddania jednej lub dwóch działek dla potrzeb utworzenia przestrzeni wspólnotowej. Otwarta działka to planowany „poligon” warsztatów, lekcji i szkoleń ogrodniczych.

Poprawa wizerunku ogrodu wiąże się z remontem infrastruktury drogowej, odnowieniem budynku świetlicy i przygotowaniem placu przy świetlicy (Ryc.5)

co, przez stworzenie odpowiedniej przestrzeni, pozwoli prowadzić różne działania integrujące społeczność działkowców i społeczność lokalną.

Ryc.5. Plac przed wejściem do świetlicy

Zespół określił również typy działek, które zdefiniował jako ogródki mające charakter:

- dekoracyjny, wyposażone w elementy dekoracyjne, rośliny ozdobne, rabaty i kompozycje;
- dekoracyjno-rekreacyjny wypełnione przez rośliny ozdobne, duży trawnik, grill, leżaki;
- użytkowy, w których dominują drzewa i krzewy owocowe, warzywa, zioła, rabaty użytkowe, tunele foliowe, mini szklarnie.

Taka typologia pozwoli na opracowanie scenariusza edukacyjnych spotkań i trasy spacerów.

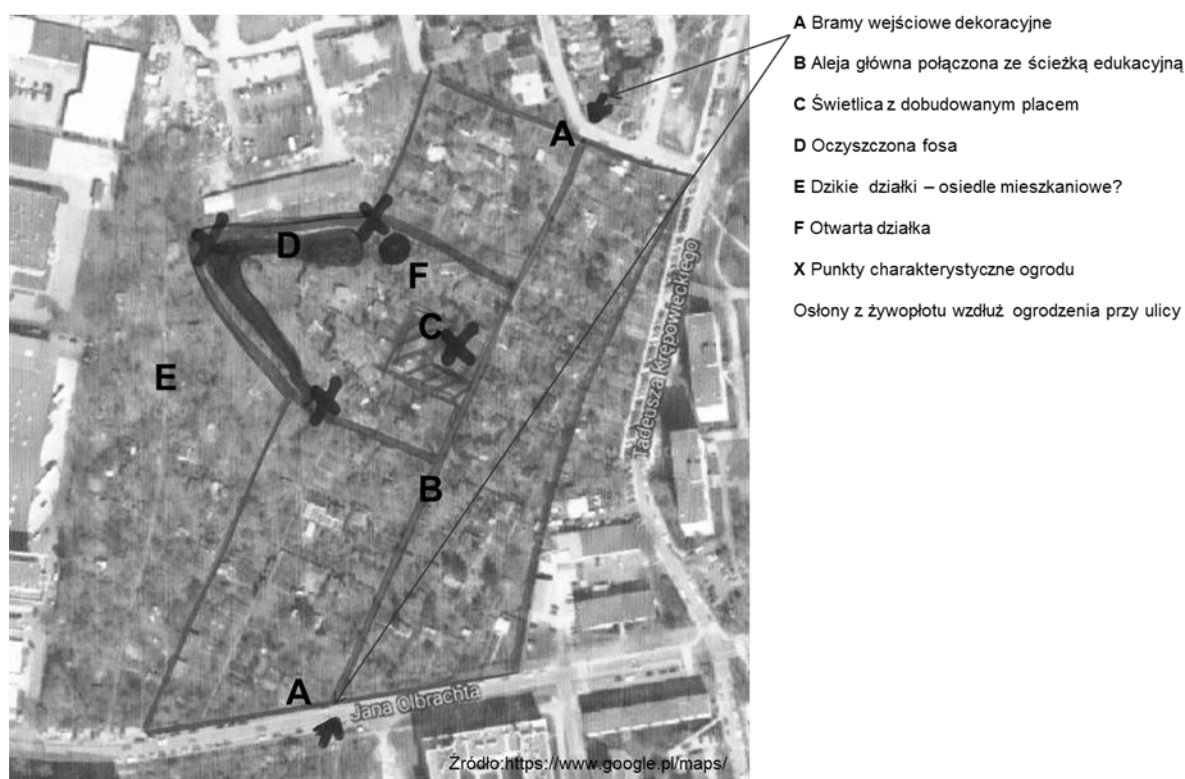
Planowane działania przestrzenne

Zespół postanowił, że w pierwszej kolejności należy opracować rozwiązania i zmiany przestrzenne (Ryc.6). Jako istotne dla poprawy wizerunku ogrodu uznano działanie polegające na estetyzacji ogrodzeń przez nasadzenia żywopłotów. Uznano, że ogród musi być zabezpieczony ogrodzeniem, które

będzie stanowiło ochronę i osłonę a najlepiej w tej sytuacji sprawdzi się zimozielony żywopłot. Wymiana obu bram wprowadzających na teren ogrodu również jest konieczna. Stwierdzono, że brama, jako element mówiący o otwarciu, powinna być zaakcentowana wartościami estetycznymi, przez co zwraca uwagę i może zachęcać do odwiedzenia ogrodu. Podobne efekty mają przynieść działania związane z remontem i modernizacją dróg oraz z poprowadzeniem instalacji oświetlenia i monitoringu, co poprawi bezpieczeństwo w ogrodzie.

Ze względu na planowane otwarcie ogrodu dla lokalnej społeczności przewidywana jest konieczność doposażenia przestrzeni w kosze na odpady i odchody zwierzęce. Uznano również, że w związku z otwarciem ogrodu warto wypracować wytyczne odnoszące się do estetyki działek, altanek i domków i tak podjąć próbę zdefiniowania charakteru ogrodów.

Postanowiono również o wprowadzeniu elementów charakterystycznych notujących znaczenia związane z historią tej przestrzeni, które będą motywami w planowanych tu zajęciach edukacyjnych.

Ryc.6. Plan wprowadzenia zmian przestrzennych

Działania na rzecz społeczności lokalnej

Postanowione działania związane z koniecznością otwarcia ogrodu to:

- wydłużenie godzin otwarcia ogrodów;
- wytyczenie trasy zwiedzania przez połączenie alejek ogrodowych z wybudowaną trasą wzdłuż fosy;
- poprowadzenie ścieżki edukacyjnej związanej z historią miejsca;

Dalsze działania odwołują się do projektu „otwarta działka” i polegają na:

- przeznaczeniu jednej lub dwóch działek do użytku przedszkoli i szkół;
- wprowadzenie podziału otwartej działki na mniejsze ogródki;
- opracowanie harmonogramu spotkań otwartej działki.

Postanowiono również o prowadzeniu spotkań edukacyjnych dla dorosłych. W tym celu organizowane będą w świetlicy ogrodowej zajęcia tematyczne dotyczące edukacji ogrodniczej i ekologicznej.

Działania proekologiczne

Uznano, że zgodnie z nowymi trendami w ogrodnictwie warto zwrócić uwagę na aspekty, które wiążą się z ochroną przyrody, możliwe do realizacji przez:

- ogrodzenie umożliwiające migrację zwierząt;
- zarybienie oczyszczonej fosy;
- rezygnację z uprawy roślin inwazyjnych;
- opracowanie zaleceń do kompostowania i gromadzenia wody deszczowej;
- uświadamianie o zagrożeniu związanym z paleniem odpadów.

Działania promocyjne

Jednocześnie uznano, że ważne jest prowadzenie działań promujących ogrodnictwo działkowe, np.:

- konkurs na najpiękniejszy ogród;
- kiermasze plonów działkowych - owoce, warzywa, kwiaty.

Każde z postanowionych działań powinno być reklamowane i promowane lokalnie i na portalach społecznościowych.

Finansowanie działań

Zespół ustalił również listę potencjalnych źródeł finansowania postanowionych działań:

- stowarzyszenie PZD;
- składki członków;
- partycypacja Działkowców i Stowarzyszenia w kosztach inwestycyjnych;
- dochody ze sprzedaży plonów;
- dotacje celowe;
- darowizny;
- sponsoring.

Konkluzje

Podsumowując rozważania o przyszłości ROD im. Gen. Józefa Sowińskiego w Warszawie podkreślić należy konieczność otwarcia ogrodu i integrację z lokalną społecznością, która opierać się ma na wartościach historycznych zapi-

sanych w tej przestrzeni oraz wartościach edukacyjnych wynikających z gospodarowania ogrodem. Otwarcie ogrodu wymaga zaangażowania ekonomicznego i społecznego, wprowadzenia zmian przestrzennych oraz organizacji wydarzeń promujących ogrodnictwo działkowe. Otwarty ogród działkowy stanie się miejscem, które odwiedzają mieszkańcy okolicznych osiedli i dzieci z pobliskich szkół i przedszkoli.

Literatura

- Długożima A., 2012: *Wzornictwo ogrodów działkowych*; [w:] Rylke J. (red.) *Wzornictwo ogrodowe 4/2012*, Wydawnictwo Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, s.51 - 68
- Gawryszewska B. J., 2006: *Historia i struktura ogrodu rodzinnego*; Wydawnictwo SGGW, Warszawa
- Historia; <http://www.rodsowinskiego.pl/o-nas/historia.html>, dostępne 20.04.2014
- Kuropatwińska M., 1928: *Ogrody działkowe a kultura miast*, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa
- Myszka-Stapór I., 2014: *Elementy ogrodowe. Ich forma, funkcja i znaczenie*; Wydruk pracy doktorskiej, Biblioteka Główna SGGW, Warszawa
- Patoczka P., 2012: *mała architektura we wnętrzach krajobrazu*; Wydawnictwo Politechnika Krakowska, Kraków
- Pawlikowska-Piechołka A., 2010: *Tradycja ogrodów działkowych w Polsce*; Novae Res-Wydawnictwo Innowacyjne, Gdynia.
- Regulamin Rodzinnego Ogrodu Działkowego, Załącznik nr 1 do uchwały KRPZD nr 2/XVIII/2014 z dnia 21 lutego 2014r, wersja online, <http://pzd.pl/regulamin.html>, dostępne 21.02.2014
- Sulima R., 2000: *Antropologia codzienności*; Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Szumański M., 2005: *Strukturalizacja terenów zieleni*; Wydawnictwo SGGW, Warszawa
- USTAWA z dnia 13 grudnia 2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych, Dz.U.2014r. poz.40, wersja online: [http:// www.sejm.gov.pl/](http://www.sejm.gov.pl/), dostępne 21.02.2014
- Zych M., 2012: *Kilka arów, cały świat. O poznawaniu ogródków działkowych*; [w:] *Dzieło działka*, praca zbiorowa, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli, Kraków, s. 16 - 53

Koło Naukowe Polityki Regionalnej funkcjonujące przy Katedrze Gospodarki Przestrzennej Wydziału Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie: **Gabriela Alibożek**, gospodarka przestrzenna, III rok, I stopień; **Joanna Ślipczuk**, gospodarka przestrzenna, I rok, I stopień, **Tomasz Fic**, gospodarka przestrzenna, II rok, II stopień, **Agata Kuła**, gospodarka przestrzenna, II rok, II stopień, **Wojciech Kamiński**, gospodarka przestrzenna, II rok, II stopień, **Filip Paruzel**, gospodarka przestrzenna, I rok, I stopień, **Anna Jędrzejko**, gospodarka przestrzenna, II rok, II stopień

Studenckie Koło Naukowe „Arboris” funkcjonujące przy Zakładzie Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki: **Iwona Kluza**, architektura krajobrazu, III rok, I stopień, **Albert Rejman**, architektura krajobrazu, III rok, I stopień

Przyszłość ogrodów działkowych w miastach w ujęciu ekonomiczno-planistycznym na przykładzie krakowskiego ROD "Nad Dłubnią"

The future of allotment gardens in terms of economic and planning issues on the example of ROD "Nad Dłubnią" in Cracow

Streszczenie: Współcześnie użytkowanie ogródków działkowych w miastach przechodzi stopniową transformację – zmienia się ich funkcja i sposób zagospodarowania. W związku z tym krystalizacji ulega wiele koncepcji i rozwiązań umożliwiających adaptację ogródka działkowego w tkance współczesnego miasta. W obliczu zmian, które niewątpliwie w najbliższej przyszłości odmienią obraz idei miejskiego ogrodnictwa w Polsce, warto przeanalizować zagadnienia, które wymagają interwencji. Jest oczywiste, iż uwarunkowania ekonomiczne odgrywają istotną rolę w gospodarowaniu zasobami ziemi. Rozbieżność interesów miasta i użytkowników działek prowadzi do licznych konfliktów. Trzeba zatem dokonać oceny korzyści, które użytkowanie działek niesie dla miasta oraz jego mieszkańców. Jest to element, którego nie może zabraknąć podczas podejmowania decyzji o przyszłości ogrodów działkowych.

Jednym z najbardziej widocznych problemów korespondującym z funkcjonowaniem działek w strukturze miast jest ich izolacja przestrzenna. Wynika ona z braku możliwości korzystania z tego obszaru przez osoby niebędące użytkownikami. Wobec tego warto zadać pytanie: czy użytkowanie działek nie jest swoistą formą zawłaszczenia przestrzeni miasta? A jeśli tak, to w jaki sposób przeprowadzić proces ich scalenia z systemem miejskich przestrzeni ogólnodostępnych? Jednym z najbardziej interesujących wariantów wartych przytoczenia jest stworzenie przestrzeni wspólnych wewnątrz ROD-ów oraz ich upublicznienie poprzez otwarcie dla mieszkańców.

Podsumowując, przyszłość ogrodów działkowych w polskich miastach uzależniona jest od wielu czynników i wymaga współpracy wszystkich interesariuszy. Ignorancja wobec przemian może doprowadzić do niekontrolowanych przekształceń tej cennej

części tkanki miasta, jaką są ogrody działkowe, a w efekcie nawet do ich upadku. Dlatego należy podjąć natychmiastowe działania na rzecz ich ochrony i wypracowania nowego modelu funkcjonowania.

Słowa kluczowe: ogrody działkowe, gospodarowanie przestrzenią, korzyści ekonomiczne, dochody z działki, upublicznienie, współnotowanie, uwłaszczenie, nowy model zarządzania ogrodami działkowymi, trendy rozwoju

Abstract: Recently the exploitation of allotment gardens in polish cities has been the object of rapid transformation - the form of land-use and its function has changed. There are many solutions proposed by town-planners and spatial economists. The common idea is based on unification of allotment gardens with cities' structure. In the future polish cities will be forced to deal with changes of urban gardening conception. Therefore the deep analysis of existing issues are required. Thanks to them city authorities will be able to indicate the areas of intervention. It cannot be missed to mention about unwanted influence of uncontrolled changes in this important green parts of the city which can be even the reason of their collapse. Thus, immediate actions are needed to protect allotment gardens in polish cities and to work out and implement new management style.

Key words: allotment gardens, spatial management, economic benefits, public gardens, community gardens, enfranchisement, new model of managing allotment gardens, urban farming, development trends

Korzyści ekonomiczne z działki (Wojciech Kamiński)

Na początku współczesnych dyskusji na temat celowości istnienia ogrodów działkowych i ich kształtu warto zadać sobie pytanie do czego służyły one pierwotnie. W XIX wieku, a więc w czasie ich zakładania, miały one za zadanie wykarmienie biedniejszej części społeczeństwa. Możemy więc powiedzieć, że głównym motywem ich powstawania była produkcja żywności. Władze wspierające ten proces widziały w ich działalności remedium na ubożenie społeczeństwa, ale też był to sposób rządzących na niezadowolenie mieszkańców z poziomu życia. Wychodząc od tych założeń kolejnym pytaniem powinno być, jaki kształt powinny przybrać teraz. Jedną z idei, która staje się coraz popularniejsza w Polsce jest *urban farming*. Przez to pojęcie możemy rozumieć uprawę ziemi w mieście, często wykorzystując do tego płaskie dachy budynków oraz niewielkie, niezabudowane parcele. Obserwując coraz większe znaczenie tej aktywności mieszkańców w krajach Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych warto podkreślić, iż Polska ma podstawy do rozwoju tego rodzaju rolnictwa. Są to właśnie istniejące już ogródki działkowe. Być może współcześnie znaczenie dla portfela właściciela nie jest aż tak duże. Warto się jednak zastanowić jaką wartość mogą osiągać pożytki uzyskiwane z ogródka wykorzystywanego w ten pierwotny sposób, czyli rolniczo. Zakładając, iż przeciętna działka ma powierzchnię ok. 400m². Taki obszar mógłby zostać wykorzystany do produkcji owoców, warzyw, a także pod

uprawę kwiatów. Na działce tej wielkości zmieściłaby się również mała pasieka. Dzięki takiemu rozplanowaniu możliwe jest uzyskanie ok.1590zł rocznie. Oczywiście kwota ta wcale nie musi służyć utrzymaniu właściciela. Możliwe jest, by była wydatkowana na bieżące utrzymanie działki i jej ciągłe udoskonalanie.

Doradztwo dla działkowców (Albert Rejman)

Dobłą formą wsparcia działkowców mogłoby być udzielanie profesjonalnych porad przez architektów krajobrazu, ogrodników i innych specjalistów na zasadzie umowy zlecenia zawieranej pomiędzy ekspertem a zarządem konkretnego ogrodu działkowego. Istnieje uzasadniona potrzeba doradztwa motywowana takimi względami jak: problem z złym stanem zagospodarowania działek, wątpliwy stan roślin, łączenie roślin o różnych wymaganiach na jednej rabacie, nieestetyczny dobór elementów zagospodarowania, czy nieprawidłowo rozwiązane kwestie bezpieczeństwa na terenach wspólnego użytku. Istotnym jest również problem harmonii poszczególnych działek względem siebie.

Potencjalny zakres doradztwa architekta krajobrazu mógłby sprowadzać się m.in. do: doboru roślinności i rozwiązań technicznych, polecenia sposobów i technologii uprawy, rad w zakresie gospodarki wodnej i nawadniania, czy aspektów pielęgnacji roślin (sadzenie, nawożenie, cięcie, zwalczanie chorób itp.). Ważnym punktem porad mogłyby być zagadnienia dotyczące poprawy jakości gleby, harmonizacji założenia, czy kompleksowego projektu zagospodarowania działki. Architekt krajobrazu mógłby wprowadzić działkowców w tajniki zrównoważonego rozwoju, miejskich farm, ogrodnictwa wspólnotowego, czy innych nowinek w tym obszarze tematycznym.

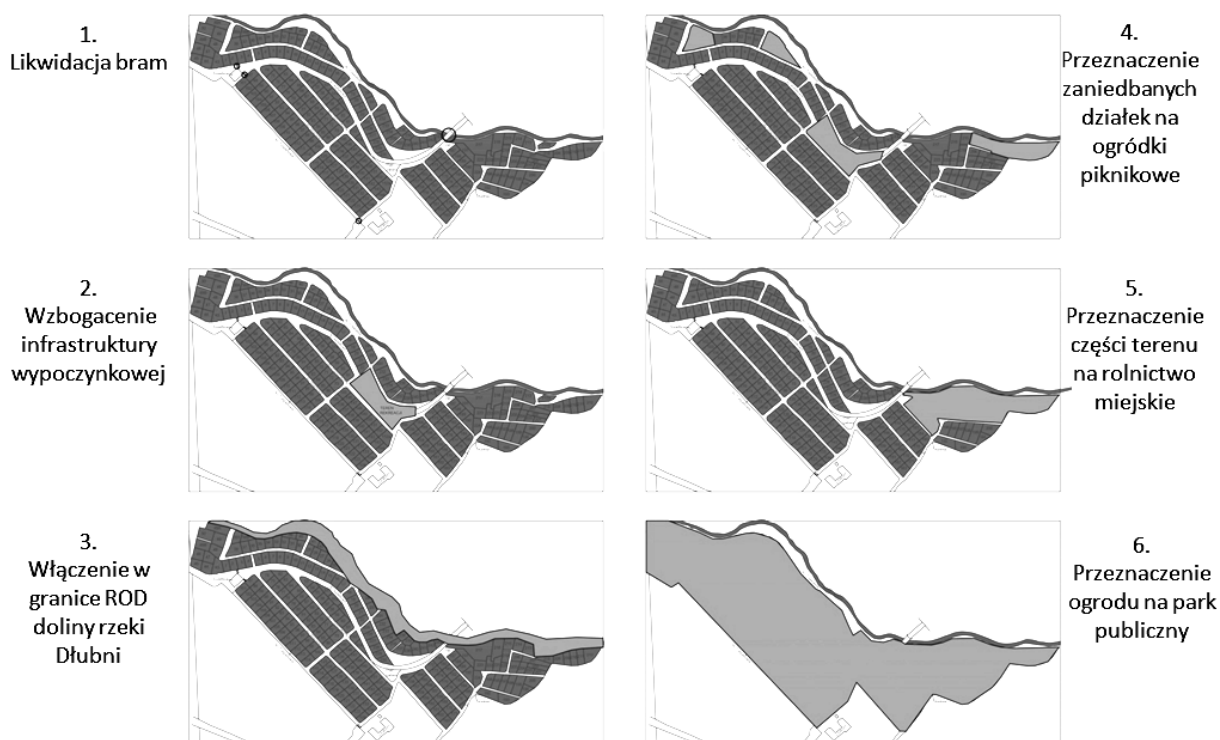
Konfliktogenność ogrodów działkowych (Filip Paruzel)

Bezspornie ogrody działkowe stały się w ostatnich latach tematem sporów, który dzieli różne grupy interesariuszy. Przeważnie uczestnicy debat, w zależności od potrzeby, widzą tylko jedną stronę medalu. Jako zalety utrzymania ogrodów działkowych często pojawiają się takie argumenty jak możliwość integracji danej społeczności, „odpoczęcia” od miasta, pozyskania własnych plonów czy realizacji pasji. Przeciwnicy ogrodów działkowych nie rzadko motywują swoją postawę niedokładnie sprecyzowanymi regulacjami prawnymi, brakiem możliwości uzyskania korzyści finansowych dla działkowców i miasta, czy po prostu zajmowaniem terenu, na którym mógłby znaleźć się np. tak potrzebny parking. Najczęściej jedna, jak i druga strona mają rację, jednak żadna nie chce ustąpić ze swojego stanowiska. Najważniejsze w dojściu do porozumienia są negocjacje i zaakceptowanie odmiennego, ale zwykle racjonalnego punktu widzenia. Należy postawić pewne pytania i sta-

rać się na nie adekwatnie odpowiedzieć. Jak przekształcić regulacje prawne, aby ogrody działkowe mogły zarabiać same na siebie? Czy i w jakim zakresie otworzyć ogrody działkowe dla innych użytkowników, np. mieszkańców? Jak prowadzić dialog, aby dojść do konsensusu między działkowcami a władzami miasta, działkowcami i mieszkańcami, czy wreszcie między samymi działkowcami? Często odpowiednio poprowadzony dialog i umiejętność zaakceptowania kontrargumentów są kluczem do porozumienia, do którego w ostatnich czasach coraz ciężiej jest dojść.

Warianty upublicznienia ogrodów działkowych (Iwona Kluza)

Istnieje kilka wariantów upublicznienia ogrodów działkowych. Zostaną one omówione na przykładzie Rodzinnego Ogrodu Działkowego „Nad Dłubnią”, położonego w Nowej Hucie w Krakowie.

Ryc.1. Warianty upublicznienia ROD „Nad Dłubnią”

Pierwszym sposobem upublicznienia ogrodu działkowego może być likwidacja bram i pozostawienie otwartego ogrodu przez całą dobę. Drugi sposób opierałby się na wzbogaceniu infrastruktury wypoczynkowej poprzez wydzielanie przestrzeni wspólnej przeznaczonej na ten cel. Trzecia propozycja zawiera włączenie rzeki Dłubni w obszar ogrodu działkowego i zagospodarowanie na przestrzeń wspólną jej brzegów. Kolejnym rozwiązaniem może być również przeznaczenie zaniedbanych, czy też opuszczonych działek na ogródki piknikowe. Część terenu można również przeznaczyć na rolnictwo miejskie. Ostatnia propozycja to przekształcenie całości ogrodu w ogólnodostępny

park, jest to jednak rozwiązanie skrajne i wymagające szczególnego przemyslenia. Wydaje się, że rozwiązaniem najchętniej przyjętym przez działkowców mogłoby być wzbogacenie infrastruktury wypoczynkowej, wykorzystanie brzegu Dłubni, czy też przeznaczenie zaniedbanych przestrzeni na ogródki piknikowe.

Uwłaszczenie ogrodów działkowych (Anna Jędrzejko)

W ostatnim czasie wiele kontrowersji budzi kwestia uwłaszczenia ogrodów działkowych. Uwłaszczenie to oznacza, iż każdy działkowicz stanie się pełnoprawnym właścicielem ziemi, którą uprawia. Każdy będzie mógł kupić swój kawałek ziemi, uzyskując do niego tytuł prawny. Każdy będzie też odprowadzał od tego gruntu podatek. Jest to zapewne marzenie większości działkowiczów, jednak przede wszystkim należy przeanalizować konsekwencje takiego działania.

Przyjmując średnią wielkość działki 300m², przykładowe ceny ogrodu działkowego mogłyby kształtować się następująco (dane wygenerowane na podstawie przykładowych cen działki rolnej w Krakowie):

- centrum: 300 zł/m² cena 1 działki: 90 000 zł
- strefa mieszkaniowa: 250 zł/m² cena 1 działki: 75 000 zł
- strefa podmiejska: 150 zł/m² cena 1 działki: 45 000 zł

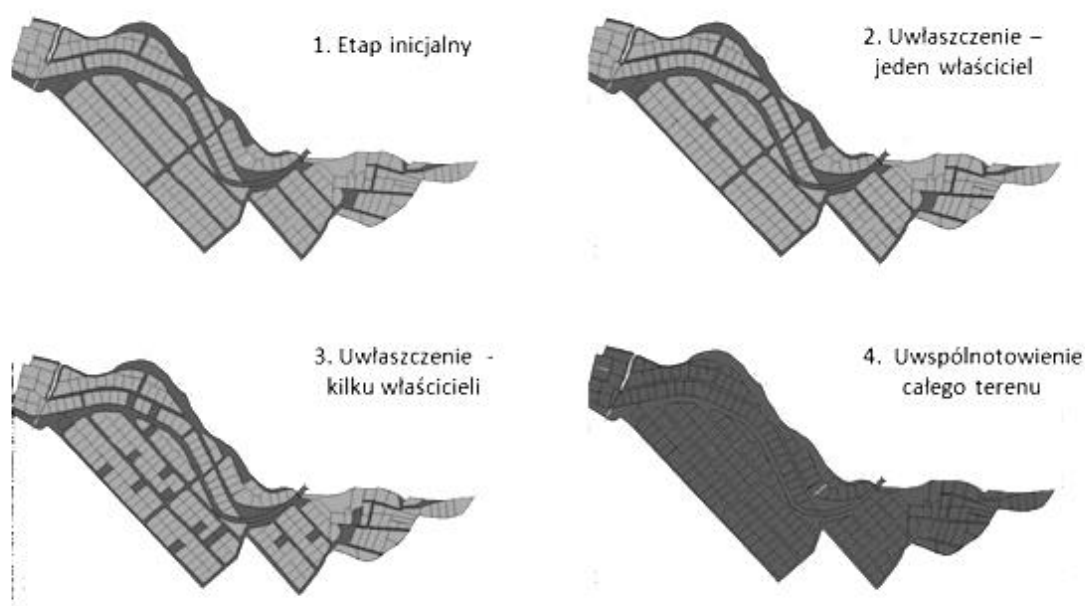
Co by to oznaczało? Gdy działkowicz stanie się właścicielem działki, będzie miał mocniejsze prawo do dysponowania nią. Nie będzie bowiem żadnej organizacji, która by zarządzała ogrodami i narzucała pewne ograniczenia. Działkowicz sam mógłby decydować o własnym ogródku i o tym, co z nim zrobić. Jednak działki od nich może odkupić miasto, zwłaszcza te położone w centrum. Istnieje bowiem wiele obszarów ogrodów działkowych, których zagospodarowanie byłoby korzystne dla miasta. Po odzyskaniu do nich prawa, przekształcono by je pod inwestycje celu publicznego. Biorąc też pod uwagę fakt bardzo niskiej ceny działki (w strefie podmiejskiej ceny mogłyby być o połowę niższe niż w centrum), prawdopodobne może stać się ich wykupienie przez dewelopera, który złączy je i zabuduje. Ogrody działkowe położone są na bardzo atrakcyjnych dla deweloperów terenach. Ryzyko wykupienia jest więc tutaj ogromne.

Wobec powyższych scenariuszy należałoby się zastanowić nad odpowiednimi regulacjami, które byłyby niezbędne do utrzymania ogrodów działkowych w miastach. W przeciwnym razie mogłoby dojść do niekontrolowanego obrotu ogrodami, a ich uwłaszczenie i urynkwienie oznaczałoby ich likwidację.

Uwspółnotowanie ogródków działkowych (Agata Kuła)

Jednym z rozwiązań mogących zaradzić pojawiającym się dylematom wykupu i zabudowy działek przez deweloperów na skutek uwłaszczenia ich przez

działkowców oraz z tym związanym samym zarządzaniem ogrodami, jest propozycja wspólnotowania ogrodów działkowych. Pomysł ten opiera się na idei wspólnoty mieszkaniowej. Wyodrębnienie się wspólnoty w rodzinnym ogrodzie działkowym miałoby przede wszystkim na celu stworzenie nowej jakości zarządzania ogrodem poprzez wyjście spod nadzoru Polskiego Związku Działkowców i równoczesnemu zawiązaniu bliższych relacji pomiędzy działkowcami, dzięki możliwości samostanowienia o wspólnocie, jej funkcjonowaniu, zarządzaniu ogrodem, jego finansowaniu i ostatecznym „wyglądzie”. Oczywiście, by nie doprowadzić do powrotu powyższych obaw i dylematów, czy pojawienia się szeregu kolejnych, konieczne byłyby odpowiednie uregulowania prawne. Najlepszym rozwiązaniem mogłaby okazać się ustawa o wspólnocie działkowców lub ustawa o własności rodzinnych ogrodów działkowych na wzór ustawy o własności lokali z dnia 24 czerwca 1995r. definiującej i regulującej działanie wspólnot mieszkaniowych.

Ryc.2. Warianty wspólnotowania rodzinnego ogrodu działkowego na przykładzie ROD „Nad Dłubnią” w Krakowie

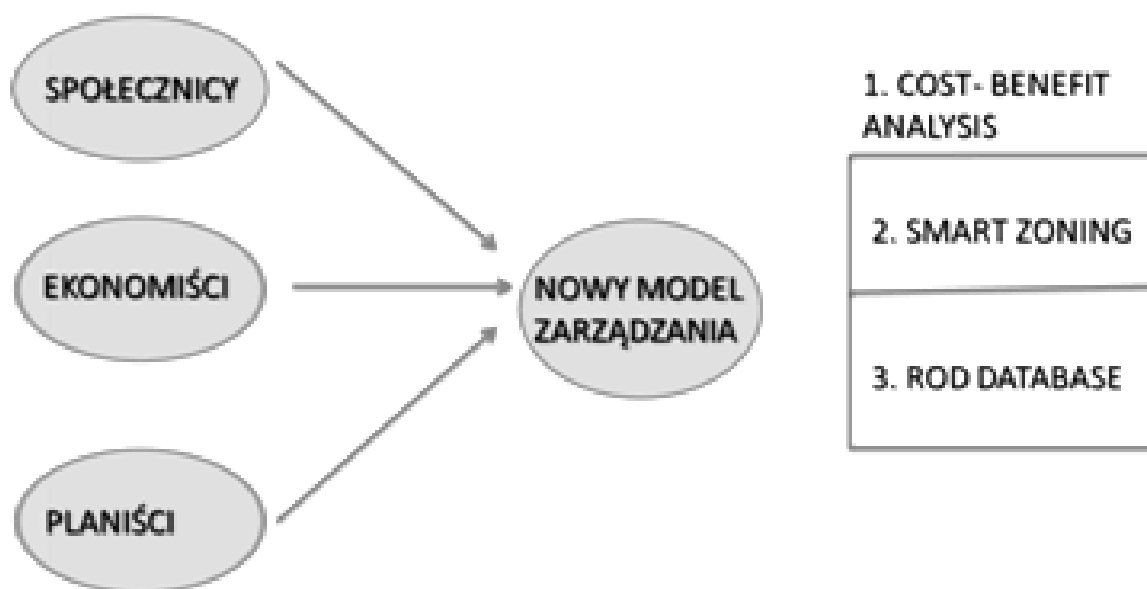
Samo powstanie wspólnoty rodzinnego ogrodu działkowego nastąpiłoby, z mocy prawa, w momencie wyodrębnienia się pierwszej działki, tj. jej uwłaszczenia. Przyjmując, iż celem uwłaszczenia byłoby zaistnienie wspólnoty, można przedstawić kolejne etapy wspólnotowania całego ogrodu. Zostały one graficznie zaprezentowane na przykładzie ROD-u „Nad Dłubnią” na Ryc.2. Po etapie inicjalnym (1), kiedy cały ROD jest pod zarządem Polskiego Związku Działkowców, dochodzi do pierwszego uwłaszczenia (2) – wykupu od PZD

działki. Następnie wspólnota powiększa się – uwłaszczenie przez kilku właścicieli (3), aż dochodzi do kompletnego uwłaszczenia ROD-u (4) i tym samym do uwspólnotowienia całego ogrodu.

W proponowanej idei uwspólnotowienia jest nadzieja na lepsze, rozwojowe zarządzanie ogrodem, poprawę stanu technicznego całego ROD-u oraz estetyczne wzbogacenie, zarówno samych działek, jak i terenów wspólnych, co wynikałoby z większego zaangażowania działkowców w opiekę nad obszarem, który formalnie do nich należy, na który mieliby istotny, a przede wszystkim decyzyjny wpływ.

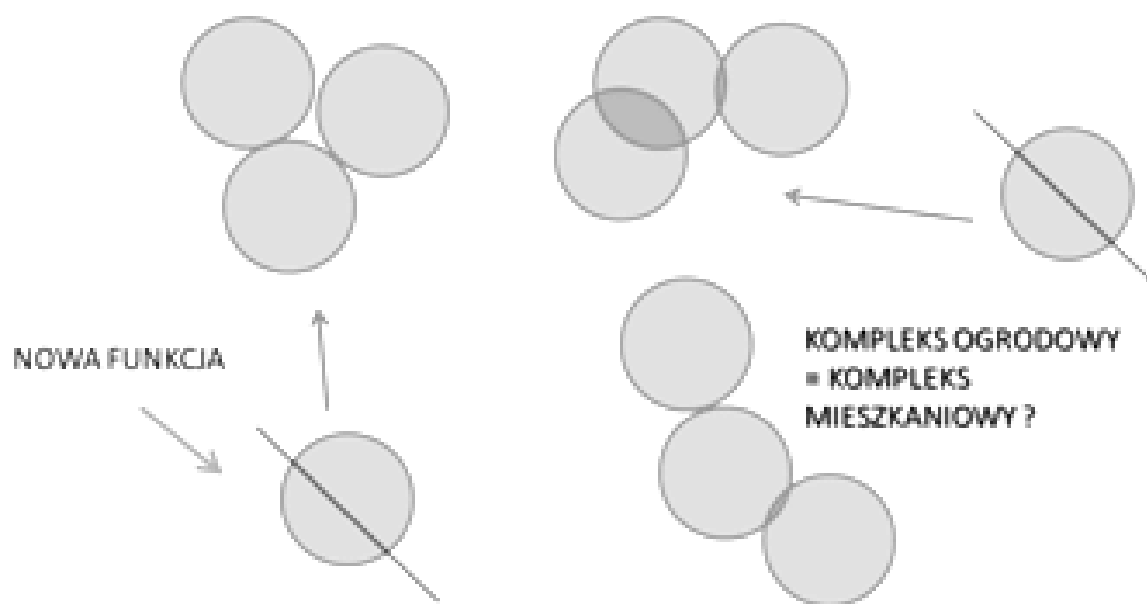
Model zarządzania ogrodami działkowymi (Gabriela Alibożek)

Stworzony nowy model zarządzania ogrodami działkowymi w Polsce jest odpowiedzią na wciąż burzliwe rozmowy pomiędzy zwolennikami, a przeciwnikami zajęcia przestrzeni miejskiej przez ogrody działkowe. Model stanowi formę kompromisu, wymagającą przyjęcia pewnych założeń, które w obecnej sytuacji formalno-prawnej konstytuującej funkcjonowanie ROD nie mają możliwości powodzenia. Nie jest to jednoznaczne rozwiązanie na dotychczasowe problemy w ROD, a jedynie punkt wyjścia do dalszego dialogu na temat owej przestrzeni – koniecznego z perspektywy ostatnich wydarzeń.

Ryc.3. Schemat nowego modelu zarządzania ROD

STREFY OGRODOWE

Ryc.4. Łączenie stref o tym samym przeznaczeniu na przykładzie ogrodów działkowych

Model zakłada zaistnienie dialogu, pomiędzy ekonomistami (naturalni przeciwnicy), społecznikami (naturalni zwolennicy), a planistami (neutralni wykonawcy), który mógłby zaowocować powstaniem nowego modelu zarządzania ROD, pozwalającego na wdrożenie pewnych wariantów:

a) **cost-benefit analysis**, czyli analiza kosztów i korzyści funkcjonowania danego Rodzinnego Ogrodu Działkowego w przestrzeni danego miasta. Kluczową rolę dla tego rozwiązania stanowić będą ekonomiści, zakładając ich obiektywność i zerową skłonność do spekulacji (instytucja ekonomisty zewnętrznego). Zadaniem będzie możliwie dokładne oszacowanie funkcjonowania ogrodu w obecnym miejscu, z wykazaniem korzyści oraz kosztów jego dalszego utrzymywania. Argumentem przemawiającym za utrzymaniem ogrodu mogłoby być stwierdzenie, iż jest to obecnie jedyna zielona przestrzeń w tej części miasta, a jej likwidacja grozi zaburzeniem równowagi przestrzennej oraz wzburzeniem społeczeństwa. Ważnym wyznacznikiem społeczno-ekonomicznym będzie porównanie kosztów utrzymania ogrodu działkowego dla miasta (jedynie części wspólnych), a parku miejskiego (inwestycje na całym jego obszarze). Wykazanie nieopłacalności ogrodu musi skutkować zaistnieniem scenariuszy likwidacyjnych w kilku wariantach, z założeniem wyznaczenia działki zastępczej w strefie o wyższej opłacalności.

b) **Smart zoning**, czyli przemyślane strefowanie, jest rozwiązaniem bezpośrednio powiązaniem z analizą kosztów i korzyści funkcjonowania ROD i stanowi pewną formę scenariusza likwidacyjnego, bądź inaczej – formę zapobiegania likwidacji zupełnej. Uproszczony model zakłada wydzielanie stref ogrodowych

w przestrzeni miasta, których łączne utrzymanie wykazuje tendencje zniżkowe, aniżeli osobne inwestowanie w poszczególne ogrody. „Oszczędności” mogą pojawić się zarówno w fazie łączenia zarządów jak i przestrzeni wspólnych. Dotychczas rozczłonkowane w tkance całego miasta ogrody mogą zostać potraktowane jako osiedle mieszkaniowe, będące formą oszczędzania przestrzeni (wspólny dziedziniec czy przestrzeń publiczna, jeden układ komunikacyjny oraz jedno zaplecze usługowe).

c) **Free ROD database**, czyli baza danych wolnych działek w ROD. Owe hipotetyczne rozwiązanie jest odpowiedzią na częsty brak informacji pomiędzy strukturami władającymi ogrodami, a społecznością lokalną, w obszarze istnienia wolnych działek w Rodzinnym Ogrodzie Działkowym. Model zakłada przyjęcie pewnego założenia, iż pokoleniowe dziedziczenie działki zostaje zastąpione mechanizmem „zwalniania” i „zajmowanie” danej działki oraz idącej za tym wymiany użytkowników. Poruszony w tym kontekście problem możliwości nabywania praw do użytkowania działki, często przez osoby niewykazujące zainteresowania jej posiadaniem, zostaje rozwiązany poprzez uruchomienie procedury zbywania niechcianej działki. Ulokowanym w nieokreślonej przyszłości scenariuszem będzie zatem stworzenie bazy danych wolnych działek, umożliwiającej szybkie i wygodne znalezienie upragnionej przestrzeni przez osoby jej poszukujące. Alternatywą dla elektronicznej rejestracji wolnej działki będzie stworzenie papierowego katalogu wolnych działek w formie miesięcznika. Dodatkowym atutem owego rozwiązania jest dbałość o działkę, będące konsekwencją chęci szybszego zbycia praw do jej użytkowania – katalog mógłby być wyposażony w dokładny opis działki, uwzględniający poza walorami przyrodniczo-przestrzennymi także uwarunkowania sąsiedztwa czy ogólnej oceny całego ogrodu. Zamieszczenie szczegółowych informacji popartych dokumentacją fotograficzną, leżałoby w gestii osoby, której w pierwszej kolejności przysługuje prawo do użytkowania danej działki. Uproszczony model funkcjonowania bazy danych wolnych działek w ROD przyjmuje wiele założeń znanych z procesu zbywania nieruchomości prywatnych – działka w ROD porównana zostaje tutaj do drogiej działki „za miastem” i funkcjonuje jako alternatywa dla podmiejskiej letniej rezydencji.

Ogród działkowy „Nad Dłubnią” darmozjadem przestrzeni Krakowa (Joanna Ślipczuk)

Przedstawienie tezy w formie pytania wraz z użyciem hiperboli ma na celu sprowokowanie odbiorcy oraz skierowanie jego rozważań na temat ogrodów działkowych (na przykładzie Rodzinnego Ogrodu Działkowego „Nad Dłubnią”, położonego w Nowej Hucie w Krakowie) na aspekty ekonomiczne. Zgodnie ze słownikiem języka polskiego PWN, *darmozjad* to „ten, który żyje na cudzy koszt”. Na podstawie tego terminu oraz własnych rozważań, w dużym

uproszczeniu, została stworzona ekonomiczna definicja działki, mająca ukazać relacje ekonomiczne między nią, a miastem:

$$\text{DZIAŁKA} = (\text{CENA ZIEMI} + \text{PODATKI}) - \text{DOFINANSOWANIA}$$

Oraz analogiczna definicja ogrodu działkowego:

$$\text{OGRÓD DZIAŁKOWY} = (0 + 0) - \text{DOFINANSOWANIA}$$

Na ich podstawie można wywnioskować, że miasto nie ponosi żadnych korzyści ekonomicznych z istnienia ogrodów działkowych w swoich granicach, a zarazem może ponosić pewne straty wpływające z ewentualnych dofinansowań. Do dalszych rozważań zostały wykorzystane przykładowe ceny działek w Krakowie oraz wysokości podatków wpływających z prowadzenia działalności na ich terenie:

Na podstawie wszystkich powyższych danych, analizie zostały poddane dwa aspekty kosztu alternatywnego ogrodów działkowych w mieście: materialny, którego przykładem jest nowe centrum handlowe, oraz niematerialny. Ostatecznie rozważania sprowadziły się do postawienia kolejnej tezy odnośnie „ogrodowej przestrzeni” Krakowa wyrażającej jej ukryty potencjał i możliwości. (właściwe pytanie powinno brzmieć: czy na pewno wartość ekonomiczna przewyższa wartość niematerialną ogrodu działkowego? – przypis autora).

Trendy rozwojowe ogrodów działkowych (Tomasz Fic)

Przyszłość ogródków działkowych w miastach coraz częściej staje się przedmiotem gorących dyskusji wśród środowisk naukowych, władz miejskich oraz samych użytkowników. Niewątpliwie świadczy to o problemie, który niezwłocznie należy zidentyfikować i podjąć próbę jego likwidacji. Aby trafnie odczytać jego źródła niezbędna jest merytoryczna dyskusja, pozbawiona zabarwienia emocjonalnego. Tylko w ten sposób możliwe będzie przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom związanym z zagospodarowaniem i użytkowaniem ogródków działkowych. W związku z powyższym należy oczekiwać stopniowej krystalizacji jednego z trzech trendów rozwoju obszarów użytkowanych przez działkowiczów: trendu zachowawczego, regresywnego bądź progre-

sywnego. W dalszej części zostaną zasygnalizowane obszary, na których należy skupić uwagę przy realizacji danego scenariusza.

Trend zachowawczy charakteryzuje się brakiem jakichkolwiek zmian. Rodzinne Ogrody Działkowe pozostają w administracji Polskiego Związku Działkowców, a ich główną funkcją jest rekreacja i wypoczynek. Niestety wiąże się to również z pogłębianiem problemów, z jakimi borykają się nie tylko użytkownicy ROD-ów, ale także miasto (zarówno jako struktura urbanistyczna jak i struktura organizacyjna). Należą do nich przede wszystkim: izolacja przestrzenna, wysokie zróżnicowanie jakości zagospodarowania, swoista ekskluzywność użytkowania oraz rosnąca presja inwestorów. Niewątpliwie brak działań mających na celu wcielenie ROD-ów w tkankę miasta może skutkować spowolnieniem bądź wręcz zahamowaniem społeczno-gospodarczo-przestrzennego rozwoju miasta.

Trend regresywny oznacza stopniową likwidację ogrodów działkowych. Decyzje o przeznaczeniu terenów do tej pory „uwięzionych” pod ogrodami powinny być podparte profesjonalnymi i dogłębными analizami korzyści i kosztów. Podczas realizacji takiego scenariusza pojawią się liczne wątpliwości dotyczące m.in. nowej funkcji „odzyskanych” terenów, możliwej zmiany struktury własnościowej, ale również zapewnienia alternatywnej oferty dla dotychczasowych użytkowników ogródków działkowych. Są to wyzwania, z którymi być może już wkrótce będą musiały zmierzyć się władze miast.

Trend progresywny jest tożsamy z ekspansją ogrodów działkowych poprzez zakładanie nowych oraz restrukturyzację już istniejących. W wyniku wystąpienia takiego trendu również pojawi się wiele kwestii wymagających natychmiastowych ustaleń. Należą do nich przede wszystkim: określenie struktury własnościowej, budowa nowej struktury organizacyjnej, identyfikacja nowych użytkowników, dostępność, forma i funkcja „nowych ogrodów” oraz wreszcie ustalenie lokalizacji.

Podsumowując, przyszłość ogrodów działkowych w miastach zależy od wielu czynników, ale najważniejszym z nich jest budowa platformy współpracy użytkowników ROD-ów z władzami miast. Należy pamiętać, iż funkcjonowanie współczesnego świata opiera się na pieniądzu, dlatego osiągnięcie porozumienia będzie bardzo trudne i oparte na wielu ustępstwach. W związku z powyższym nie należy oczekiwać szybkiego rozwiązania problemu przyszłości ogrodów działkowych w polskich miastach, ale wciąż trzeba toczyć dyskusję w celu budowy merytorycznego, wspólnego stanowiska.

Literatura

<http://dzielodzialka.eu/> [dostęp 2014-05-27]

<http://geoportal.gov.pl/> [dostęp 2014-05-27]

<http://pzd.pl/> [dostęp 2014-05-27]

<http://www.malopolski.pzd.pl/> [dostęp 2014-05-27]

Pawlikowska-Piechołka A., *Tradycja ogrodów działkowych w Polsce*, Novae Res, Gdynia 2010.

Program Ochrony Środowiska dla miasta Krakowa na lata 2012-2015 z uwzględnieniem zadań zrealizowanych w 2011 roku oraz perspektywą na lata 2016-2019, Załącznik nr 1 do Uchwały LXI 863 RMK z 21 listopada 2012 r.

Regulamin rodzinnego ogrodu działkowego, Załącznik nr 1 do uchwały KRPZD nr 2/XVIII/2014 z dnia 21 lutego 2014 r.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa (wersja aktualnie obowiązująca i propozycja uaktualnienia) oraz miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Urban Gardening, Zamek Cieszyn, Design Silesia, Cieszyn 2013

Ustawa z dnia 13 grudnia 2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych, Dz.U. 2014 poz. 40

Ustawa z dnia 8 lipca 2005 r. o rodzinnych ogrodach działkowych, Dz.U. 2005 nr 169 poz. 1419

Ilona Małuszyńska¹, Beata J. Gawryszewska², Amelia Kaczor³

¹Katedra Kształtowania Środowiska, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa,

e-mail: ilona_maluszynska@sggw.pl

²Katedra Sztuki Krajobrazu Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa,

e-mail: beata_gawryszewska@sggw.pl

³Studenckie Koło Naukowe Architektów Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie e-mail: amelia.nn.kaczor@gmail.com

„BIELANY-CO-NIEDZIELA” - – zrównoważony ogród łączący pokolenia „BIELANY-EACH-SUNDAY” – sustainable garden joining generation

Abstrakt: Celem prezentowanej pracy warsztatowej jest pokazanie potencjału terenów publicznych warszawskich Bielany i możliwości ich wykorzystania w rewitalizacji społecznej tej części miasta, którego podstawą jest kapitał społeczny ogrodów działkowych „Sady Żoliborskie”. W pracy przedstawiono funkcje ROD „Sady Żoliborskie”, które ogród już pełni i wskazano możliwe propozycje, jakie można wprowadzić, tworząc Park „Bielany-co-Niedziela”.

Słowa kluczowe: ogród działkowy, program rewitalizacji, kapitał społeczny, Bielany, AWF, UKSW, SGGW

Abstract: The aim of this study is to show the potential of public areas in Warsaw Bielany District and their use in social revitalization of this part of town, which is based on social capital of the allotment garden "Sady Żoliborskie." The paper presents functions that Allotment Garden Complex "Sady Żoliborskie" has already performed and shows possible suggestions that can be indicated, creating a new Park "Bielany-each-Sunday".

Key words: allotment garden, revitalisation program, social capital, Bielany, University of Physical Education in Warsaw, The Cardinal Wyszyński University in Warsaw, Warsaw University of Life Sciences.

Wstęp i cel pracy

Uchwalona ostatnio Krajowa Polityka Miejska i Ustawa o Rewitalizacji, po wdrożeniu mogą przyczynić się do kontynuacji działań realizowanych w miastach z zakresu rewitalizacji przestrzeni miejskiej. Realizacja tych działań będzie możliwa poprzez uruchomienie środków własnych gmin, czy pozyskanie środków z funduszy europejskich. Może również zachodzić samoistnie, co jest związane z samoczynnie zachodzącymi procesami rynkowymi na terenach atrakcyjnych dla inwestorów lub wynikać z potrzeb sektora publicznego (Ma-

łuszyńska, Małuszyński, Ancuta, 2014, Małuszyńska, Małuszyński, Caballero-Frączkowski 2014).

Rozważając proces rewitalizacji miast, należy zwrócić uwagę na kilka wzajemnie oddziałujących na siebie wymiarów rewitalizacji, do których zaliczamy wymiar: przestrzenny, kulturowy, gospodarczy, ekologiczny i społeczny (Kopeć, 2010).

Realizując działania z zakresu rewitalizacji, w szczególności należy zwrócić uwagę na partycypację społeczną w kształtowaniu ładu przestrzeni, na którą powinny składać się (Gawryszewska 2007):

- udział w identyfikacji potrzeb i wartości krajobrazów lokalnych, przeprowadzonej w fazie początkowej procesu planowania,
- udział w tworzeniu ładu przestrzeni – wspólna praca przy projektowaniu i budowie obiektu,
- udział w funkcjonowaniu ładu przestrzeni – współdecydowanie o życiu publicznym w przestrzeni i innych formach jej wykorzystywania.

Partycypacja społeczna pozwala na wypracowanie oczekiwań i rozpoznanie potrzeb wspólnot lokalnych. Specjaliści realizujący działania z zakresu rewitalizacji konsultują i weryfikują propozycje społeczeństwa i możliwości ich realizacji, wskazując na ograniczenia dla danego terenu, często związane z realizacją planu zagospodarowania przestrzennego, prawnym statusem danego terenu, czy występowaniem przyrodniczo cennych gatunków. Wzajemna współpraca społeczeństwa i specjalistów z zakresu szeroko pojętej rewitalizacji pozwoli na wypracowanie rozwiązań i pomysłów, w wyniku których stworzone będą innowacyjne propozycje obiektów, a ich realizacja umożliwi zagospodarowanie terenów w kierunkach pozwalającym na zaspokojenie rzeczywistych potrzeb lokalnych społeczności (Małuszyńska, Małuszyński, 2014).

W mieście stołecznym Warszawa prowadzone są działania związane z rewitalizacją przestrzeni miejskiej, a jedną z dzielnic objętą działaniami z tego zakresu są Bielany. Mikroprogram rewitalizacji Dzielnicy Bielany został przygotowany dzięki możliwości skorzystania przez Dzielnicę i beneficjentów, z funduszy UE. Stanowi on kontynuację prac związanych z realizacją podjętej w dniu 23 maja 2002r. przez Radę Gminy Warszawa Bielany Uchwały nr 656/XXVIII/02 w sprawie programu poprawy jakości życia mieszkańców osiedla Wrzeciono. Proces przygotowań rozpoczął się w 2005r. sporządzeniem I wersji Programu, którą w latach 2006–2007 poddano konsultacjom społecznym oraz aktualizacji. Aktualizacja dotyczyła głównych założeń Programu rewitalizacji wyodrębnionych obszarów, wyboru i szczegółowego opisu poszczególnych projektów rewitalizacyjnych Dzielnicy Bielany oraz planu finansowego rewitalizacji obszarów w latach 2007-2013, w tym określenia źródeł finansowania. Niezbędne było również określenie szczegółowego systemu wdrażania i monitorowania działań rewitalizacyjnych. Konsultacje potwierdziły zgodność zamie-

rzeń z opinią mieszkańców Dzielnicy. Mikroprogram dzielnicowy stał się częścią Uchwały Nr XXX/995/2008 Rady miasta stołecznego Warszawy z dnia 8 maja 2008 roku w sprawie Lokalnego Programu Rewitalizacji miasta stołecznego Warszawy na lata 2005 – 2013. Zasadniczym celem *Lokalnego Programu Rewitalizacji Dzielnicy Bielany m. st. Warszawy na lata 2005-2013* było ożywienie społeczno-gospodarcze wskazanych w Programie obszarów dla poprawy warunków i jakości życia ich mieszkańców, a także poprawa standardu zasobów mieszkaniowych oraz funkcjonalności struktury ruchu kołowego i pieszego na rewitalizowanych obszarach (<http://rewitalizacja.um.warszawa.pl/>).

W przestrzeń miast wpisują się między innymi rodzinne ogrody działkowe, których funkcje często są niezauważane i przez to niedoceniane. Rolę i funkcje ogrodów działkowych zauważono już w wielu miastach krajów europejskich czego przykładem jest realizacja międzynarodowego programu działkowego COST Action TU1201 Urban Allotment Gardens in European Cities - Future, Challenges and Lessons Learned (<http://www.urbanallotments.eu>).

Rewitalizowany przez Dzielnicę Bielany obszar charakteryzuje się zabudową miejską w sąsiedztwie największego zakładu przemysłowego Dzielnicy – Huta Arcelor (<http://www.rewitalizacja.um.warszawa.pl/przebieg-prac-2012-2014/relacja-z-konferencji-23-25062014>): teren ograniczony jest ulicami: Wóycickiego (od Pułkowej do Michaliny), Michaliny, Rezerwat Dęby Młocińskie, Improwizacji, Encyklopedyczna, Zgrupowania AK „Kampinos”, Kasprowicza (do Lindego), Lindego, Marymoncka, Pułkowa do Wóycickiego.

W celu konieczności spełniania bardziej restrykcyjnych wskaźników kryzysowości dla działań z zakresu infrastruktury mieszkalnictwa, obszar rewitalizowany podzielono na trzy podobszary, gdzie występuje zabudowa wielorodzinna:

- Podobszar I ograniczony ulicami: Nocznickiego, Marymoncka, Przy Agorze, Kasprowicza,
- Podobszar II ograniczony ulicami: Przy Agorze, Marymoncka, Lindego, Wrzeciono,
- Podobszar III ograniczony ulicami: Przy Agorze, Wrzeciono, Lindego, Kasprowicza.

Rewitalizowany obszar nie obejmuje terenu ogrodu działkowego Sady Żoliborskie, jednakże biorąc pod uwagę jego potencjał jaki stanowi dla dzielnicy, warto zastanowić się, jakie funkcje może pełnić ten obszar dla mieszkańców wymienionych w programie podobszarów. Wydaje się, że nawet niewielkie wsparcie finansowe na realizację działań przewidzianych na terenie ogrodu mogłoby przyczynić się do zwiększenia jego roli dla społeczności lokalnej i stanowić nowy potencjał dla dzielnicy.

W pracy przedstawiono funkcje ROD „Sady Żoliborskie”, które ogród już pełni i wskazano możliwe propozycje, jakie można byłoby wprowadzić, korzystając z

potencjału tego miejsca, które może i wręcz powinno stać się **Parkiem „Bielany-co-Niedziela” z ogrodem działkowym „Sady Żoliborskie”**.

Charakterystyka obiektu badań

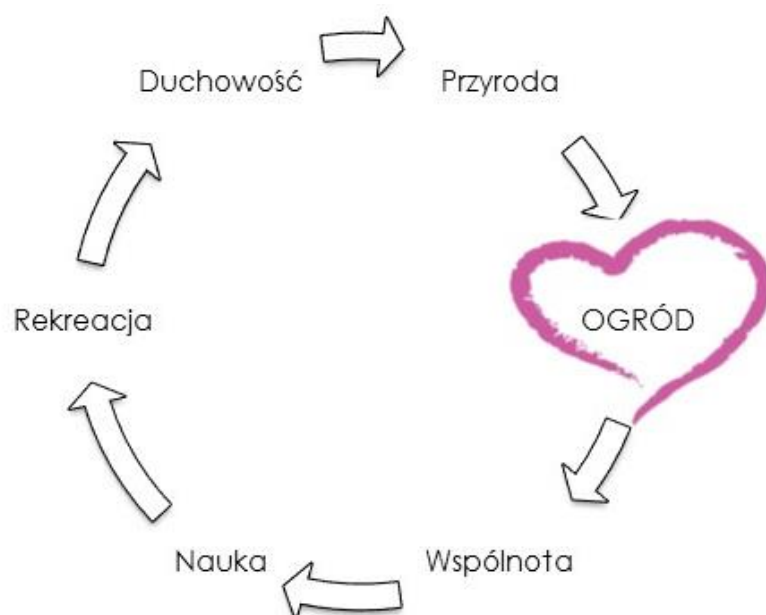
Rodzinny Ogród Działkowy „Sady Żoliborskie” przy ul. Gwiaździstej jest jednym z najprężniej działających ośrodków działkowych w Warszawie. Prowadzi się tu, oprócz „działkowania” działalność edukacyjną w tematyce tradycji ogrodnictwa i świadomości środowiska naturalnego i hortiterapię. Ogród otwiera się na mieszkańców, będąc chętnie wykorzystywanym terenem spacerowym. Diagnozujemy tu olbrzymi **potencjał i kapitał społeczny**, umożliwiającą jeszcze większą interakcję ogrodu z otoczeniem, zwłaszcza, że okolica temu sprzyja, poprzez obecność terenów otwartych i doliny Wisły, kampusów uczelni wyższych (UKSW, AWF), szkół średnich, podstawowych i przedszkoli oraz otaczających osiedli mieszkaniowych.

Materiał i metody

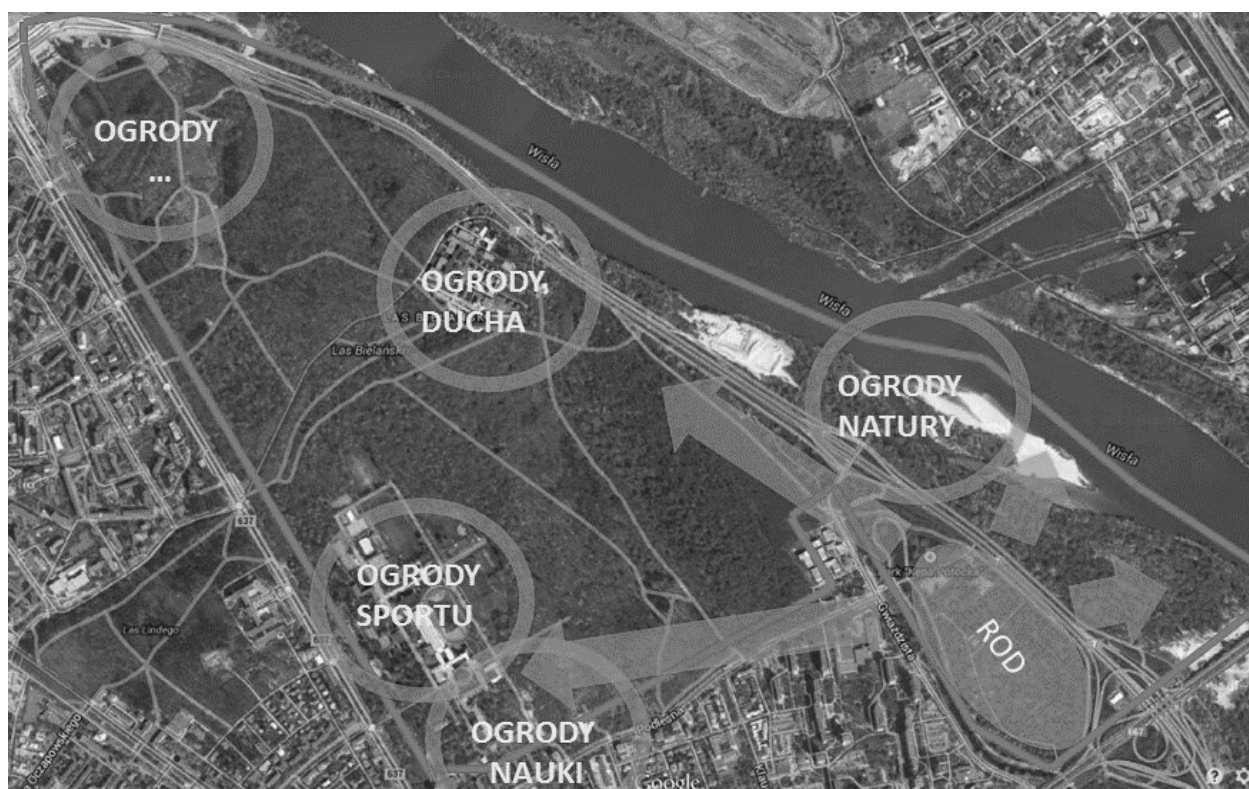
Materiał prezentowany w pracy przedstawiono w oparciu o dokumenty i opracowania dotyczące ROD „Sady Żoliborskie” oraz przeprowadzony wywiad z właścicielami ogrodów działkowych i przedstawicielami Rodzinnego Ogrodu Działkowego „Sady Żoliborskie”. Uzyskane informacje oraz prace w ramach warsztatów projektowych zrealizowane podczas seminarium pt. „Przyszłość ogrodów działkowych w miastach” w dniach 11-12 maja 2014 w SGGW w Warszawie z udziałem architektów krajobrazu, urbanistów, ogrodników oraz praktyków i urzędników pozwoliły na wypracowanie między innymi nowych funkcji ROD „Sady Żoliborskie” prezentowanych w niniejszej pracy, w ramach propozycji programu działań partycypacyjnych w procesie rewitalizacji.

Program działań w procesie rewitalizacji Ogrodu Sady Żoliborskie

Rodzinny Ogród Działkowy „Sady Żoliborskie” stanowi **centrum** dużego obszaru Bielany, będącego rezerwuarem wartości społecznych, wiedzy przyrodniczej i historycznej, skansenem tradycji gospodarowania, i kultury Warszawy. Jako pulsujące serce projektowanego wielkoobszarowego parku „Bielany co Niedziela” łączy 5 aspektów funkcjonowania tego terenu: naukowy, sportowy, duchowy, przyrodniczy i społeczny, składających się w sumie na potencjał „ogrodowy”. Program obejmuje realizację działań w zakresie funkcjonowania (Tab.1 - 5): przyrodniczego, rekreacyjnego, duchowego (dzięki kapitałowi, jakim jest obecność Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego), środowiskowego i społecznego.

Ryc.1. Sady Żoliborskie – zrównoważony ogród, który łączy pokolenia. Wspólnotę reprezentują mieszkańcy pobliskich osiedli mieszkaniowych, naukę pobliskie uczelnie wyższe AWF i UKSW, rekreację tereny parku Kępa Potocka, duchowość kościoł pokamedulski w Lasku Bielańskim, przyrodę Rezerwat Lasek Bielański i tereny Doliny Wisły z łęgami i siedliskami ptaków (rys. B.J. Gawryszewska)

Ryc.2. Lokalizacja poszczególnych elementów oferty parkowej w terenie opracowania (rys. B.J. Gawryszewska)

Tabela 1. Funkcjonowanie przyrodnicze – rola działkowców

IDEA	POTENCJAŁ	PARTYCYPACJA		
		INFORMACJA	KONSULTACJA	UCZESTNICTWO
Edukacja	Trasa edukacyjna	IMiGW, SGGW, działkowcy, PLAKAT i strona internetowa, Tablica informacyjna	Debata, spotkania informacyjne. Tabliczki informacyjne (np. dendrologiczne)	Wystawy kwiatów, warzyw i owoców, pogadanki dla zainteresowanych ogrodnictwem;
Ochrona i izolacja	Zielona ściana – funkcja izolacji hałasu i zanieczyszczeń	SGGW, działkowcy, PLAKAT strona internetowa, Tablica informacyjna	Debata, spotkania informacyjne	Roślinność odporna na zanieczyszczenia (informacje, które gatunki można zastosować), warsztaty dla działkowców
„Dzień Ziemi”	Edukacja w zakresie gospodarowania odpadami, przekazywanie informacji pokoleniowej,	PLAKATY, strona internetowa Tablica informacyjna (szkoły zaprzyjaźnione i przedszkole, Urząd Miasta, Fundacja)	j.w.	Warsztaty dla seniorów, dzieci i młodzieży z zaprzyjaźnionych instytucji edukacyjnych i organizacji wraz z przedstawicielami i Urzędu miasta z Wydziału Ochrony Środowiska
„Dzień wody”- promujący zbieranie deszczówki	Edukacja w zakresie ochrony zasobów wodnych	PLAKATY i strona internetowa (szkoły zaprzyjaźnione i przedszkole, Urząd Miasta, IMiGW, Firmy)	j.w.	Spotkanie warsztatowe z przedstawicielami i firm zajmującymi się zastosowaniem technologii oszczędzających wodę
Toaleta z panelami słonecznymi	Oszczędzamy energię poprzez zastosowanie nowych	j.w.	j.w.	Spotkanie z firmami zajmującymi się zastosowaniem

	technologii			technologii solarnych
„Hotele dla owadów i ptaków”	Eliminacja komarów, zwiększenie możliwości zapylenia kwiatów w ogrodzie	j.w.	Spotkania działkowców i przedstawicieli NGO zajmujących się. Kurs miejskiego pszczelarstwa	Stworzenie miejsc siedliskowych dla wybranych gatunków owadów i ptaków, budowa pasieki w ROD.

Tabela 2. Funkcjonowanie rekreacyjne – rola działkowców „sport”

IDEA	POTENCJAŁ	PARTYCYPACJA			
		INFORMACJA	KONSULTACJA	UCZESTNICTWO	
„Zawody wędcze”	na Wykorzystanie kanału i łachy Wiślanej, promocja, kontakty społeczne	Plakaty i strona internetowa	Spotkania konsultacyjne z Klubem wędkarskim i działkowiczami	Festyn z konkursem wędkarskim	
„Zakręć się”	Kontakty społeczne, promocja zdrowego trybu życia	j.w.	Spotkania konsultacyjne (Stowarzyszenie Rowerowe, działkowcy, studenci AWF)	Nauka sportowej jazdy na rowerze - zawody	
„Nordic Walking juniora seniora”	Kontakty społeczne, od do promocja zdrowego trybu życia	j.w.	Spotkania konsultacyjne (Działkowcy, mieszkańcy, AWF)	Stworzenie klubu Nordic Walking	

Tabela 3. Funkcjonowanie ducha – dziedzictwo

IDEA	POTENCJAŁ	PARTYCYPACJA		
		INFORMACJA	KONSULTACJA	UCZESTNICTWO
„Teologia wizualna”	Formy przedstawienia sacrum miejsca	Plakaty i strona internetowa	Nauczanie o treściach, które zostały zapomniane, przekazywanie informacji międzypokoleniowej	Warsztaty terenowe

„Spotkania z tradycją”	z Promowanie zwyczajów historycznych, Zachowanie dziedzictwa, rękodzieła,	j.w.	j.w.	warsztaty np. przygotowywanie ozdób choinkowych, świątecznych, przekazywanie zwyczajów, bukieciarstwo
------------------------	---	------	------	---

Tabela 4. Funkcjonowanie środowiskowe – co jest nam dane

IDEA	POTENCJAŁ	PARTYCYPACJA		
		INFORMACJA	KONSULTACJA	UCZESTNICTWO
” Prawdziwe życie”	Duża przestrzeń daje nam możliwości egzystencji, korzystamy z wody, tlenu gleby, roślinności, zwierząt, łańcuch troficzny, ochrona	Plakaty, strona internetowa	Spotkania konsultacyjne w UKSW, AWF, IMiGW, SGGW.	festyn z ukazaniem możliwości wykorzystania zasobów przyrodniczych przez mieszkańców

Tabela 5. Funkcjonowanie społeczne

IDEA	POTENCJAŁ	PARTYCYPACJA		
		INFORMACJA	KONSULTACJA	UCZESTNICTWO
Współpraca seniorów	Przekazanie informacji o możliwości poprawy jakości życia (zajęcia informujące o możliwościach pomocy zdrowotnej realizowanej w ramach zajęć proponowanych przez różne instytucje)	Plakaty, strona internetowa	Spotkania Instytut Głuchoniemych, współpraca z Polskim Towarzystwem Głuchoniemych i Niewidzących, Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych)	Siłownia rehabilitacyjna dla seniorów na powietrzu, warsztaty usprawniające – rehabilitacja)
„Łączymy pokolenia”	Wszyscy być chcemy być razem od najstarszych do najmłodszych, my	Plakaty, strona internetowa	Spotkania informujące z fundacjami i stowarzyszeniami zajmujące	Ogród sensualny i hortiterapeutyczny z wyniesionymi grządkami dla niepełnosprawnych

	zdrowi i my chory		się osobami niepełnosprawnymi, działkowców, Urzędu Miasta	h.
Siłownia „Chomik”	(pozyskiwanie energii podczas ćwiczeń, którą można przeznaczyć na funkcjonowanie oświetlenia/toalety	j.w.	Spotkania informacyjne i wykłady na AWF	Otwarcie klubu „Siłownia pokoleniowa”
„Wczasy dla seniora”	Edukacja, terapia, powiększenie świadomości przyrodniczej, kontakty społeczne	Plakaty i strona internetowa	Rozmowy między osobami zainteresowanymi realizacją działania (Dzielnice, Działkowcy, Urząd Miasta Stołecznego Warszawy, Współpraca z instytucjami społecznymi, Polski Komitet Pomocy Społecznej)	Wczasy dla seniorów
„Lato w mieście”	Edukacja, terapia, powiększenie świadomości przyrodniczej, kontakty społeczne	j.w.	Rozmowy między osobami zainteresowanymi realizacją działania	Wakacje dla dzieci, zajęcia z : - hortiterapii, - dogoterapii, - hipoterapii
„Młoda mama na działce”	Edukacyjny, zdrowotny, społeczny, wypoczynkowy, relaksacyjny, terapeutyczny,	j.w.	Spotkania konsultacyjne (Instytut Żywności i Żywienia, AWF)	Plac zabaw dla dzieci z uwzględnieniem dzieci niepełnosprawnych
„Kino na	Promocja,	j.w.	Działkowcy,	Letnie kino –

wodzie"	edukacja, społeczny, wypoczynek, relaks		współpraca z Domem Kultury	„Łacha Wiślana"
„Dzień dyni"	Promocja, targowisko, sprzedaż produktów, przekazywanie produktów potrzebującym	j.w.	Działkowcy, współpraca z Instytutem Żywności i Żywienia Człowieka, Dzielnica	Festyn „Dożynki dyniowe"

Podsumowanie

Rewitalizacja obejmuje głównie obszary miejskie zdegradowane w wyniku działalności przemysłowej lub niewykorzystane przestrzenie, które jako niezagospodarowane uległy dewastacji. Obserwując działania miast zauważa się zmiany obejmujące stopniowe ich przywracanie społeczeństwu. Jednak następuje to dość wolno, co wynika z ograniczeń danego terenu, często związanych z realizacją planu zagospodarowania przestrzennego, prawnym statusem danego terenu czy występowaniem cennych gatunków roślin i zwierząt. W Polsce, w niewielkim stopniu zauważa się potencjał ogrodu działkowego jako terenu wchodzącego w ofertę świadczeń ekosystemowych (Kronenberg, 2012). Często wręcz obserwuje się podejmowanie próby ich likwidacji, zamiast odkrywania ich nowych funkcji i wskazywania roli, jaką pełnią bądź mogą pełnić w mieście, między innymi dla społeczności lokalnej.

Park „Bielany-co-Niedziela" z ogrodem działkowym „Sady Żoliborskie" stanie się wzorcowym terenem szkoleniowym ROD, gdzie działkowcy z całej Polski będą mogli czerpać wiedzę na temat zrównoważonego rozwoju terenów rekreacyjnych w duchu *słow movement*. Taki park pozwoli całym rodzinom znaleźć wszystkie oczekiwane formy rozrywki i edukacji w jednym miejscu. Wykorzystanie nowych technologii z zakresie alternatywnych źródeł energii i efektywnego gospodarowania zasobami wodnymi, w połączeniu z działalnością szkoleniową, pozwoli ogrodu „Sady Żoliborskie" pozyskać nowe środki na działalność i zoptymalizować wykorzystanie obecnych.

Wykonanie kolejnych badań, w ramach których zestawiono by zaproponowane przez autorów funkcje dla ogrodu i wytyczono priorytety do realizacji na najbliższe lata, pozwoliło by na przygotowanie projektu celem ubiegania się o jego realizację z różnych źródeł finansowania. W ostatnim czasie w Warszawie mieszkańcy poszczególnych dzielnic mogą proponować inwestycje do realizacji w ramach tzw. budżetu partycypacyjnego. Jednak skorzystanie z tych środków zdaniem Pawłowskiej (2012) jest możliwe gdy zamierzone zmia-

ny w przestrzeni miasta wynikają z inicjatywy władzy publicznej lub inwestora zewnętrznego. Ta nowa forma pozyskania funduszy daje kolejne możliwości dla rozwoju ogrodu, ale wymaga bardzo dużego zaangażowania ze strony społeczności lokalnej i nie tylko. Stanowi dużą szansę, z której mieszkańcy mogą skorzystać tak aby ich ogród mógł się rozwijać, aby hasło „BIELANY-CO-NIEDZIELA” - Sady Żoliborskie – zrównoważony ogród łączący pokolenia” było rozpoznawane i mogło przyciągać coraz większe rzesze mieszkańców dzielnicy Bielany.

Literatura

Gawryszewska B. J., 2007 Restauracja parku miejskiego jako narzędzia rewitalizacji krajobrazu miast ogrodu na przykładzie „Programu rewitalizacji Parku Miejskiego w mieście ogrodzie Podkowie Leśnej”. *Przyroda i Miasto*. 10, 1, 275-290.

Kopeć M., 2010 Rewitalizacja miejskich obszarów zdegradowanych. Monografie prawnicze. Wyd. C. H. Beck

Kronenberg J., 2012 Usługi ekosystemów w miastach. W: Bergier T., Kronenberg J. red. *Zrównoważony rozwój. Zastosowanie*. 3, 11-28.

Krajowa Polityka Miejska -

http://www.mir.gov.pl/rozwój_regionalny/polityka_regionalna/rozwój_miast/kpm/strony/start.aspx (dostęp 5.08.14)

Małuszyńska I, Małuszyński M. J. 2014 Wybrane przykłady rewitalizacji terenów zdegradowanych z przeznaczeniem jako przestrzeń do zabawy i edukacji dzieci. W: T. Ciska red. *Rewitalizacja miejskich obszarów funkcjonalnych*. *Piekary Śląskie*. 143-155

Małuszyńska I, Małuszyński M. J., Ancuta M., 2014 Rewitalizacja terenów poprzemysłowych m. st. Warszawy na przykładzie Powiśla. *Przegląd Naukowy. Inżynieria i Kształtowanie Środowiska* 23 (1), 63, 99-109

Małuszyńska I., Małuszyński M. J., Caballero-Frączkowski, W. A. 2014 Zielone dachy i zielone ściany jako rozwiązania poprawiające zdrowie środowiskowe terenów miejskich.

Inżynieria Ekologiczna 36, 40-52

Pawłowska K., 2012 Parcypacja społeczna w podejmowaniu decyzji dotyczących przyrody w mieście. W: Bergier T., Kronenberg J. red. *Zrównoważony rozwój. Zastosowanie*. 3, 49-68

Projekt Ustawy o Rewitalizacji <http://urbnews.pl/ustawa-o-rewitalizacji-projekt-juz-gotowy/> (dostęp 5.08.14)

Urban Allotment Gardens <http://www.urbanallotments.eu/> (dostęp 5.08.14)

Materiały z Konferencji „Dylematy rewitalizacji XIX-wiecznej zabudowy w strefach wielkomiejskich Warszawy i Łodzi” z dnia 23 – 25 czerwca 2014 r. Łódź /

Warszawa. *Prezentacja osiągnięć dzielnicy Bielany.*

<http://www.rewitalizacja.um.warszawa.pl/przebieg-prac-2012-2014/relacja-z-konferencji-23-25062014> (dostęp 5.08.14)

Zintegrowany Program miasta stołecznego Warszawy, Lokalny Program Rewitalizacji miasta stołecznego Warszawy na lata 2005-2013

<http://rewitalizacja.um.warszawa.pl/> (dostęp 5.08.14)

Dominika Dymek, UP w Poznaniu; **Aneta Grzyb**, SSW w Sopocie; **Antoni Kostrzewa**, KR PZD; **Karolina Wlazło-Malinowska**, Katedra Sztuki Krajobrazu SGGW w Warszawie; **Weronika Mielcarek**, SSW w Sopocie

Konsultant: dr hab. inż. arch. **Jeremi T. Królikowski** prof. SGGW, Katedra Sztuki Krajobrazu SGGW w Warszawie

Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju Rodzinnego Ogrodu Działkowego im. Obrońców Pokoju w Warszawie

Concept of the spatial development of the Family Allotment Garden of the Peace Defenders in Warsaw

Streszczenie: Rodzinny ogród działkowy im. Obrońców Pokoju w Warszawie powstał w dzielnicy Mokotów w 1902 roku. Jest to najstarszy warszawski ogród działkowy. Pomimo burzliwej historii i licznych prób jego likwidacji, 18 sierpnia 2012 roku obchodzono jubileusz 110-lecia istnienia ogrodu działkowego. Ideą nowej koncepcji programowo-przestrzennej jest stworzenie atrakcyjnej przestrzeni z bogatą ofertą edukacyjną, artystyczną oraz rekreacyjną aktywizującą lokalną społeczność, przyciągającą szersze grono odbiorców, co potencjalnie ma przeciwdziałać deweloperskim dążeniom przejęcia terenu pod zabudowę mieszkaniowo-usługową. Przewidziano między innymi powrót do półkolonii dla dzieci, wczasów dla emerytów i rencistów, targów kwiatowych, otwarcie ogrodu dla dzieci i młodzieży z pobliskich szkół; założenie centrum edukacji ogrodniczo-ekologicznej oraz organizację wydarzeń artystycznych w postaci wystaw, spektakli, performance'ów świetlnych oraz koncertów. Celem jest stworzenie miejsca przyjaznego nie tylko wąskiej grupie działkowców, ale także mieszkańcom Mokotowa, a nawet całej Warszawy.

Słowa kluczowe: ogrody działkowe, rekreacja, edukacja, ekologia, historia, sztuka

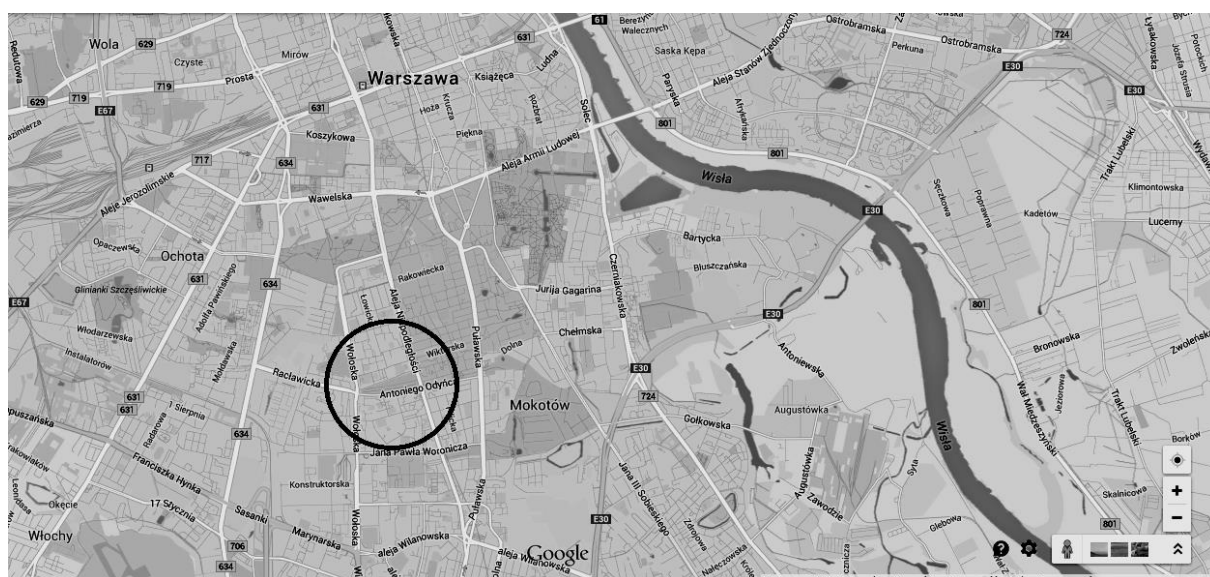
Abstract: The Family Garden of the Peace Defenders in Warsaw - Mokotów was built in 1902. It is the oldest Warsaw allotment garden. Despite the turbulent history and many liquidation attempts the Jubilee of the one hundred and ten-year garden existence was celebrated on August 18th, 2012. The idea of the new program-spatial conception is to create an attractive space with a rich education, art and recreation offer that will engage the local community and broaden garden's users, which has to act as a counteract against the developers' aspiration to acquire this land for building new residential zone. The program provides return to the semi-colonies for children, holidays for the retirees and pensioners and flower markets; opening of the garden for children and youth from the nearby schools; founding of a center of horticultural and environmental education promoting healthy eating and organization of the artistic events in the form of the exhibitions, spectacles, light performance and concerts. The aim of the concept is to create a friendly place not only for a small

group of allotment gardeners, but also for residents of the whole district and even the whole city.

Key words: allotment gardens, recreation, education, ecology, history, art

Lokalizacja w skali miasta i bezpośrednie otoczenie ogrodu

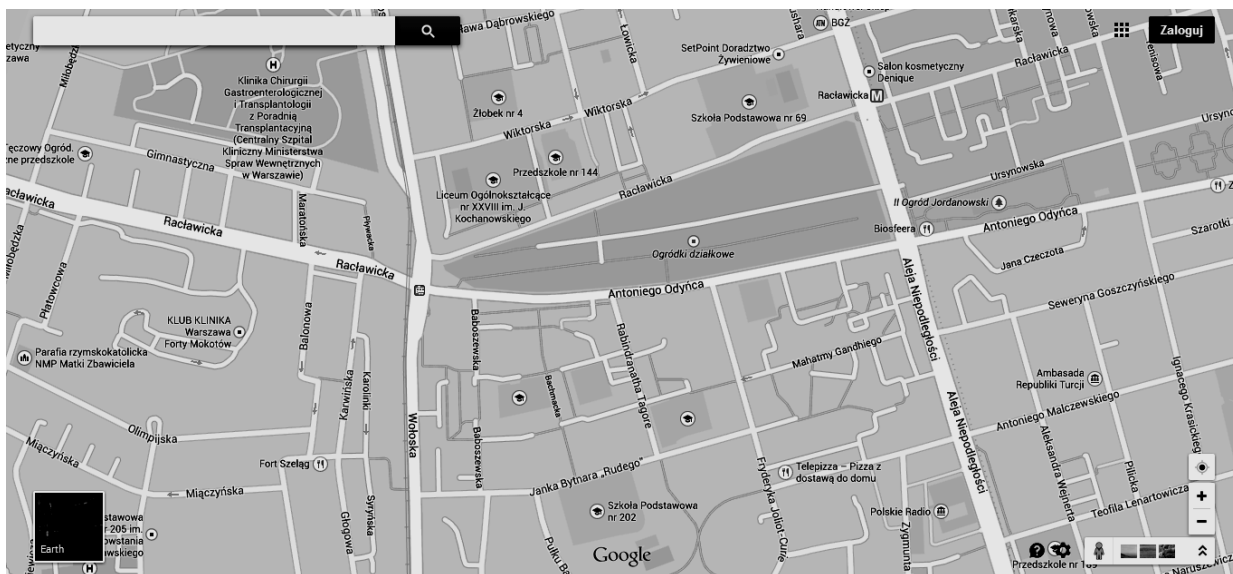
Rodzinny Ogród Działkowy imienia Obrońców Pokoju zlokalizowany jest w lewobrzeżnej części miasta stołecznego Warszawy, w dzielnicy Mokotów, u zbiegu ulic Racławickiej, Wołoskiej, Odyńca i Alei Niepodległości. W pobliżu znajduje się przystanek tramwajowy linii 10, 17 i 33 oraz przystanek metra "Racławicka", co powoduje, że teren jest niezwykle atrakcyjny pod względem komunikacyjnym.

Ryc.1. Lokalizacja ogrodu działkowego w skali miasta (źródło: Google Maps)

Wokół znajdują się liczne placówki opiekuńczo-wychowawcze i oświatowe – Żłobek nr 4, Żłobek nr 5, Przedszkole nr 144, Przedszkole nr 193, Przedszkole nr 170, Szkoła Podstawowa nr 69, Szkoła Podstawowa nr 202, Społeczna Szkoła Podstawowa nr 14, Liceum Ogólnokształcące nr XXVIII, Liceum Ogólnokształcące nr XLIII oraz Szkoła Muzyczna I stopnia nr 4. Bliskie sąsiedztwo ogrodu stanowią także reaktywowany w 1996r. II Ogród Jordanowski z bogatym programem dydaktycznym i rekreacyjno-sportowym oraz zabytkowy park im. gen. Gustawa Orlicza-Dreszera powstały w 1938r., który ze względu na położenie przy jednej z głównych arterii miasta – ul. Puławskiej – jest chętnie odwiedzany przez Warszawiaków³⁴.

³⁴³⁴ <http://www.ogrodjordanowski.pl/>; <http://zielona.um.warszawa.pl/tereny-zielone/parki/park-dreszera>

Ryc.2. Bezpośrednie otoczenie ogrodu (źródło: Google Maps)

Rys historyczny ogrodu

Rodzinny Ogród Działkowy imienia Obrońców Pokoju powstał w 1902r. Jest to najstarszy ogród w Warszawie. Jego współzałożycielką i przewodniczącą w latach 1902-1908 była Maria Proczkówna, przewodnicząca pierwszego Towarzystwa Ogródków Osiedli Działkowych³⁵. Od samego początku w ogrodzie prowadzono działalność sadowniczą, warzywniczą, a także kwiatową. Użytkownikami działek byli głównie mniej zamożni mieszkańcy Mokotowa. W 1918 roku za sprawą kontrolera tramwajowego, Antoniego Czapskiego, nastąpiło wykupywanie ziem od okolicznych ogrodników i reorganizacja ogrodu, który działał pod nazwą Ogród Działkowy Tramwajarzy do 1945r. W 1932 roku wybudowano w ogrodzie drewnianą świetlicę, oświetlaną lampami naftowymi oraz wykopano trzy studnie głębinowe. Po zbombardowaniu w czasie II wojny światowej udało się odbudować ogród, który następnie służył jako schronienie dla osób bezdomnych oraz kryjówka organizacji podziemnych, m. in. Armii Krajowej. Ponowne zniszczenie ogrodu miało miejsce podczas Powstania Warszawskiego w 1944 roku, jednak tym razem zniszczenia były znacznie poważniejsze. Pomimo to udało się przywrócić ogród do dawnej świetności. 8 kwietnia 1945r. na mocy ustawy z dnia 9 marca 1944r. o pracowniczych ogrodach działkowych nadano mu nazwę Pracowniczego Ogrodu Działkowego (POD) imienia Obrońców Pokoju. Przełomową datą zmieniającą zasady funkcjonowania ogrodu był rok 1949. Wówczas nastąpiło otwarcie ogrodu, który od tej pory zaczął pełnić rolę ogrodu-parku słynącego z bogatej kolekcji roślin kwiatowych³⁶. W 1952r. przeprowadzono modernizację obiektu. Doprowadzono energię elektryczną i

35³⁵ <http://www.rod-obroncow-pokoju.cba.pl/historia.html>.

36³⁶ Ibidem.

wodę do wszystkich działek. W związku z budową ulicy Ractawickiej powierzchnię ogrodu zmniejszono z 9 ha do 7,5 ha. W 1956r. POD imienia Obrońców Pokoju zyskał status ogrodu działkowego o charakterze stałym. W latach 1996-2002 jego prezesem był Gerard Gurgul. Za jego kadencji organizowano na terenie ogrodu półkolonie dla dzieci oraz wczasy dla emerytów i rencistów. W związku z wejściem w życie ustawy z dnia 8 lipca 2005 r. o rodzinnych ogrodach działkowych nastąpiła zmiana nazwy ogrodu z POD imienia Obrońców Pokoju na ROD imienia Obrońców Pokoju. Kolejno prezesurę w ogrodzie objął Jerzy Chudzik, który za główne wartości stawia otwartość i dostępność terenu.

Obecnie ogród zajmuje powierzchnię 9 ha oraz liczy 285 działek o średniej powierzchni pojedynczej działki wynoszącej 300 m². W centralnej części znajduje się świetlica oraz magazyn. 18 sierpnia 2012r. obchodzony był Jubileusz 110-lecia istnienia ogrodu³⁷.

Analiza SWOT

Przed przystąpieniem do opracowywania nowych kierunków rozwoju ROD imienia Obrońców Pokoju, przeprowadzono analizę SWOT mającą na celu zapoznanie się z mocnymi i słabymi stronami ogrodu oraz określenie potencjalnych szans i zagrożeń mogących odegrać kluczową rolę w przyszłości. Analiza SWOT wykazała zdecydowaną przewagę mocnych stron, wśród których na pierwszym miejscu znalazł się fakt, iż ROD imienia Obrońców Pokoju jest najstarszym ogrodem w Warszawie. Tak długa działalność ogrodu daje nadzieję na ocalenie jego istnienia pomimo ogólnej tendencji do likwidacji ogrodów działkowych. Pozwala to także przypuszczać, że na jego terenie występują stare, rzadkie odmiany roślin, które są ważne z punktu widzenia bioróżnorodności (Wojtasik, 2013). Ewentualna likwidacja ogrodu byłaby niekorzystna nie tylko dla użytkujących go działkowców, ale także pozostałych mieszkańców Mokotowa, a nawet całej Warszawy, ponieważ analizowany ogród wpisany jest w system zieleni miasta. Kluczową rolę odgrywa także możliwość odwiedzania ogrodu przez osoby z zewnątrz, ponieważ w ciągu dnia jest on otwarty, a bramy zamykane są dopiero po zmroku. Za kolejną mocną stronę uznano lokalizację blisko centrum miasta i przystanków komunikacji miejskiej, które mogą mieć istotny wpływ na częstotliwość odwiedzin i liczbę osób przebywających w ogrodzie. Dodatkowym atutem sprzyjającym użytkowaniu ogrodu jako parku przez spacerujących jest występowanie w nim szerokiej, utwardzonej i oświetlonej alei głównej.

37³⁷ <http://www.rod-obroncow-pokoju.cba.pl/historia.html>.

Ogrody działkowe pełnią bardzo ważne i specyficzne funkcje społeczne (Rubino, 2007; Van den Berg i in., 2010). Jedną z prospołecznych form ich funkcjonowania są różnego typu wydarzenia promujące ideę ogrodnictwa działkowego. W Polsce organizowany jest Dzień Działkowca, w którym corocznie aktywnie uczestniczą prezentujący efekty swojej pracy gospodarze z ROD imienia Obrońców Pokoju.

Ryc.3. Prezentacja plonów z ROD im. Obrońców Pokoju podczas obchodów Dnia Działkowca

(źródło: http://www.rod-obroncow-pokoju.cba.pl/dzien_dzialkowca.html)

Występowanie w centralnej części ogrodu budynków ogólnodostępnych – świetlicy wraz z zapleczem kuchennym oraz magazynu – jest kolejną zaletą dająca możliwość powrotu do organizowanych dawniej półkolonii dla dzieci, czy wczasów dla emerytów i rencistów. Ponadto stwierdzono duże znaczenie społeczne, ekologiczne i ekonomiczne badanego ogrodu działkowego. Biorąc pod uwagę wyżej wymienione elementy sformułowano szanse, które powinny determinować przyszłe losy ogrodu. Wśród nich jako pierwszy pojawił się wpis do rejestru zabytków lub objęcie obszaru miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego, który skutecznie uniemożliwiłyby jego ewentualną likwidację. Ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo tak dużej

liczby placówek opiekuńczo - wychowawczych i oświatowych różnych szczebli dostrzeżono możliwość poszerzenia dotychczasowej działalności ogrodu działkowego o funkcję edukacyjną dla dzieci i młodzieży.

Analiza SWOT wykazała także słabe strony terenu oraz związane z nimi zagrożenia mogące utrudnić jego przyszły rozwój. Słabą stroną, która jako pierwsza przykuwa uwagę, jest lokalizacja ogrodu w niecce oraz sąsiedztwo ruchliwych ulic Odyńca, Alei Niepodległości oraz Wołoskiej, które generują znaczne ilości spalin oraz hałasu docierających do ogrodów. Poza tym wokół wspomnianej wcześniej świetlicy i magazynu brakuje otwartej przestrzeni mogącej służyć wszystkim działkowcom. Kolejnym minusem jest mało funkcjonalny system komunikacji w ogrodzie oraz niedostateczny poziom oświetlenia, który sprzyja kradzieżom i obniża poziom bezpieczeństwa, stanowiąc duży problem w ogrodach działkowych (Nawrocka-Grześkowiak; Białczak-Bujek, 2013). Dodatkowo do ogrodu o wydłużonym kształcie prowadzą jedynie trzy wejścia, a opisana wcześniej główna aleja jest ślepo zakończona, co powoduje utrudnienia w powiązaniu wewnętrznej komunikacji z terenem zewnętrznym. Duży potencjał wspomnianych wcześniej budynków wspólnych nie jest właściwie wykorzystywany, a mało rozbudowany program ogrodu nie sprzyja budowaniu więzi społecznych.

Ryc.4. Jedna z alei ROD im. Obrońców Pokoju w Warszawie (źródło: <http://www.rod-obroncow-pokoju.cba.pl/ogrod.html>)

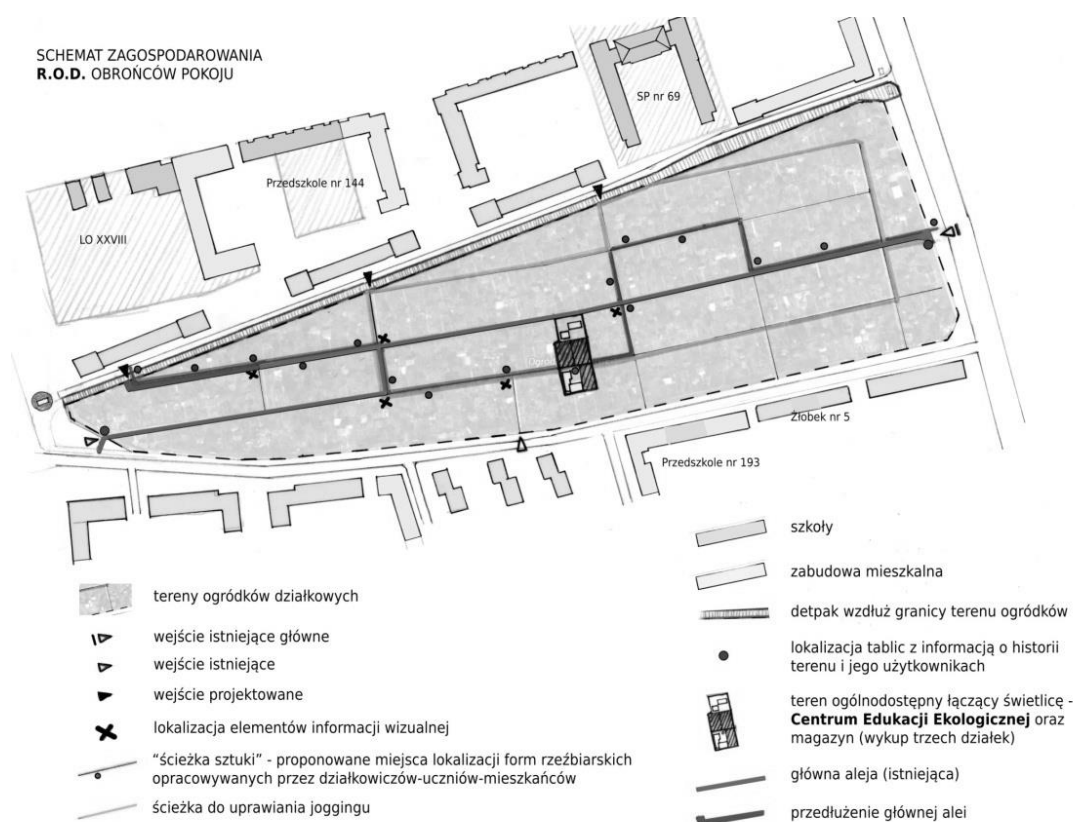
Ostatnim etapem analizy SWOT było sformułowanie zagrożeń, jakie mogą wystąpić w terenie w przyszłości. Fakt lokalizacji ogrodu w pobliżu centrum oraz dogodna komunikacja miejska czynią go przede wszystkim bardzo atrakcyjnym terenem inwestycyjnym. Potwierdzają to liczne próby jego likwidacji, które jak do tej pory były skutecznie blokowane. Takie położenie determinuje również bardzo wysoką wartość materialną działki zajmowanej przez ROD, mogącą stanowić poważny argument przemawiającym za jego likwidacją i jednocześnie blokującą możliwość wykupu działki przez zarząd ogrodu.

Idea nowego programu

Przeprowadzona analiza SWOT potwierdziła, że ogrody działkowe pełnią różnorodne funkcje społeczne, ekonomiczne, kulturowe, edukacyjne i ekologiczne (Nettle, 2010; Giedych; Poniży, 2013). Ze względu na absorpcję spalin i polepszanie warunków powietrznych często określane są one mianem zielonych płuc miasta. Poza tym wpływają na obniżanie temperatury otoczenia, tłumienie hałasu oraz pochłanianie wód opadowych (Kronenberg; Bergier; Lisicki; 2013). Stanowią także siedliska życia różnorodnych gatunków zwierząt oraz są miejscem występowania starych, obecnie rzadko występujących odmian roślin (Wojtasik, 2013). W związku z powyższym uznano, że likwidacja ogrodów działkowych w miastach wpływa negatywnie na jakość życia w mieście oraz zubożenie przyrodnicze miast. Biorąc pod uwagę ogromny, często niedostrzegany potencjał ogrodów działkowych, opracowano nową koncepcję programowo - przestrzenną rozwoju ROD imienia Obrońców Pokoju. Idea nowego programu opiera się na następujących wartościach: społeczeństwo, ekonomia, edukacja, ekologia, historia oraz sztuka.

Przede wszystkim podkreślono fakt, iż ogród działkowy stanowi swoistą przestrzeń o charakterze prywatno - publicznym. W związku z tym za priorytet nowego programu uznano partycypację lokalnej społeczności w działalności ogrodu. Zaproponowano nawiązanie współpracy zarządu ogrodu z pobliskimi placówkami opiekuńczo - wychowawczymi i oświatowymi, w ramach której każda placówka miałaby do dyspozycji określoną powierzchnię, którą opiekowałiby się jej uczniowie. Aby zachęcić dzieci i młodzież do aktywnego uczestnictwa zaproponowano organizację na poszczególnych szczeblach edukacji, konkursu na najpiękniej zagospodarowaną działkę. Stwierdzono także konieczność wygospodarowania kosztem wykupu trzech działek (patrz: Ryc.5) otwartego terenu wspólnego, który byłby miejscem organizowania biwaków, ognisk czy imprez okolicznościowych na świeżym powietrzu. W tym celu za słuszny uznano powrót do dawniej organizowanych półkolonii dla dzieci i wczasów dla osób starszych przy współpracy z pobliskim Dziennym Domem Pomocy Społecznej. Pozwoli to na zorganizowanie czasu wolnego

tych grup społecznych, a w konsekwencji zapobieganie szerzeniu się zjawisk patologicznych oraz wykluczeniu społecznemu, co ostatecznie polepszy jakość życia lokalnej społeczności oraz wytworzy pozytywne relacje międzyludzkie (Wycichowska, 2013). Nowa koncepcja zakłada również przekształcenie stosunkowo mało ruchliwego odcinka ulicy Racławickiej, biegnącego wzdłuż terenu opracowania, w deptak. Aby zachęcić okolicznych mieszkańców do spacerowania i uprawiania joggingu na terenie ogrodu w projekcie zwiększono liczbę wejść, które pozwolą na sprawne poruszanie się w dowolnym kierunku oraz wprowadzono system informacji wizualnej pozwalającej na szybką orientację przestrzenną w ogrodzie. Mając na uwadze zwiększenie bezpieczeństwa w ogrodzie zaprogramowano także rozbudowę systemu oświetlenia. Aby polepszyć wizerunek działek i działkowców w świadomości społecznej zaproponowano akcję promującą osobowości i działalność najbardziej kreatywnych działkowców. W celu promocji ogrodnictwa działkowego przewidziano medialny przekaz wartości i potencjału ogrodów działkowych poprzez założenie profilu ROD imienia Obrońców Pokoju na portalach społecznościowych, na których na bieżąco pojawiałyby się fachowe porady ogrodnicze, najnowsze wieści z ogrodu i aktualne zdjęcia.

Ryc.5. Schemat nowego zagospodarowania ROD im. Obrońców Pokoju w Warszawie (źródło: opracowanie własne)

Ze względu na dużą wartość historyczną ogrodu, którą należy chronić, za właściwe uznano dążenie do wpisania go do rejestru zabytków w celu ochrony starych gatunków i odmian roślin. Z kolei ze względu na burzliwe dzieje ogrodu mógłby on być miejscem bezpośredniego doświadczania historii miasta, co stanowi dużo atrakcyjniejszą formę edukacji historycznej niż lekcje w zamkniętym pomieszczeniu.

W ramach hasła programowego dotyczącego edukacji zaproponowano otwarcie na terenie ogrodu centrum edukacji ogrodniczo-ekologicznej propagującej zdrowe nawyki żywieniowe. Prowadzona na terenie ogrodu indywidualna i grupowa edukacja miałaby charakter wielopoziomowy i permanentny, skierowana byłaby na odbiorców wszystkich grup wiekowych. W celu wzbogacenia oferty edukacyjnej dzieci i młodzieży przewidziano organizację na terenie ogrodu lekcji, podczas których uczniowie mieliby szansę zdobycia praktycznej wiedzy ogrodniczej od samych działkowców na zasadzie wymiany doświadczeń różnych pokoleń oraz bezpośredniego sprawdzenia ich poprzez eksperymentowanie z różnymi gatunkami i odmianami roślin oraz technikami uprawy. Taka forma zdobywania wiedzy ogrodniczej jest dużo bardziej atrakcyjna, a co za tym idzie także bardziej efektywna (Wycichowska, 2013).

Ogrody działkowe stanowiąc źródło plonów nadal mają znaczenie ekonomiczne (Drescher; Holmer; laquinta, 2006). W związku z tym zaproponowano reaktywację odbywających się dawniej targów kwiatowych oraz dodatkowe wzbogacenie działalności ogrodu o targi warzyw i owoców i cieszące się obecnie dużym zainteresowaniem targi śniadaniowe. Odpowiednio duża skala tego zjawiska mogłaby stanowić jedno ze źródeł dochodów ogrodu, a pozyskane w ten sposób środki finansowe przeznaczone mogłyby zostać na remonty bieżące lub organizację imprez okolicznościowych dla działkowców i ich rodzin. Ważnym z punktu widzenia ekonomii jest również fakt, że ogrody działkowe w miastach stanowią tereny zieleni nie obciążające budżetów miast kosztami związanymi z ich utrzymaniem. Dodatkowo obecność dużej ilości zieleni wpływa pozytywnie na budowę wizerunku i marki danej dzielnicy, a co za tym idzie na wzrost ceny okolicznych gruntów i mieszkań.

Ogrody działkowe stanowią swoiste dzieła sztuki (Crouch, 2003). Dlatego na koniec doceniono także potencjał artystyczny terenu opracowania. W ramach hasła programowego „sztuka” przewidziano organizację wystaw i czasowych instalacji oraz koncertów i spektakli promujących lokalnych artystów reprezentujących różne dziedziny sztuki. Wprowadzono również dodatkowe oświetlenie o wymiarze artystycznym w postaci performance'ów świetlnych (patrz: Ryc.6). Opracowany został program światła nocy działkowej. Wyznaczono kilka działek, na których znajdowałyby się

dodatkowe instalacje oświetleniowe zmieniające się według zaplanowanego wcześniej schematu.

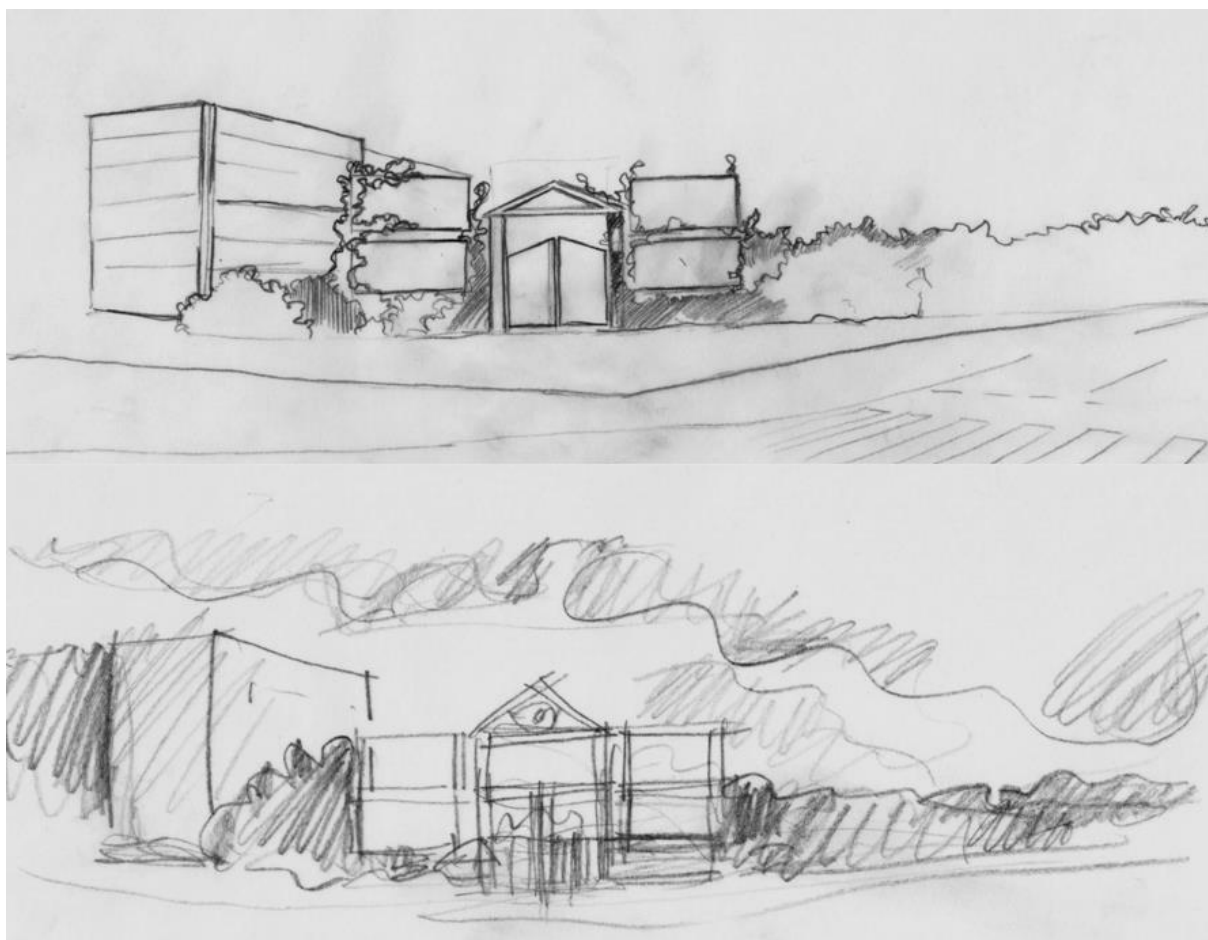
Ryc.6. Schemat oświetlenia ROD im. Obrońców Pokoju w Warszawie (źródło: opracowanie własne)

Aby zwiększyć widoczność ogrodu działkowego w przestrzeni miasta oraz zachęcić lokalną społeczność do jego odwiedzenia zaprojektowano nowe formy architektoniczne bram i furtek prowadzących do ogrodu. Ze względu na panujący wokół chaos reklamowy zaproponowano uporządkowaną formę billboardów, która konsekwentnie przestrzegana polepszyłaby odbiór wizualny i estetykę otoczenia ROD.

Podsumowanie

Celem projektu było wykreowanie i wzmocnienie potencjału RODu, co przeciwdziałałoby presji budowlanej silnie występującej w terenach miejskich o tak dobrym położeniu oraz skomunikowaniu. Realizacja rozbudowanego projektu rozwoju Rodzinnego Ogrodu Działkowego imienia Obrońców Pokoju w Warszawie, który uwzględniłaby zarówno udogodnienia przestrzenne, jaki i zapewniał bogaty program możliwych do realizacji niskobudżetowych aktywności związanych z ogrodnictwem i miejską ekologią, doprowadzić ma

do wzrostu dostępności terenu dla lokalnej społeczności wcześniej z nim nie związanej, podwyższenie atrakcyjności obszaru oraz rozwoju integracji zróżnicowanych środowisk.

Ryc.7. Zaproponowane nowe formy architektoniczne bram wejściowych do ROD imienia Obrońców Pokoju w Warszawie porządkujące chaos reklamowy (źródło: opracowanie własne)

Literatura

Crouch, D., 2003. *The art of allotments: Culture and Cultivation*, Five Lives Publication, Nottingham.

Drescher, A., Holmer, R.J., laquinta, D. L., 2006. Urban home gardens and allotment gardens for sustainable livelihoods: Management strategies and Institutional Environments. W: Kumar B. M., Nair, P. K. red. *Tropical home gardens: a time-tested example of agroforestry*, Series: Advances in agroforestry 3, Springer, New York.

Giedych, R., Poniży, L., 2013. Ogrody działkowe jako przedmiot polityki przestrzennej i ekologicznej miast na przykładzie Warszawy i Poznania. W: Kosmala M., red. *Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość?*. Toruń. Wyd. PZIITS oddział w Toruniu, s. 23-33.

Hechner, S., *Historia ROD im. Obrońców Pokoju w Warszawie [online]*. Dostępny w: <http://www.rod-obroncow-pokoju.cba.pl/historia.html> [Dostęp: 01.08.2014].

II ogród jordanowski, *Koncepcja funkcjonowania ogrodu [online]*. Dostępny w: <http://www.ogrodjordanowski.pl/> [Dostęp: 01.08.2014].

Kronenberg, J., Bergier, T., Lisicki, P., 2013. Usługi ekosystemów w praktyce a ogrody działkowe. W: Kosmala M., red. *Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość?*. Toruń. Wyd. PZIITS oddział w Toruniu, s. 159-168.

Nawrocka-Grześkowiak, U., Białczak-Bujek, A., 2013. Znaczenie ogrodów działkowych dla miasta na przykładzie Szczecina. W: Kosmala M., red. *Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość?*. Toruń. Wyd. PZIITS oddział w Toruniu, s. 81-97.

Nettle, C., 2010. *Growing Community: Starting and nurturing community gardens*. Adelaide, CANH Health Australia.

Rubino, A., 2007. The allotment gardens of the Ile de France: a tool for social development. *Journal of Mediterranean Ecology*: tom 8. Effe Publisher, Reggio Emilia, Italy.

Urząd m. st. Warszawy, Zielona Warszawa, *Park Dreszera [online]*. Dostępny w: <http://zielona.um.warszawa.pl/tereny-zielone/parki/park-dreszera> [Dostęp: 01.08.2014].

van den Berg, A., i in. 2010. Allotment gardening and health: a comparative survey among allotment gardeners and their neighbors without an allotment. *Environmental Health [online]*.

Dostępny w: <http://www.ehjournal.net/content/9/1/74> [Dostęp: 01.08.2014].

Wojtasik, B., 2013. Ogrody-działkowe – bogactwo dawnych odmian drzew i krzewów owocowych. W: Kosmala M., red. *Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość?*. Toruń. Wyd. PZIITS oddział w Toruniu, s. 177-181.

Wycichowska, B., 2013. Przesądzona zmiana polityki państwa w zakresie ogrodnictwa działkowego. W: Kosmala M., red. *Ogrody działkowe w miastach – bariera czy wartość?*. Toruń. Wyd. PZIITS oddział w Toruniu, s. 11-23.